

Θεμιστοκλής Σ. Ξανθόπουλος

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου Τηλ. 210-7722265

Κεφαλληνίας 8, 14563 Κηφισιά, Τηλ. 210-8010413, Fax. 210-8010414

e-mail: thxanth@central.ntua.gr

Αθήνα 2010

Αστική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία της Αγοράς Δοκίμιο για κριτική και διαβούλευση

	ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	Σελ.
3.	Η εποχή κυριαρχίας της γεωργοκτηνοτροφίας και της απροκάλυπτης δουλείας (10.000π.Χ. έως 1492μ.Χ.)	2
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
α.	Αρχικές συνθήκες και βασικοί κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί	5
	➤ Πρώτα συγκριτικά πλεονεκτήματα και οργανωτικές διαβαθμίσεις	5
	➤ Αστικός εγκλωβισμός, διαστρωμάτωση και μεγαλοιδιοκτησία	6
	➤ Οικογένεια και δουλοκτησία	8
	➤ Αγορά, μέταλλα και νόμισμα	10
	➤ Η εποχή του σιδήρου: Διασπορά και εκλαΐκευση των κοσμικών εξουσιών	12
β.	Εγγύς Ανατολή (Ν.Δ. Ασία), Αίγυπτος, Αρχαϊκή Ελλάδα και προ-Ρωμαϊκή Δυτική Ευρώπη (10.000 έως 480π.Χ.)	15
	➤ Μεσοποταμία και Μικρά Ασία: Σουμέριοι, Χετταίοι, Ασσύριοι και Πέρσες	15
	➤ Ο Νείλος και η Αίγυπτος	19
	➤ Η θάλασσα: Φοίνικες, Κρήτες και Μυκηναίοι	21
	➤ Σκοτεινοί αιώνες και αναγέννηση της Αρχαϊκής Ελλάδας	23
	➤ Η πορεία της προ-Ρωμαϊκής Ευρώπης: Ετρούσκοι, Κέλτες, Ίβηρες, Γερμανοί και Σκύθες	25
γ.	Κλασική Ελλάδα και Ελληνιστικός κόσμος (480 έως 31π.Χ.)	29
	➤ Ακμή και διάδοση της Αθηναϊκής δημοκρατίας	29
	➤ Εμφύλιοι πόλεμοι και παρακμή των ελληνικών πόλεων-κρατών	32
	➤ Φίλιππος, Αλέξανδρος και η νέα παγκόσμια αυτοκρατορία	34
	➤ Η Ελληνιστική εποχή	36
δ.	Η απόλυτη Ρωμαϊκή κυριαρχία (2 ^{ος} αιώνας π.Χ. έως 476 μ.Χ.)	37
	➤ Ρωμαϊκή Δημοκρατία: Πατρίκιοι και πληβείοι, αστικό δίκαιο και ιδιοκτησία	37
	➤ Η κατάκτηση της Μεσογείου	39
	➤ Αστάθεια, απολυταρχία και ρωμαϊκή ειρήνη	41
	➤ Παρακμή και πτώση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας	42
ε.	Ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, (βυζάντιο, 330-1453μ.Χ.) και μεσαιωνική Ρωσία	44
	➤ Φυσικά πλεονεκτήματα, χριστιανισμός και πρώτη περίοδος ακμής	44
	➤ Εξωτερικές πιέσεις και εσωτερικές αδυναμίες	46
	➤ Παρακμή και πτώση του Βυζαντίου	47
	➤ Επικράτεια των Ρως και μεσαιωνική Ρωσία	48
	➤ Διακριτή ή επικυρίαρχη άσκηση της ιδεολογικής εξουσίας	52
στ.	Ο Δυτικοευρωπαϊκός Μεσαίωνας (476-1492)	54
	➤ Κατάρρευση, ανασυγκρότηση και εμπλοκή των εξουσιών	54
	➤ Φράγκοι και Καρλομάγνια αυτοκρατορία	55
	➤ Κυριαρχία και χαρακτηριστικά της φεουδαρχικής δομής	56
	➤ Η δημιουργία των Ευρωπαϊκών «εθνικών» κρατών	59
	➤ Τραυματισμός και αναγέννηση	60

ζ.	Ο κόσμος μέχρι και τους μεσαιωνικούς χρόνους: Ισλάμ, Ινδία, Κίνα, Άπω Ανατολή και Αμερική	62
	➤ Γέννηση και ανάδειξη του Ισλαμισμού	62
	➤ Η Οθωμανική αυτοκρατορία	63
	➤ Ο Ινδικός γίγαντας	64
	➤ Κίνα, η μεγαλύτερη ασιατική εθνότητα	66
	➤ Τζένγκις Χαν και Ταμερλάνος	68
	➤ Άπω Ανατολή και Ιαπωνία	69
	➤ Η Αμερική μέχρι την «ανακάλυψη» της από τη Δύση	70

3. Η εποχή κυριαρχίας της γεωργοκτηνοτροφίας και της απροκάλυπτης δουλείας (10.000π.Χ. έως 1492μ.Χ.)

Εισαγωγή

Καθόλη τη διάρκεια της προϊστορίας αλλά και κατά το μέγιστο τμήμα της ιστορίας μας, μέχρι την ανάδειξη του εμπορικού καπιταλισμού (ή μερκαντιλισμού), στο τέλος του 15^{ου} μ.Χ. αιώνα, διαπιστώνουμε αβίαστα ότι τα περισσότερα από τα ζέοντα προβλήματα της σημερινής οικονομικής πραγματικότητας δεν υπήρχαν. Βέβαια ο «καπιταλισμός»¹, υπό την απλή έννοια της κατοχής και εκμετάλλευσης ενός παραγωγικού κεφαλαίου, ξεκίνησε από την προϊστορία, με τη γεωργοκτηνοτροφική και δουλκτητική του μορφή, όταν αναπτύχθηκε η κοινωνική διαστρωμάτωση και η μεγάλη ιδιοκτησία γεωργικής γης, ζώων και δούλων, δηλαδή με την εκμετάλλευση (πέραν των αναγκών διατροφής) του φυτικού, ζωικού και ανθρώπινου «κεφαλαίου».

Στις δυο πρώτες και χρονικά «τεράστιες» προϊστορικές-σε σχέση με τους ιστορικούς χρόνους-περιόδους², αυτά τα 990.000 προ-γεωργοκτηνοτροφικά χρόνια, ζήσαμε χωρίς ιδιοκτησιακές ανάγκες και με ανοικτές, «αταξικές» κοινωνικές δομές. Ανταλλάσαμε αγαθά και εμπειρίες αποκεντρωμένα και χαλαρά, χωρίς κοινωνικούς εγκλωβισμούς και οικονομικές φοβίες ή πάθη. Ας ξαναθυμηθούμε ότι:

¹ Η βαθύτερη κοινωνική και οικονομική ερμηνεία της έννοιας, των στόχων και δράσεων του καπιταλισμού επιχειρείται από τους γνωστούς μεγάλους στοχαστές των τελευταίων πέντε αιώνων, θα επανέλθουμε προσεγγιστικά στις αντίστοιχες χρονικές ενότητες. Οφείλουμε όμως για τη μεταξύ ημών, των απλών ανθρώπων κατανόηση, να στηριχτούμε κατ' αρχήν και να περιοριστούμε κατ' ανάγκην στη στοιχειώδη ετυμολογία: Με ρίζα το «capital» (κεφάλαιο από το λατινικό capitalis εκ του caput=κεφάλι), ο καπιταλισμός αναφέρεται στο σύστημα που αξιοποιεί το κεφάλαιο, δηλαδή ένα απόθεμα, υλικών - κατά κανόνα- πόρων για την παραγωγή κέρδους. Το κέρδος αυτό, (χρηματικό ή σε είδος), ανήκει στον ιδιωτικό ή και δημόσιο φορέα-κάτοχο του κεφαλαίου, ο οποίος και το χρησιμοποιεί κατά την κρίση του, στα πλαίσια των εκάστοτε θεσμικών και διαχειριστικών περιορισμών. Καπιταλιστής είναι επομένως όποιος όχι μόνο κατέχει ένα κεφάλαιο διασφαλίζοντας εισοδήματα (π.χ. ενοίκια, τόκους καταθέσεων) για ένα επίπεδο ζωής αλλά και το εκμεταλλεύεται συστηματικά και επιχειρηματικά με σκοπό το κέρδος.

² Βλέπε υποκεφάλαιο α στο προηγούμενο κεφάλαιο 2.

- Επί 900.000 χρόνια υπήρξαμε αδύναμοι, ακοινωνήτοι και ελεύθεροι τροφοσυλλέκτες και ολίγον κυνηγοί μικρών ζώων, έχοντας στη σύντομη ζωή μας μόνο τους δεσμούς και τις υποχρεώσεις της προσωπικής μας οικογένειας.
- Επί άλλα 90.000 χρόνια, μέχρι το 10.000π.Χ., ζήσαμε ως δυνατοί κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες, οργανωθήκαμε σε ομάδες οικογενειών των 20 έως 70 ατόμων, αλλά δεν εγκλωβιστήκαμε χωρικά ή κοινωνικά. Πραγματοποιήσαμε τη μεγάλη «έξοδο» από την Αφρική στον υπόλοιπο κόσμο, υπερισχύοντας πλέον με το μυαλό και τα όπλα μας, έναντι των άλλων μεγάλων θηρευτών. Αναπτύξαμε εντυπωσιακές εικαστικές ικανότητες και δημιουργήματα, αλλά και αναδείξαμε τα πρώτα μαζικά συμπτώματα απληστίας και αλαζονείας, με θύματα³ τους «πρώτους εξαδέλφους» των δύο άλλων κλάδων του γένους μας, (Homo Erectus και κυρίως Homo Neander).

Με την ανακάλυψη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας εδώ και 12.000 χρόνια στη Μεσοποταμία, δημιουργήθηκε μια πολλαπλάσιας ισχύος παραγωγική βάση για τις θεμελιώδεις ανάγκες της διατροφής και της ένδυσής μας. Η αξιοποίησή της επέβαλε την ένωση των γειτονικών ομάδων σε «φυλές» και τη χωρική και κοινωνική συγκέντρωσή τους γύρω από την πολύτιμη πλέον, γεωργοκτηνοτροφική γη. Η εξειδίκευση στην παραγωγική διαδικασία βελτίωσε την ποιότητα και αύξησε τις ποσότητες των προϊόντων δημιουργώντας διαθέσιμα πλεονάσματα.

Τα πρώτα 6.500 χρόνια της γεωργοκτηνοτροφίας, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, η παραγωγή και διάθεση των πλεονασμάτων ενίσχυσε το αίσθημα ασφάλειας των φυλών για το κοινό μέλλον τους, χωρίς να δημιουργούνται κοινωνικές διαστρωματώσεις, δηλαδή μόνιμα ιδιοκτησιακά και εξουσιαστικά προνόμια σε μειοψηφίες. Στη συνέχεια όμως, με την αύξηση των αγαθών και των πληθυσμών, έγινε η μετάβαση από την εξειδίκευση και τη διαβάθμιση των ρόλων στη φυλή, στον διαχωρισμό της σε τάξεις, στη μόνιμη διαστρωμάτωση. Κυριάρχησε δηλαδή η απληστία και αλαζονεία μιας άρχουσας ομάδας και οδήγησε στην ανάληψη-απάνθρωπη εκμετάλλευση της πλειοψηφίας, κυρίως με την επιβολή καταναγκαστικής εργασίας για την φθηνή γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή, τη φύλαξη των «περιουσιών»⁴ και τη μόνιμη επιβολή της ομάδας στο σύνολο της φυλής.

³ Κατά την κρατούσα άποψη.

⁴ Φαίνεται ότι οι «φουσκωτοί» προσέφεραν τις υπηρεσίες τους από τα προϊστορικά χρόνια.

Οργανώθηκε συνακόλουθα η ευρύτερη εκμετάλλευση του πλεονάσματος με τη διακίνηση προϊόντων, τον ανταγωνισμό μεταξύ παραγωγών και τη δημιουργία αγορών για την ανταλλαγή αγαθών, κυρίως τροφίμων, μετάλλων και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης και υπηρεσιών, κυρίως δούλων, δουλοπάροικων, γραφειοκρατών και ένοπλων μισθοφόρων. Η εποχή κυριαρχίας της γεωργοκτηνοτροφίας και της απροκάλυπτης δουλείας κατά τη δεύτερη «διαστρωματωμένη» φάση της, θα μπορούσε επομένως από στοιχειώδη οικονομική άποψη να χαρακτηριστεί και ως η πρώτη καπιταλιστική περίοδος της ανθρωπότητας, κατά την οποία επικρατούσε ο γεωργοκτηνοτροφικός και δουλοκτητικός καπιταλισμός.

Περιοριζόμενος στη μεγάλη σκηνή των Ευρασιατικών πολιτισμών⁵, θεώρησα χρήσιμη τη σύνοψη του γενικότερου ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν οι πηγές και τα γεγονότα των ιδεολογικών και κοσμικών εξουσιών⁶, με τα εκάστοτε χαρακτηριστικά και τη βαρύτητα της οικονομικής εξουσίας. Παράλληλα επιχειρώ τη σύνδεση των εκάστοτε ποσοτώσεων και αλληλεξαρτήσεων των τεσσάρων πηγών εξουσίας, με τα επιτεύγματα και τις ακρότητες των εκπροσώπων τους και τα περιορισμένα δικαιώματα και τις πολλές υποχρεώσεις των ανίσχυρων μελών των αντίστοιχων κοινωνιών.

Επιχειρώ λοιπόν να σκιαγραφήσω στο παρόν κεφάλαιο, το χρονικό της συναρπαστικής περιπέτειας του είδους μας κατά την εποχή κυριαρχίας της γεωργοκτηνοτροφίας και της απροκάλυπτης δουλείας, που εμπεριέχει από οικονομική άποψη στη δεύτερη φάση της και την πρώτη εμφάνιση του καπιταλισμού στις διαστρωματωμένες κοινωνίες, επί της γεωργικής γης του ζωικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Από το 10.000 π.Χ. μέχρι το τέλος του 15^{ου} μ.Χ. αιώνα, όλη αυτή η μακριά πορεία των τελευταίων 7.000 χρόνων της προϊστορίας και των πρώτων 4.500 χρόνων της ιστορίας μας, δείχνει πόσο διαφέρουν τα τότε επιφαινόμενα από τη σύγχρονη πραγματικότητα αλλά και πόσο μοιάζουν με τα σημερινά, τα βαθύτερα αίτια και επιγενόμενα των φαινομένων. Δυστυχώς οι τότε ατομικές και συλλογικές δράσεις και επιλογές μας, τα λάθη, οι ακρότητες και οι συνακόλουθες ηθικές και υλικές καταστροφές για τον απλό άνθρωπο, επαναλαμβάνονται από τις εκάστοτε άπληστες

---

⁵ Οι αναφορές στον υπόλοιπο κόσμο είναι ελάχιστες (Αμερική, Άπω Ανατολή) ισχύουν όμως, με χρονικές υστερήσεις, τα ίδια γενικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά.

⁶ Βλέπε υποκεφάλαιο γ στο προηγούμενο κεφάλαιο 2.

και αλαζονικές κυρίαρχες τάξεις. Η αίσθηση της κατοχής κάποιας εξουσίας, εμποδίζει συνήθως το σκύψιμο πάνω από τα διδάγματα της Ιστορίας, που εξακολουθούν, σε πείσμα των επισημάνσεων της λαϊκής σοφίας αλλά και αρκετών διορατικών στοχαστών, να παραμένουν αναξιοποίητα.

Παρά τις προσπάθειες αποστασιοποίησης, είμαι ασφαλώς επηρεασμένος στην κατάταξη των ρόλων και τις χρονολογήσεις από το σχολικό και εργασιακό περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσα, τον Ελληνικό και γενικότερα τον Ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, πολιτισμό και παιδεία. Παρακαλώ για την επιείκεια των ιστορικών και ελπίζω στις παρεμβάσεις τους για λάθη και παραλείψεις μου.

α. Αρχικές συνθήκες και βασικοί κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί

➤ Πρώτα συγκριτικά πλεονεκτήματα και οργανωτικές διαβαθμίσεις

Κατά τις πρώτες χιλιετίες της γεωργοκτηνοτροφίας⁷, θεμελιώδης παράμετρος για τις κοινωνικές εξελίξεις υπήρξε η δυνατότητα κάποιων τμημάτων του φυσικού μας περιβάλλοντος, να προσφέρουν σε συνδυασμό, δυο μεγάλα συγκριτικά πλεονεκτήματα: Ήπιο κλίμα και αειφόρες εκτάσεις, κυρίως για τη γεωργία, δηλαδή ευμενές για τον άνθρωπο φυσικό περιβάλλον με εύφορη γεωργική γη, όχι μόνο αρδευόμενη αλλά και περιοδικά λιπαινόμενη από την ιλύ (λάσπη) των πλημμυρών. Είναι π.χ. οι περιπτώσεις παραποτάμιων περιοχών του Τίγρη και του Ευφράτη, του Νείλου, του Ινδού και του Κίτρινου Ποταμού.

Η μόνιμη χρήση αυτών των προνομιούχων εκτάσεων, απάλλαξε τους γεωργούς και από το πρόβλημα της συνεχούς μετακίνησης λόγω εξάντλησης της γονιμότητας της γης⁸. Η ασφάλεια από το πλεόνασμα διατροφής, έφερε την αύξηση της πυκνότητας συγκέντρωσης των ανθρώπων γύρω από την προσοδοφόρα γη. Το τίμημα αυτής της πυκνής συγκέντρωσης ήταν ο χωρικός και κοινωνικός εγκλωβισμός των προγόνων μας: Ενώθηκαν οι ομάδες οικογενειών σε φυλές⁹ και οι ικανότερες και τυχερότερες

⁷ Άρχισε περί το 10.000π.Χ. στην Ασία, περί το 6.500π.Χ. στην Ελλάδα και χίλια χρόνια αργότερα στην κεντρική Ευρώπη. Η ασιατική πρωτοπορία οφείλεται στα φυσικά πλεονεκτήματα της Μεσοποταμίας.

⁸ Κατά τις έξι πρώτες χιλιετίες της γεωργοκτηνοτροφίας δεν φαίνεται ότι υπήρχαν οι τεχνικές της βαθιάς άρσης της γης.

⁹ Βλέπε τα περί συγκρότησης σε φυλές στην τρίτη ενότητα του υποκεφαλαίου α, του προηγούμενου κεφαλαίου 2.

από αυτές τις νέες κοινότητες γεωργοκτηνοτρόφων και κυνηγών, αύξησαν τα οικονομικά και επιθετικά-στρατιωτικά μεγέθη τους, υποτάσσοντας και τις γειτονικές φυλές, η απληστία και η αλαζονεία έπαιξαν πιθανότατα τον κυρίαρχο ρόλο τους.

Δημιουργήθηκε δηλαδή το αίτιο και το αποτέλεσμα της παραγωγικής εξειδίκευσης και η διαβάθμιση των ρόλων στην κοινωνική μονάδα της φυλής. Πάντως τόσο κατά τις πέντε τελευταίες προϊστορικές μας χιλιετίες, όσο και κατά τα επόμενα 1.500 ιστορικά χρόνια, δηλαδή τα πρώτα 6.500 χρόνια της γεωργοκτηνοτροφίας, μέχρι και τα μέσα της 4^{ης}π.Χ. χιλιετίας, δεν υπάρχουν αρχαιολογικά ίχνη κοινωνικής διαστρωμάτωσης¹⁰. Η νέα αυτή κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα, οδήγησε μεν τους προγόνους μας στον χωρικό εγκλωβισμό δε μπόρεσε όμως κατά το πρώτο και μεγαλύτερο μέρος της κυριαρχίας της, (δηλαδή από το 10.000 έως το 3.500π.Χ.), να οδηγήσει και στον κοινωνικό εγκλωβισμό σε στεγανές τάξεις: Η γεωργοκτηνοτροφία στην πρώτη αυτή προ-καπιταλιστική φάση της, κάλυπτε με μεγαλύτερη ασφάλεια τις εξαιρετικά λιτές ανάγκες διαβίωσης των πολλών, πιθανότατα ικανοποιούσε, χωρίς μόνιμες ακρότητες, την απληστία των εκάστοτε υψηλά ιστάμενων στην κλίμακα της διαβάθμισης αλλά δεν τους επέτρεψε την εκμετάλλευση του φυτικού, ζωικού και ανθρώπινου κεφαλαίου για προσωπικό τους ιδιοκτησιακό και εξουσιαστικό-καταχρηστικό κέρδος.

➤ **Αστικός εγκλωβισμός, διαστρωμάτωση και μεγαλοϊδιοκτησία**

Η μείζονος σημασίας κοινωνική εξέλιξη και αλλαγή της πληθυσμιακής δομής, η «αστικοποίηση»¹¹, υπήρξε πάντως βραδύτατη και δε φαίνεται να ολοκληρώθηκε κάπου στον κόσμο κατά την προϊστορική περίοδο. Μόλις την 4^ηπ.Χ. χιλιετία, στη νότια Μεσοποταμία αυξήθηκαν σε μέγεθος οι μόνιμες συγκεντρώσεις κατοικιών, οχυρών φύλαξης αγαθών και οι χώροι άσκησης της κοσμικής και ιδεολογικής εξουσίας. Τα χωριά μετεξελίχθηκαν σε υποτυπώδεις «πόλεις», οι φυλές συνασπίστηκαν σε μικρούς πληθυσμούς, της τάξης των λίγων χιλιάδων κατοίκων.

¹⁰ Βλέπε υποκεφάλαιο β στο προηγούμενο κεφάλαιο 2.

¹¹ Για το «άστυ» τα παράγωγά του και την πόλη βλέπε την τελευταία ενότητα του υποκεφαλαίου α του προηγούμενου κεφαλαίου 2.

Σημαντικές αστικές συγκεντρώσεις εμφανίζονται μόνον κατά την 3^ηπ.Χ. χιλιετία. Η οχυρωμένη πόλη Ουρούκ¹² των Σουμερίων, που ιδρύθηκε ανατολικά του Ευφράτη στο δεύτερο μισό της 4^{ης}π.Χ. χιλιετίας, περί το 2.700π.Χ., στέγαζε 40.000 και πλέον κατοίκους και τότε αναδύονται τα πρώτα ίχνη της διαστρωμάτωσης μεταξύ αστών και αγροτών. Παράλληλα πληθαίνουν οι ανθρώπινοι πόροι αλλά και τα ακριβά για την εποχή χάλκινα όπλα και εργαλεία. Οι πολεμικές συγκρούσεις αυξάνονταν, διότι μεγάλωνε και το μέγεθος των πειρασμών, κυρίως για τα προς κατάκτηση αγαθά αλλά και για το φθινό εργατικό δυναμικό της εποχής, τους αιχμάλωτους-δούλους.

Η αέναη και ανελέητη μάχη για τη ζωή και την εξέλιξή της, μεταξύ όλων των ειδών της πανίδας και της χλωρίδας, επικεντρώνεται προφανώς στη διασφάλιση του ζωτικού για την επιβίωση χώρου και του αναγκαίου για τη βιολογική ανάπτυξη και αναπαραγωγή μεριδίου, στην προσφερόμενη από το περιβάλλον διατροφή. Η ιδιοκτησία, ως ανθρώπινη μετεξέλιξη αυτής της αρχέγονης ανάγκης, δηλαδή η μονιμότερη διασφάλιση αυτής της ανάγκης, αναβλύζει από τα βάθη της προϊστορίας. Εκδηλώνεται άλλωστε κατά έμμεσο τρόπο και στη συμπεριφορά όλων των ανθρωποειδών πρωτευόντων, των θηλαστικών και πολλών άλλων ειδών της πανίδας.

Το αποτέλεσμα αυτής της ανθρώπινης έκφρασης και ροπής στην ιδιοκτησία, περιορίζεται όμως μέχρι την αρχή της εποχής της γεωργοκτηνοτροφίας, στην κατοχή των αναγκαίων για την ασφαλέστερη δυνατή επιβίωση αντικειμένων και χώρων, π.χ. όπλων, εργαλείων και της απαραίτητης για τη διαβίωση της οικογένειας περιοχής. Η μετατροπή της ανάγκης κατοχής εφοδίων και χώρων, για την επιβίωση σε θεσμό ιδιοκτησίας όπως τον εννοούμε και σήμερα, σε συνδυασμό με την επικράτηση της πατριαρχικής δομής, επέβαλαν σταδιακά στις περισσότερες αρχέγονες γεωργοκτηνοτροφικές κοινωνίες, την ανισότητα στην κτήση υπέρ των ισχυρότερων αλλά και την ιδιοκτησία των γυναικών που έχει αφήσει τα ίχνη της, έστω και άτυπα, μέχρι σήμερα.

Η μεγάλη κατάχρηση του θεσμού της ιδιοκτησίας αρχίζει με την αστικοποίηση και το κράτος: Ο εντεταλμένος αρχηγός της στρατιωτικής δύναμης και των οχυρώσεων της πόλης, εκμεταλλευόμενος το συνεχή έξωθεν κίνδυνο, μονιμοποιεί την εξουσία του και την επεκτείνει στο πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό γίγνεσθαι. Οικειοποιείται τότε

---

¹² Βρισκόταν 230χλμ. νοτιοανατολικά της σημερινής Βαγδάτης.

με την άρχουσα ομάδα, ένα σημαντικό μέρος της ακίνητης και κινητής οικονομικής περιουσίας και εξουσίας που αποκτήθηκε με την υπερεργασία των μελών της κοινότητας, αντί να τη διανείμει ή να την καταστήσει κοινόχρηστη. Μετατρέπεται ο ίδιος ως απόλυτος μονάρχης σε δική του «επικράτεια», το χώρο ζωής και άσκησης των οικονομικών δραστηριοτήτων της κοινότητας και το περιβάλλον που τον στηρίζει, στελεχώνει το «κράτος», γίνεται δηλαδή η κυρίαρχη τάξη αυτής της επικράτειας, κατοχυρώνοντας μέσω της μεγαλοϊδιοκτησίας και ένα εξουσιαστικό κληρονομικό δικαίωμα. Δημιουργώντας έτσι ένα σταθερό και σημαντικό γεωργοκτηνοτροφικό κεφάλαιο, ο κάτοχός του το αξιοποιεί και για την πέραν της πολυτελούς του διαβίωσης, δημιουργία προσωπικού κέρδους: Π.χ. ανταλλάσσει τα περισσεύματά του με νέες γαίες και δούλους, επεκτείνοντας τη γεωργοκτηνοτροφική του «επιχείρηση» και με την πράξη αυτή αναδύεται ο γεωργοκτηνοτροφικός καπιταλισμός.

Η ανακάλυψη της γεωργοκτηνοτροφίας διαδόθηκε και σε περιοχές χωρίς τα προαναφερθέντα συγκριτικά κλιματικά και εγγειοβελτιωτικά πλεονεκτήματα. Η μειωμένη πρόσδοος της γης άφησε χαλαρές τις πληθυσμιακές συγκεντρώσεις και τις κοινωνικές δομές οι φυλές διατήρησαν τη χωρική και διατροφική ανεξαρτησία τους. Καθόλη την προϊστορική εποχή και την ιστορική περίοδο της εποχής του ορείχαλκου, η έλλειψη μεγάλων πλεονασμάτων αγαθών στις διάσπαρτες αυτές φυλές, περιόρισε και τις επιθετικές κινήσεις, η απληστία και η μεγαλοϊδιοκτησία είχαν περιορισμένο πεδίο ανάπτυξης εις όφελος των σχέσεων καλής γειτονίας. Η οικονομική και πολιτικο-στρατιωτική ανατροπή πραγματοποιήθηκαν, χάρη στην «λαϊκή» διάδοση των σιδηρένιων όπλων και εργαλείων, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

➤ Οικογένεια και δουλοκτησία

Καθόλη τη διάρκεια αυτών των 11.500 προϊστορικών και ιστορικών χρόνων κυριαρχίας της γεωργίας¹³ και κτηνοτροφίας, κύρια παραγωγική μονάδα, παρέμενε το οικογενειακό νοικοκυριό που διέθετε αυστηρή δομή, συνοχή και ιεραρχία, εθιμικά θεμελιωμένη και βαθειά ριζωμένη. Η αύξηση του μέσου όρου ζωής πρόσθεσε και την τρίτη γενιά στους κόλπους του πατέρα-αρχηγού που όριζε την πορεία και τις τύχες

¹³ Αναπτύχθηκε σε περιορισμένο πληθυσμιακό και κυρίως εδαφικό ποσοστό της τότε ανθρωπότητας. Στο μεγαλύτερο μέρος των κατοικημένων περιοχών της γης συνεχιζόταν η νομαδική ζωή των τροφουσλλεκτών και κυνηγών, με σποραδικές ενδείξεις και πρώιμης κτηνοτροφίας.

της οικογένειάς του. Οι ομάδες οικογενειών των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών και στη συνέχεια οι ενώσεις τους σε φυλές (ή πατριές), διοικούνται από τη «γερουσία», τους αρχηγούς-πατριάρχες των οικογενειών και οι δημιουργούμενες συγγένειες αναδεικνύουν και τον πατριάρχη της φυλής, αρχηγό και της ισχυρότερης οικογένειας.

Τα πρώτα γραπτά κοινωνικά συμβόλαια (ασιατικά, ελληνικά, ρωμαϊκά, κλπ) και όσα άλλα ακολούθησαν μέχρι σήμερα, κατοχύρωναν κατά προτεραιότητα το «οικογενειακό δίκαιο», αλλά και άμεσα ή έμμεσα την αντιπροσωπευτική πολιτική εξουσία των ισχυρών οικογενειών δια των εκπροσώπων τους. Σε ορισμένες περιοχές του κόσμου, π.χ. στις αραβικές χώρες, η οικογενειακή δομή παραγωγής, διοίκησης και πολιτικής εξουσίας, από την οικογενειακή μονάδα στην ομάδα οικογενειών, τη φυλή και το κράτος, ισχύει αναλλοίωτη μέχρι σήμερα.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση με την υπερσυγκέντρωση εξουσιών και συνακόλουθων ακινήτων και κινητών αξιών στην κυρίαρχη μειοψηφία, οδήγησε όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή και στη δουλοκτησία: Η αναγκαία παροχή εργασίας για την πολλαπλή και ματαιόδοξη εξυπηρέτηση των αρχόντων, την άπληστη μείωση του κόστους καλλιέργειας της γης τους και κατασκευής και συντήρησης κοινωφελών έργων, καλύφθηκε καταχρηστικά και απάνθρωπα από τους δούλους, λάφυρα πολέμων και κτήμα του αφέντη τους, χωρίς νόμιμα δικαιώματα ή συμμετοχή στο οποιοδήποτε κοινωνικό συμβόλαιο.

Τις τάξεις των δούλων ενίσχυαν και οι δουλοπάροικοι, χρεωκοπημένοι ή ανασφαλείς λόγω ληστειών, επιδρομών κλπ μικροϊδιοκτήτες γης, που εκχωρούσαν τη γη και τα περισσότερα ατομικά τους δικαιώματα¹⁴ στον ισχυρό γαιοκτήμονα της περιοχής έναντι παροχής προστασίας. Η δουλοπαροικία¹⁵ εμφανίστηκε σε πολλές διαστρωματωμένες γεωργοκτηνοτροφικές κοινωνίες. Αυξανόταν στα φεουδαρχικά συστήματα, όπως π.χ. στη Μεσαιωνική Ευρώπη, ενώ έσβηνε όταν το κεντρικό κράτος διασφάλιζε την ειρήνη και προστάτευε τους μικροϊδιοκτήτες πολίτες του, για την ενίσχυση της επιμεριστικής εξουσίας του και των ενόπλων δυνάμεών του, π.χ. στις περιόδους ακμής της Δυτικής και Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, των μεγάλων δυναστειών στην Κίνα και Ιαπωνία, κλπ.

¹⁴ Προσέφεραν και αγγαρείες πέραν ενός μεγάλου τμήματος της σοδειάς τους, ο γάμος και η μεταβίβαση προσωπικών αγαθών επιτρεπόταν μετά από άδεια του αφέντη τους, κλπ., δεν μπορούσαν να φύγουν από τη γη τους αλλά ούτε και να διωχθούν από αυτήν.

¹⁵ Υπήρξε δουλοπαροικία και στην Αρχαία Ελλάδα, π.χ. οι είλωτες στη Σπάρτη. Η ακραία φεουδαρχική μορφή δουλοπαροικίας εξαφανίστηκε σταδιακά από την Ευρώπη, μετά το τέλος του Μεσαίωνα.

Τα απαράδεκτα αυτά καθεστώτα της απροκάλυπτης δουλείας και της δουλοπαροικίας, δυστυχώς ευλογήθηκαν ηθικά και από φωτισμένα κατά τα άλλα πνεύματα και εξουσίες, μη εξαιρουμένων και των ιδεολογικών, οδήγησαν δε εξ αντιδιαστολής, στη μειωτική αντιμετώπιση της εργασίας κυρίως της χειρωνακτικής, από τις άρχουσες τάξεις. Η αξιακή αυτή διαστροφή, μειώνει το παραγωγικό δυναμικό και της αστικής ή γεωργοκτηνοτροφικής μικρομεσαίας τάξης, κλονίζοντας την ατομική και συλλογική ψυχική υγεία πολλών κοινωνιών, -εν μέρει και της ελληνικής-, μέχρι σήμερα.

Πράγματι, στον αγροτικό τομέα, η εργασία με επαχθείς όρους των φτωχών ακτημόνων στους ιδιοκτήτες γης συνεχίζεται: Οι κολλήγοι (από το colligo = συλλέγω) ή σέμπροι που εξεγέρθηκαν στο Κιλελέρ εναντίον των γαιοκτημόνων, λόγω της απάνθρωπης εκμετάλλευσης, δεν κατάφεραν να ανατρέψουν πλήρως αυτή την πρακτική. Τη θέση τους πήραν φτωχοί μετανάστες και τηρουμένων των αναλογιών, η υποβόσκουσα ρατσιστική θεώρηση τους, υποκαθιστά την ασύστολη ηθική ανοχή και εντατική εκμετάλλευση από τους προγόνους μας του καθεστώτος της δουλείας. Ανάλογα ισχύουν και για πολλούς χειρώνακτες των τεχνικών έργων, με πρωταγωνίστρια την οικοδομική δραστηριότητα.

➤ **Αγορά, μέταλλα και νόμισμα**

Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, ενίσχυσαν την ευρύτερη κοινωνική αξία ενός χώρου άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων, της «αγοράς» κάθε υποτυπώδους ή πραγματικής πόλης: Ο αρχικός χώρος διαπραγμάτευσης και ανταλλαγών, μεταξύ των παραγωγών που επινόησαν και αξιοποιούσαν την εξειδίκευση στα προϊόντα τους, αναβαθμίστηκε σε χώρο πολιτικής αναφοράς και επικοινωνίας. Η αγορά έγινε κέντρο για την άσκηση και της συλλογικής εξουσίας στην πόλη, από την ανώτερη βαθμίδα εξειδίκευσης, η βαθμίδα αυτή εκμεταλλεύεται καταχρηστικά το πλεονέκτημα και εξελίσσεται γρήγορα στο κυρίαρχο στρώμα του πληθυσμού, ασκώντας και επιμεριστική εξουσία.

Στις προνομιούχες γεωργοκτηνοτροφικές γαίες ανάβλυσαν και οι τέσσερις πηγές της κοινωνικής εξουσίας. Η μονιμοποίηση της στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας και το γεγονός ότι, όχι μόνο οι γεωργοί, αλλά και οι κτηνοτρόφοι δημιουργούν εδαφικές

εξαρτήσεις από ζωτικές γι' αυτούς περιοχές, π.χ. πηγές νερού, χειμαδιά, δικά τους βοσκοτόπια, εδραίωσαν την ιδιοκτησία της διαστρωματωμένης άρχουσας τάξης, με πρώτη τη Μεσοποταμία, στα μέσα της 4^{ης}π.Χ. χιλιετίας.

Η αφθονία θέριεψε την απληστία και οι περιορισμένες, καθόλη την προϊστορία, οικονομικές μορφές άσκησης της εξουσίας, με την ανακάλυψη των μετάλλων απέκτησαν μια νέα πανίσχυρη διάσταση: Οι άρχοντες συνειδητοποίησαν όχι μόνο τη χρηστική ανάγκη, την αντικειμενική αξία των μετάλλων, αλλά και το κύρος που θα τους προσέδιδε η εφεύρεση ενός προϊόντος ευρύτερης ανταλλακτικής αξίας. Ήδη από την 5^η π.Χ χιλιετία, ο χαλκός, ο άργυρος και ο χρυσός άρχισαν να χρησιμοποιούνται και ως είδη πολυτελείας γενικής αποδοχής.

Η συγκέντρωση, η επεξεργασία και η κατοχή αυτών των «πολύτιμων» ειδών, δημιούργησε αλλά και συμβόλισε μια νέα μορφή οικονομικής δύναμης με τρεις κύριες συνιστώσες: Τη χρηστική-υποστηρικτική των άλλων κοσμικών εξουσιών, δηλαδή την αξιοποίηση π.χ. του χαλκού και των κραμάτων του για κατασκευή όπλων, τη διακοσμητική-ματαιόδοξη, τη μετατροπή π.χ. του αργύρου και του χρυσού σε στολίδια των αρχόντων και της ιδεολογικής εξουσίας και την καθαρά εμπορική-συναλλακτική, δηλαδή τη μεταφορά των «ειδών πολυτελείας» στις αγορές και την ανταλλαγή τους με τρόφιμα, υφάσματα, κλπ.

Η κατοχή της πρώτης χρηστικής συνιστώσας, προσέδιδε και σημαντική πολιτική και στρατιωτική ισχύ, διότι ο ιδιοκτήτης μη ευγενών μετάλλων είχε τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο της κατασκευής όπλων. Η δεύτερη διακοσμητική συνιστώσα, θεραπεύει διαχρονικά την πρώτη εξαδέλφη της αλαζονείας, τη ματαιόδοξη επιδειξιμανία και των δύο φύλων της εύπορης τάξης, που καταντάει και ακαλαίσθητη με τη διόγκωση των στολιδιών.

Από πλευράς οικονομικής εξουσίας, η τρίτη συναλλακτική συνιστώσα της δύναμης των πολύτιμων κυρίως μετάλλων, κατέκτησε δεσπόζουσα θέση, διότι μετασχηματίστηκε στο ζητούμενο κυρίαρχο στοιχείο των ανταλλαγών της «αγοράς», το «νόμισμα». Πραγματοποιήθηκε δηλαδή και η πρώτη επαναστατική ανακάλυψη στο εμπόριο, διευκολύνοντας τα μέγιστα τη διακίνηση των προϊόντων αλλά και πολλαπλασιάζοντας την οικονομική ισχύ και το κύρος των κατόχων μετάλλων για παραγωγή νομισμάτων. Η αρχαία Αθήνα, με τα ορυχεία αργύρου στο Λαύριο, αποτελεί ένα μεγάλο ιστορικό παράδειγμα.

Σε τελευταία ανάλυση, επί εξήμισυ χιλιετίες, δηλαδή κατά το μεγαλύτερο διάστημα της γεωργοκτηνοτροφίας¹⁶, ο συνωστισμός γύρω από τα εύφορα, παραποτάμια και αυτολιπαινόμενα με τις πλημμύρες εδάφη, δεν οδήγησε σε σημαντικές αστικοποιήσεις, σε συνακόλουθη δηλαδή κοινωνική διαστρωμάτωση και μεγαλοϊδιοκτησίες με πρώιμες «καπιταλιστικές» δομές. Στη συνέχεια όμως και μέχρι το τέλος της εποχής του ορείχαλκου, (1400π.Χ. κατ' ελάχιστο), η συνεχώς αυξανόμενη συσσώρευση των πλεονασμάτων μιας περιορισμένης εδαφικής περιοχής και ο χωρικός εγκλωβισμός γύρω από αυτήν, οδήγησαν στις πόλεις με την αγορά και τον πολιτισμό¹⁷.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση παγιώθηκε με την άρχουσα τάξη των μεγαλοϊδιοκτητών, με το κράτος, τον ηγεμόνα του και το νόμισμά του. Το φαινόμενο αυτό επαναλήφθηκε με κάποια καθυστέρηση και στις ηπίου κλίματος κοινωνίες των παραλίων της καλοτάξιδης Μεσογείου. Τα αντίστοιχα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δημιούργησαν τις μεγαλοϊδιοκτησίες και το προς αξιοποίηση κεφάλαιο είναι ορισμένες ξηρικές καλλιέργειες μεγαλύτερης ανταλλακτικής αξίας και βέβαια το διά θαλάσσης ευρύτερο και φθηνότερο εμπόριο.

Οι αστικοποιημένες και διαστρωματωμένες κοινωνίες της εποχής του ορείχαλκου, διαταράχθηκαν και παρήκμασαν από την εκλαΐκευση των εξουσιών με την κατασκευή ισχυρών όπλων και εργαλείων, από το φθινό και εύκολα προσβάσιμο στους πολλούς σιδηρομέταλλευμα. Ο ιός των μόνιμων εξουσιών και των μεγάλων ιδιοκτησιών βέβαια δεν εξοντώθηκε. Το όλο φαινόμενο επαναλήφθηκε με περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικές παραλλαγές, όταν αποκαταστάθηκε η νέα τάξη πραγμάτων.

➤ Η εποχή του σιδήρου: Διασπορά και εκλαΐκευση των κοσμικών εξουσιών

¹⁶ Από το 10.000π.Χ. μέχρι τα μέσα της 4^{ης}π.Χ. χιλιετίας.

¹⁷ Υπάρχουν διάφορες προσδιοριστικές προσεγγίσεις των σοφών ερευνητών της έννοιας «πολιτισμός», ας μου επιτραπεί να αναφέρω σε ελεύθερη μετάφραση τη σκληρή άποψη του αρχαιολόγου Colin Renfrew: Πολιτισμός είναι η απομόνωση από τη φύση, με τρεις κύριους μονωτές: Την πόλη, που μονώνει από τον ελεύθερο έξω χώρο, τη γραφή που απομονώνει γεγονότα από τη φυσική ροή του χρόνου και τους χώρους λατρείας που μονώνουν από το διάχυτο υπερβατικό άγνωστο.

Είναι ευρύτατα γνωστές οι μεγάλες κοινωνικές ανατροπές που προκλήθηκαν από την ανακάλυψη της επεξεργασίας και χρήσης του σιδήρου για όπλα και εργαλεία: Όλες οι δομημένες κοσμικές εξουσίες του γνωστού ευρασιατικού κόσμου των τελευταίων αιώνων της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας, υπέστησαν αυτή τη «σιδηροπληξία», πολλές καταστράφηκαν και εξαφανίστηκαν, θα δούμε τα συγκεκριμένα παραδείγματα στις επόμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου.

Μια πρώτη προφανής αλλά και ατελής αιτιολογία αυτής της ανατροπής, στηρίζεται στις συγκριτικά καλύτερες φυσικές ιδιότητες του σιδήρου έναντι του ορείχαλκου, τον οποίο και κατανίκησε, τόσο στα πεδία των μαχών όσο και στα εργαλεία της γεωργοκτηνοτροφικής και βιοτεχνικής παραγωγής. Γιατί όμως δεν μπόρεσαν οι κατεστημένες κοσμικές εξουσίες, παρά τη μεγάλη υπεροχή τους σε συγκεντρωμένους και οργανωμένους ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους έναντι των διασκορπισμένων σε «απολίτιστες» φυλές εισβολέων, να προλάβουν την αξιοποίηση και τον έλεγχο του νέου αυτού ισχυρότερου μετάλλου, όπως τα είχαν ήδη καταφέρει με τον ορείχαλκο;

Τα κοιτάσματα χαλκού και των άλλων μετάλλων του κράματος για την χύτευση ορείχαλκου, είναι χωρικά και ποσοτικά περιορισμένα. Επομένως η οικονομική τους αξία είναι υψηλή και είναι ελέγξιμα από μια ισχυρή συγκεντρωτική – επιτακτική κοσμική εξουσία. Αντίθετα ο σίδηρος βρίσκεται διεσπαρμένος και σε σημαντικές ποσότητες στον πλανήτη μας, είναι δηλαδή ένα μέταλλευμα φθινό, εύκολης πρόσβασης και τα προϊόντα του δηλαδή τα σιδερένια όπλα και εργαλεία, μπορούν να γίνουν είδη ευρείας «λαϊκής» κατανάλωσης.

Η καθυστέρηση στην αξιοποίηση του σιδήρου οφείλεται στη δυσκολότερη, σε σχέση με τον ορείχαλκο τεχνολογία και διαδικασία χύτευσης. Χρειάστηκαν αρκετοί αιώνες της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας για την ανακάλυψη, βελτίωση και διάδοση της τεχνολογίας παραγωγής σιδηρών αντικειμένων, είναι όμως σχεδόν βέβαιο ότι περί το 1200π.Χ., όλες οι εκτός «πολιτισμένων εξουσιών» διάσπαρτες και χαλαρές ευρασιατικές κοινωνικές δομές, είχαν αποκτήσει και αξιοποιήσει αυτό το φθινό και πανίσχυρο για την εποχή του τεχνικό-οικονομικό όπλο.

Ακολούθησε μια πρώτη φάση ευρύτατης αποκέντρωσης, διασποράς και εκλαΐκευσης¹⁸ της οικονομικής και στρατιωτικής εξουσίας:

- Τα σιδερένια άροτρα και τσεκούρια, επέτρεψαν το βαθύ όργωμα της γης και την υλοτομία για παραγωγή ξυλείας, αλλά και για τη δημιουργία νέων γεωργοκτηνοτροφικών περιοχών. Το συγκριτικό πλεονέκτημα των παραποτάμιων, αρδευόμενων και λιπαινόμενων από την ιλύ γεωργικών περιοχών περιορίστηκε. Οι νομαδικές φυλές απέκτησαν μια σταθερή και πλεονασματική αγροτική οικονομία, με τις δικές τους ξηρικές καλλιέργειες, τα βοσκοτόπια και τις αποψιλώσεις δασικών εκτάσεων. Οι πληθυσμοί τους αυξήθηκαν.
- Η φθηνή και αποκεντρωμένη κατασκευή σιδηρού οπλισμού, ενίσχυσε αποφασιστικά και τις στρατιωτικές δυνάμεις και εξουσίες των μεμονωμένων και χωρίς διαστρωμάτωση φυλών. Οι επεκτατικές φιλοδοξίες των αρχηγών τους, οδήγησαν στη δημιουργία και οργάνωση των «βαρβαρικών» φύλων¹⁹, μιας συνομοσπονδίας φυλών με κοινή και ισχυρή δύναμη κρούσης.

Η δεύτερη επιθετική φάση ήταν θέμα χρόνου: Οι «βάρβαροι» συνειδητοποιούν τις νέες κατακτητικές τους δυνατότητες, γνωρίζουν τα κλιματικά και εδαφικά πλεονεκτήματα και το συγκεντρωμένο «αστικό» πλούτο των κατεστημένων ήδη κατά την 2^ηπ.Χ. χιλιετία αυτοκρατοριών. Οργανώνονται συνακόλουθα για την επέλαση και την κατάκτησή τους, σε συνεργασία και με άλλα φύλα της ευρύτερης περιοχής όταν το μέγεθος του στόχου το επιβάλλει. Η αλαζονεία της δύναμης των όπλων και της καλύτερης έναντι των μαλθακών «αριστοκρατιών» φυσικής τους κατάστασης, συνδυάζονται άριστα με την απληστία για την απόκτηση των «μυθικών» θησαυρών του πολιτισμού. Πράγματι οι επιτιθέμενοι κυριαρχούν στρατιωτικά, εξοντώνουν την παλαιά τάξη πραγμάτων και ισοπεδώνουν πολλά από τα πολιτιστικά της επιτεύγματα.

Η βίαια ανατροπή των κοσμικών εξουσιών της εποχής του ορείχαλκου και η αδυναμία των «σιδηρών» κατακτητών, να αξιοποιήσουν άμεσα τις προηγμένες παραγωγικές και εμπορικές δομές των ηττημένων, οδήγησε σε μερικούς σκοτεινούς

---

¹⁸ Υπό την έννοια της παραγωγικής και στρατιωτικής δυνατότητας που έδωσε η φθηνή χρήση του σιδήρου στον ευρύτερο αγροτικό πληθυσμό των εκτός «πολιτισμού» περιφερειών της εποχής.

¹⁹ Υπενθυμίζεται ότι ονομάσαμε «φύλα», τα αθροίσματα των γειτονικών φυλών μιας σημαντικής εδαφικής έκτασης.

αιώνες, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η αναγέννηση ήταν όμως εντυπωσιακή: Η διασπορά και εκλαΐκευση των δυνατοτήτων άσκησης κοσμικής εξουσίας και η αναλογικότερη κατανομή της γεωργοκτηνοτροφικής προσόδου, πολλαπλασίασαν τα αναπτυξιακά κέντρα στην Ευρασία και άνοιξαν το δρόμο για τις νέες μεγάλες γεωπολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις και αυτοκρατορίες της 1^{ης}π.Χ. χιλιετίας.

β. Εγγύς Ανατολή (Ν.Δ. Ασία), Αίγυπτος, Αρχαϊκή Ελλάδα και προ-Ρωμαϊκή Ευρώπη (10.000 έως 480π.Χ.)

➤ Μεσοποταμία και Μικρά Ασία: Σουμέριοι, Χετταίοι, Ασσύριοι και Πέρσες

Οι πρώτοι ασιατικοί πολιτισμοί αναπτύχθηκαν σε δύο επίπεδα: Ξεκίνησαν από την εδαφικά περιορισμένη διοικητική αρχή της πόλης-κράτους, δημιούργημα της μεγάλης και χωρικά εντοπισμένης έγγειας προσόδου, των σημαντικών παραγωγικών και πληθυσμιακών πλεονασμάτων και της εξειδίκευσης. Για να προστατευθούν και να αξιοποιηθούν αποδοτικότερα οι συγκεντρωμένες φυλές και τα αποθέματα αγαθών, χτίστηκαν οι περίκλειστες πόλεις και ισχυροποιήθηκαν in situ οργανωτικά και δομικά οι κοσμικές και ιδεολογικές πηγές εξουσίας για τη διακυβέρνησή τους. Στη συνέχεια, με μοχλό τη στρατιωτική δύναμη και κίνητρο τη διασφάλιση των πρώτων υλών της ενδοχώρας, (ξυλεία, μέταλλα, κλπ), οι πόλεις-κράτη επεξέτειναν αυτές τις εξουσίες στην ευρύτερη εδαφική περιοχή τους, είναι τα παραδείγματα των Σουμέριων, των Ασσυρίων και των Χετταίων.

Τα συγκριτικά φυσικά πλεονεκτήματα της περιοχής (ήπιο κλίμα, πολύ νερό και εύφορο, αυτολιπαινόμενο από τις πλημμύρες, έδαφος) και η σφηνοειδής γραφή που εφευρέθηκε για την αποτελεσματικότερη άσκηση της πολιτικοοικονομικής εξουσίας και χρησιμοποιήθηκε για περισσότερα από 3.000 χρόνια, έδωσαν στη Μεσοποταμία των Σουμερίων το ευρύτερο αναπτυξιακό και πολιτισμικό προβάδισμα, έναντι των άλλων ευρασιατικών κοινωνιών της 3^{ης} και 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας, συμπεριλαμβανομένων και των Αιγυπτίων. Ήδη από τη νεολιθική εποχή, την 5^ηπ.Χ. χιλιετία, εμφανίζονται αρδευτικές διώρυγες, ενώ όπως προαναφέρθηκε κατά την επόμενη 4^η χιλιετία

παράλληλα με το ξεκίνημα της ασιατικής εποχής του χαλκού, σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού «αστικοποιείται» σε μεγάλα οχυρωμένα χωριά των χιλίων και πλέον κατοίκων και ιδρύεται η πόλη Ουρούκ. Στα μέσα της χιλιετίας αυτής εμφανίζεται στους Σουμέριους και η πρώτη σαφής κοινωνική διαστρωμάτωση, πιθανόν σε τέσσερις τάξεις σύμφωνα με τους τάφους της εποχής.

Χρειάστηκε άλλη μια χιλιετία για να αναδειχθεί, παράλληλα με την αξιοποίηση της μεταλλουργίας και το ξεκίνημα της ασιατικής εποχής του Ορείχαλκου²⁰, η πρώτη μεγάλη αυτοκρατορία και η πρώτη θρυλική πόλη-πρωτεύουσά της με τη διαχρονική διάσταση του όρου: Για πολλούς αιώνες, οι λαοί της Μεσοποταμίας και της υπόλοιπης Εγγύς Ανατολής θεωρούσαν τη Βαβυλωνία, -όπως ονομάστηκε στα τέλη της 3^{ης}π.Χ. χιλιετίας η αυτοκρατορία των Σουμερίων και των Ακκαδίων- και την πρωτεύουσά της Βαβυλώνα, κοιτίδα του πολιτισμού. Ο πλούτος των γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων και η σχετική έλλειψη μεταλλευμάτων και ξυλείας, ανέδειξαν μια ισχυρή συγκεντρωτική-επιτακτική εξουσία που διασφάλιζε με υποδομές και στρατό τις εσωτερικές και εξωτερικές επικοινωνίες και ανταλλαγές.

Η Βαβυλώνα, κτισμένη περί το 2.000 π.Χ στις δύο όχθες του ποταμού Ευφράτη, νότια της σημερινής Βαγδάτης και προστατευμένη από ένα ισχυρό τείχος μήκους 90 χλμ., υπήρξε η μεγαλύτερη οχυρωμένη πόλη της Ανατολής. Ο μεγάλος βασιλιάς Χαμουραμπί²¹ την ανακήρυξε πρωτεύουσα «των τεσσάρων μερών του κόσμου», του Ακκάδ, του Ελάμ, της Ασσυρίας και της Βαβυλωνίας και θέσπισε το πληρέστερο μέχρι τότε «κοινωνικό συμβόλαιο», -με την τάξη των ιδιοκτητών βέβαια- τον ομώνυμό του κώδικα: Στα 282 άρθρα του καταγράφονται οι κανόνες συμπεριφοράς και συμβίωσης αυτής της πρώτης μεγάλης αστικής κοινωνίας, με τους αγρότες και τους δούλους που την υπηρετούσαν και προσδιορίζονται με ακρίβεια οι σκληρές ποινές κατά την παραβίασή τους.

Ακόμα και όταν η αυτοκρατορία αυτή και η πρωτεύουσά της παρήκμασαν, η ανθρωπότητα συγκράτησε στη μνήμη της τις υπερβολές και τη χλιδή της, τον περίφημο ναό-πύργο της Βαβέλ και τους κρεμαστούς κήπους των βασιλικών ανακτόρων, ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου. Το οικονομικό και πολιτισμικό δέλεαρ της Βαβυλώνας και γενικότερα της Μεσοποταμίας, γοήτευε μετά από 1500

²⁰ Μπρούντζου για την ακρίβεια, που καλύπτει εννοιολογικά διάφορα κράματα χαλκού, μεταξύ αυτών και τον ορείχαλκο (χαλκός και ψευδάργυρος).

²¹ Βασίλευσε τον 18^οπ.Χ. αιώνα, (πιθανόν 1792-1750).

χρόνια και ορισμένα φωτισμένα πνεύματα της κλασικής Ελλάδας. Ο Μέγας Αλέξανδρος επηρεασμένος πιθανόν από τους μεγάλους δασκάλους της εφηβείας του και ασφαλώς από τις ηδονιστικές υπερβολές της ζωής των αρχόντων της Μεσοποταμίας, αφού κατέστρεψε την Περσέπολη, πρωτεύουσα, λατρευτικό και διοικητικό κέντρο της Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, επέλεξε ως δική του πρωτεύουσα, όχι μια από τις πολλές νέες πόλεις που ίδρυσε στην Ασία ή στην Αφρική, αλλά τη Βαβυλώνα.

Στο τέλος της 3^{ης} και στις αρχές της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας, οι Χετταίοι, ινδοευρωπαϊκής καταγωγής, προερχόμενοι μάλλον από τη βορειοανατολική Ευρώπη²², εισβάλουν και εγκαθίστανται στη Μικρά Ασία. Φαίνεται ότι έφεραν μαζί τους ή ανακάλυψαν περί τον 17^ο αιώνα την τέχνη επεξεργασίας του σιδήρου για την κατασκευή όπλων. Κρατώντας μυστικό αυτό το σημαντικό πλεονέκτημα οι Χετταίοι, αναπτύσσουν αποτελεσματική στρατιωτική οργάνωση και καταλαμβάνουν στο τέλος του 17^{ου}π.Χ. αιώνα τις δύο ισχυρότερες πόλεις της εποχής, το Χαλέπι και τη Βαβυλώνα. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα θεμελιώνουν και την αυτοκρατορία τους, αναπτύσσοντας σημαντική πολεμική και θρησκευτική αρχιτεκτονική και προσαρμόζοντας τα ινδοευρωπαϊκής προέλευσης χαρακτηριστικά τους, στο περιβάλλον και τις παραδόσεις της Μικράς Ασίας και της Μεσοποταμίας.

Τον 12^οπ.Χ. αιώνα, η εισβολή των Λαών της Θάλασσας²³ έθεσε απότομα τέλος στη μεγάλη αυτή δύναμη της εποχής. Είχε εν τω μεταξύ διαδοθεί ευρύτερα η μεταλλουργία του σιδήρου και οι Χετταίοι είχαν χάσει το συγκριτικό αυτό πλεονέκτημα. Κατά μια εκδοχή, έγιναν και στόχος διότι συμμαχησαν με τους Αχαιούς για την κατάκτηση και εξόντωση της Τροίας, με την οποία οι λαοί της θάλασσας φαίνεται ότι είχαν φυλετικές συγγένειες. Οι Κιμμέριοι, οι Σκύθες και οι Ασύριοι έσβησαν στη συνέχεια τις πηγές εξουσίας του χεττιτικού κόσμου. Ο ανατέλλων κατά τον 8^οπ.Χ. αιώνα δεύτερος και μεγαλύτερος ελληνικός αποικισμός και πολιτισμός, εξαφάνισε για πάντα και τα πολιτιστικά ίχνη του αρχαίου αυτού μικρασιατικού δημιουργήματος.

---

²² Πιθανόν από τον Καύκασο, όπου υπήρχαν πλούσια κοιτάσματα σιδηρομεταλλεύματος.

²³ Σκιαγραφούνται σε επόμενη παράγραφο.

Οι Ασσύριοι, λαός αρχικά ποιμενικός, αγροτικός και εμπορικός που κατοικούσε βόρεια της Μεσοποταμίας²⁴, λόγω και του σκληρού-άγονου περιβάλλοντος, ανέπτυξαν έναν έντονο εθνικισμό και μια προχωρημένη για την εποχή τους στρατιωτική οργάνωση και επιθετική τακτική, για την αλλοτρίωση των γειτονικών εύφορων εκτάσεων και αγαθών. Χάρη στην πειθαρχημένη αξιοποίηση της ευρύτατης λαϊκής τάξης των χωρικών-στρατιωτών τους με τα σιδηρά εργαλεία και όπλα, κατάφεραν από τον 13^ο έως τον 7^οπ.Χ. αιώνα, να κατακτήσουν όχι μόνο το μεγαλύτερο τμήμα της Μεσοποταμίας και της Εγγύς Ανατολής, αλλά και της Αιγύπτου²⁵. Κυρίαρχη μορφή εξουσίας είναι η στρατιωτική, που περιλαμβάνει ως υποσύνολό της και την πολιτική.

Ο τελευταίος βασιλιάς των Ασσυρίων Ασσυρμπαντιτάλ (γνωστός στους Έλληνες ως Σαρδανάπαλος), ανέδειξε την πρωτεύουσά τους Νινευή σε σπουδαία πόλη των τεχνών αλλά και των γραμμάτων, δημιουργώντας και μια μεγάλη βιβλιοθήκη. Η Ασσυριακή αυτοκρατορία καταλύθηκε το 612 π.Χ από τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους με τη βοήθεια και των Αιγυπτίων και η Νινευή καταστράφηκε.

Οι Μήδοι, αρχαία φύλα ινδοευρωπαϊκής προέλευσης, αναπτύχθηκαν στα εδάφη των υψιπέδων του βορειοδυτικού Ιράν. Αξιοποίησαν τον ορυκτό πλούτο και την κτηνοτροφία τους και ακολουθώντας το επιτυχημένο στρατιωτικό πρότυπο των Ασσυρίων κυριάρχησαν στην ευρύτερη περιοχή, κατέλυσαν την Ασσυριακή κυριαρχία στα τέλη του 7^{ου} αιώνα και δημιούργησαν μια πρώτη αυτοκρατορία. Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα ο υποτελής στους Μήδους βασιλιάς των Περσών Κύρος Β΄ ο Μέγας (559-529π.Χ.) κυριάρχησε επί των Μήδων, δημιούργησε ένα ενιαίο Μηδο-Περσικό κράτος και κατέκτησε τη Λυδία με τη μικρασιατική ενδοχώρα. Αμέσως μετά κατέλαβε τις παραθαλάσσιες μικρασιατικές πόλεις-κράτη και το 539π.Χ. εισήλθε νικητής και στη Βαβυλώνα, εγκαθιδρύοντας τη μεγαλύτερη μέχρι τότε αυτοκρατορία στο σύνολο της Νοτιοδυτικής Ασίας.

Η αχανής περσική επικράτεια οργανώθηκε σε είκοσι σατραπείες, φόρου και λόγου υποτελείς στον «μεγάλο Βασιλέα», από το διάδοχο του Κύρου, Δαρείο (521-486π.Χ.): Κύριες υποχρεώσεις τους ήταν η καταβολή στο Βασιλέα -υποφερτών για το λαό- φόρων και η παροχή εκπαιδευμένων στρατιωτικών σωμάτων, με αντάλλαγμα

²⁴ Ίδρυσαν την Άσσυρ στον ποταμό Τίγρη, από την οποία πήραν και το όνομά τους.

²⁵ Από το 1650 έως το 1570 π.Χ από τους Υξώς, τους «βασιλείς- ποιμένες» προερχόμενους πιθανόν από τη Συρία και το 675 π.Χ με την εισβολή και την εν συνέχεια κατάκτηση των Θηβών (το 643 π.Χ).

την προστασία από εξωτερικούς εχθρούς και την ανοχή αλλά και κατοχύρωση της πολιτιστικής και ιδεολογικής διαφορετικότητας όλων των υπηκόων²⁶. Η περσική δυναστεία Κύρου και Δαρείου, των Αχαιμενιδών, κυβέρνησε επί 200 χρόνια με το συγκεντρωτικό-επιτακτικό σύστημα εξουσιών του απόλυτου μονάρχη, που εκπροσωπούσε και την επί της γης ιδεολογική εξουσία.

Παρά τη μεγάλη υπεροχή αυτής της αυτοκρατορίας σε υλικά μέσα και ανθρώπινους πόρους, αλλά και σε ευρύτητα αντιλήψεων στο ιδεολογικό και πολιτιστικό επίπεδο, νικήθηκε από τις ελληνικές πόλεις-κράτη σε καθοριστικές για το μέλλον της Ευρώπης μάχες, τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα και στη συνέχεια καταλύθηκε το 330π.Χ. από το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα υπό τον Αλέξανδρο. Θα συνοψίσουμε στις επόμενες περί των Ελλήνων ενότητες, τους λόγους της πολιτικής αλλά και στρατιωτικής υπεροχής των ελεύθερων πολιτών, έναντι των πολυαριθμότερων αλλά δογματικά υποταγμένων υπηρετών του εκάστοτε θεοποιημένου προστάτη-μονάρχη.

Καθοριστική αλλά και πρωτοποριακή συμβολή στην ανεξιθρησκία της περσικής αυτοκρατορίας είχε η ιδεολογία της άρχουσας τάξης, η θεία αποκάλυψη μέσω του Ζωροάστρη, προφήτη των αρχών του 7^{ου} π.Χ. αιώνα: Η αέναη εσωτερική μας μάχη διεξάγεται ανάμεσα στο καλό και το κακό, η δυνατότητα της λογικής επιλογής συνυπάρχει στην ανθρώπινη φύση. Στο τέλος θα νικήσει το καλό με το καθαρτήριο πυρ να εξαγνίζει τις αμαρτωλές ψυχές. Η απήχηση αυτής της θρησκείας ήταν διαχρονική, ξεπέρασε τα όρια της περσικής αυτοκρατορίας και ασφαλώς επηρέασε θετικά τις μετέπειτα μονοθεϊστικές ιδεολογίες αλλά και τις πολιτικές συμπεριφορές των Ελλήνων και Ρωμαίων κατακτητών.

➤ Ο Νείλος και η Αίγυπτος

Η αρχαία Αίγυπτος, δώρο του Νείλου και χώρα του Ήλιου, αν και αφρικάνικη χώρα με μικρή μόνον ασιατική λωρίδα στην χερσόνησο του Σινά, απεικονίζει άλλο ένα μείζον διαχρονικό παράδειγμα προϊστορικών και ιστορικών κοινωνιών, που επηρέασαν με την παρουσία τους την εξέλιξη στο ευρασιατικό γίγνεσθαι. Οφείλει την πολιτιστική της ανάπτυξη στην αξιοποίηση των μεγάλων δυνατοτήτων αλλά και τους

²⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτό το σύστημα διακυβέρνησης συνόλου λαών με διαφορετικά φυλετικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, ακολουθήθηκε σε γενικές γραμμές από όλες τις αυτοκρατορίες που ακολούθησαν (Αλέξανδρος και επίγονοί, Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Οθωμανοί).

περιορισμούς του φυσικού της περιβάλλοντος: Είναι άλλη μια παραποτάμια γεωργοκτηνοτροφική και αστική ανάπτυξη, με μοναδικά φυσικά χαρακτηριστικά διότι παρουσιάζει μια σπάνια αντίθεση: Την περιοδικά αναγεννώμενη με τις πλημμύρες ευφορία μιας κοιλάδας, με την ασφυκτική της οριοθέτηση από την αφιλόξενη έρημο και τους γυμνούς, πυρωμένους από τον ήλιο βράχους.

Από την Εγγύς Ανατολή, κυρίως τη Μεσοποταμία όπου και ανακαλύφθηκαν μεταφέρονται την 4^ηπ.Χ. χιλιετία και στις κοινωνίες της κοιλάδας του Νείλου η καλλιέργεια των δημητριακών και η επεξεργασία του χαλκού. Η γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή είναι πλούσια, αλλά εξαρτώμενη από την ασφάλεια της επικοινωνίας μέσω του Νείλου, ενώ λείπουν από την κοιλάδα πολύτιμες πρώτες ύλες, όπως τα μέταλλα και η καλής ποιότητας ξυλεία. Η όλη κατάσταση είναι λειτουργικά δυσκολότερη από την αντίστοιχη των Σουμερίων, αλλά έχει το πλεονέκτημα της φυσικής προστασίας της κοιλάδας από εξωτερικούς εισβολείς. Είναι επομένως αναγκαίος ο ενιαίος και ισχυρός έλεγχος, τόσο της εσωτερικής ναυσιπλοΐας, όσο και του εξωτερικού εμπορίου.

Συνακόλουθα αναδύεται η ζωτική ανάγκη αποτελεσματικής κεντρικής κυριαρχίας στο σύνολο της κοιλάδας και για την κάλυψή της, αναπτύσσονται σχετικά γρήγορα και συγκεντρωτικά-επιτακτικά όλες οι πηγές της κοσμικής και ιδεολογικής εξουσίας, με μοναδική για την εποχή οργάνωση, πειθαρχία και αποτελεσματικότητα. Επεκτείνονται δε ως προς το οικονομικό και το στρατιωτικό σκέλος τους και στην εκτός κοιλάδας ευρύτερη εδαφική περιοχή τους για τη διασφάλιση των αναγκαίων πρώτων υλών.

Ο ηγεμόνας-Φαραώ²⁷ γίνεται σταθερός πόλος αναφοράς και κοινωνικής ασφάλειας, χωρίς εσωτερική αμφισβήτηση, κατέχοντας και την ιδεολογική εξουσία. Οι Πυραμίδες, εκτός από μείζον για την εποχή τεχνολογικό επίτευγμα, συμβολίζουν διαχρονικά με το σχήμα τους, την ευστάθεια και τη νηφαλιότητα. Ήδη από το 3.100π.Χ. εγκαθίσταται η πρώτη από τις τριάντα δυναστείες που κυβέρνησαν την αρχαία Αίγυπτο επί 3.070 χρόνια, αναδεικνύοντας από την αρχή την κοινωνική διαστρωμάτωση αλλά και ιδιαίτερα προηγμένα διοικητικά, οργανωτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά επιτεύγματα. Κατέρρευσε το 31π.Χ. στη ναυμαχία του Ακτίου, με την ήττα του Αιγυπτιακού στόλου από τον Ρωμαϊκό και έσβησε το 30π.Χ. με την

---

²⁷ Η έννοια της λέξης είναι «μεγάλο σπίτι» και υποδηλώνει τη φροντίδα του ηγέτη για τη στέγαση και σίτιση όλου του λαού.

αυτοκτονία της τελευταίας βασίλισσας της δυναστείας των Πτολεμαίων Κλεοπάτρας και τη μετατροπή της χώρας σε Ρωμαϊκή επαρχία.

➤ Η Θάλασσα: Φοίνικες, Κρήτες και Μυκηναίοι

Οι Φοίνικες, χωρικά περιορισμένοι από τις παράκτιες οροσειρές του σημερινού Λιβάνου, με περιορισμένες γεωργοκτηνοτροφικές δυνατότητες, βρήκαν τη διέξοδο προς την θάλασσα και την κατέκτησαν από τον 9^οπ.Χ. αιώνα και μετά. Είναι οι πρώτοι μεγάλοι θαλασσοπόροι των τριών ηπείρων, οι θεμελιωτές του υπεράκτιου εμπορίου σε όλη τη νότια μεσόγειο μέχρι τον Ατλαντικό ωκεανό. Οι κοσμικές εξουσίες ήταν αποκεντρωμένες σε ανεξάρτητες, παραθαλάσσιες πόλεις-κράτη με περιορισμένη ενδοχώρα, που αλληλοϋποστηρίζονταν στα πλαίσια μιας χαλαρής συνομοσπονδίας. Προσέφεραν στον πολιτισμό το ανεκτίμητο για τη Δύση ιστορικό δώρο του αλφαβήτου²⁸, με την ορθολογική απλότητά του αλλά και πολύτιμα κομψοτεχνήματα. Ίδρυσαν τη μητρόπολή τους στην Τύρο, που αντιστάθηκε στον Αλέξανδρο, πολιορκήθηκε και κατεστράφη ολοσχερώς το 330 π.Χ.

Στις αρχές του 9^{ου} αιώνα οι Φοίνικες αποίκησαν τη Βόρεια Αφρική και ίδρυσαν το 814π.Χ., την Καρχηδόνα, επεκτείνοντας την κυριαρχία τους σε σημαντικό τμήμα της Ιβηρικής χερσονήσου. Έξη αιώνες αργότερα, και μετά από τρεις Καρχηδονικούς πολέμους με την ανερχόμενη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το 146π.Χ. τελειώνει και η ιστορική διαδρομή της Καρχηδόνας, με την ολοσχερή καταστροφή της από τον Ρωμαίο στρατηγό Σκιπίωνα τον επονομαζόμενο «Αφρικανό».

Με εφιαλτήριο τον απέραντο ορίζοντα της θάλασσας, λειτούργησαν και οι ευρωπαϊκοί πολιτισμοί της αρχαϊκής Ελλάδας, κατά τη νεολιθική εποχή ο πελασγικός και ο πρωτομινωικός (6^η έως και 3^ηπ.Χ. χιλιετία) και στη συνέχεια, την εποχή του χαλκού,

---

²⁸ Ήδη από τον 10^ο αιώνα π.Χ. εμφανίζεται το φοινικικό αλφάβητο, περιέχοντας μόνον σύμφωνα και εξαπλώνεται σταδιακά στη Μεσόγειο. Τον 8^ο αιώνα π.Χ. οι Έλληνες το συμπληρώνουν με τα φωνήεντα, αφαιρώντας και τα σύμφωνα που δεν χρησίμευαν στη γλώσσα τους και δημιουργούν την πρώτη σταθερή βάση της Ευρωπαϊκής γραφής.

(2^ηπ.Χ. χιλιετία) ο μινωικός (κρητικός) και ο μυκηναϊκός: Η έλλειψη εύφορων αρδευόμενων εκτάσεων οδήγησε σε τεχνικές εντάσεως-κεφαλαίου στη γεωργία, με ειδικές καλλιέργειες μεγαλύτερης μοναδιαίας εμπορικής αξίας, όπως οι ελιές και τα αμπέλια. Παράλληλα οι Έλληνες ανέπτυξαν όπως και οι Φοίνικες εκτός από την υπεράκτια αλιεία και το διά θαλάσσης εμπόριο, συνδυάζοντας την παραγωγή ακριβών γεωργικών προϊόντων με το φθινό κόστος της μεταφοράς τους και μάλιστα σε ευρύτατη χωρική κλίμακα. Δημιούργησαν έτσι σημαντικά πλεονάσματα αγαθών και οργάνωσαν τις απαραίτητες εξουσιαστικές δομές και κτιριακές υποδομές για την καλύτερη αξιοποίηση, προάσπιση και προβολή τους.

Στην Κρήτη εμφανίζονται πόλεις ήδη από τα μέσα της 3^{ης}π.Χ. χιλιετίας και μεγαλοπρεπείς χώροι άσκησης της κοσμικής και ιδεολογικής εξουσίας (Φαιστός, Κνωσός) στις αρχές της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας. Στην κεντρική και νότια ηπειρωτική Ελλάδα, η κάθοδος των Αχαιών, ενός δυναμικού Αιολικού φύλου²⁹, αναδεικνύει λίγους αιώνες αργότερα και εδραιώνει πλήρως κατά τον 17^ο αιώνα π.Χ. το μυκηναϊκό πολιτισμό. Οι Αχαιοί δημιούργησαν πολλά κέντρα αυτόνομων κοσμικών εξουσιών, με «αριστοκρατική» δομή διοίκησης από τους αρχηγούς των ισχυρών οικογενειών και κληρονομική μοναρχία. Λειτουργούσαν και συλλογικά, ως χαλαρή ομοσπονδία πόλεων-κρατών, στην οποία κυρίαρχη θέση κατέλαβαν οι Μυκήνες. Διδάχθηκαν πολλά από τον προηγμένο Μινωικό πολιτισμό, η παρακμή του οποίου οφείλεται πιθανότατα και σε φυσικές καταστροφές, συνυπήρξαν ειρηνικά με τους Κρήτες και τους διαδέχθηκαν περί τα μέσα της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας.

Οι Κρήτες και κυρίως στη συνέχεια οι Μυκηναίοι, προχώρησαν σε εποικισμούς και επεκτάσεις των εξουσιών τους στο Αιγαίο, στις απέναντι ασιατικές ακτές αλλά και σε τμήματα της ενδοχώρας. Προσπάθησαν να εδραιωθούν και στη λεκάνη της βορειοανατολικής Μεσογείου, στις εύφορες και πλούσιες σε αλιεία περιοχές του Ευξείνου Πόντου: Οι Αχαιοί επέδραμαν εναντίον της Τροίας με εντυπωσιακό για την εποχή στόλο, περίπου 1200 πλοία, συμμάχησαν πιθανόν με τους Χετταίους, αντιμετώπισαν όμως ένα μικρό αλλά ισχυρό κράτος που φαίνεται ότι είχε συμμαχήσει με τους Θράκες και τους αυτόχθονες της δυτικής Μικράς Ασίας. Ο δεκαετής Τρωικός πόλεμος, περί το τέλος του 13^{ου} ή τις αρχές του 12^{ου} αιώνα π.Χ. λήγει με πύρρειο

---

²⁹ Με πιθανή προέλευση τη βορειοδυτική Μακεδονία, (όπως και τα άλλα Αιολικά φύλα) εγκαταστάθηκαν κατ' αρχήν στη νοτιοανατολική Θεσσαλία και στη συνέχεια, πιεζόμενοι από άλλα αιολικά φύλα μετανάστευσαν και κατέλαβαν την ανατολική στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο.

νίκη των Αχαιών. Η Ομήρου Οδύσσεια δίνει γλαφυρά το μέτρο αυτής της εξάντλησης των ανθρώπινων και υλικών αλλά και των πολιτικών αποθεμάτων της Αχαιϊκής ομοσπονδίας.

➤ Σκοτεινοί αιώνες και αναγέννηση της Αρχαϊκής Ελλάδας

Η ανατολή της εποχής του σιδήρου³⁰ από τον 14^ο αιώνα π.Χ., αποκεντρώνει τη στρατιωτική εξουσία και ανατρέπει την καθεστηκυία τάξη της εποχής του ορείχαλκου. Κατά τον 12^ο αιώνα π.Χ. και μετά την καταστροφή της Τροίας, άρχισαν οι επιδρομές των «λαών της θάλασσας», νησιωτικών και παραθαλάσσιων θρακο-τρωικών φύλων με σιδηρά όπλα, που κατέστρεψαν τη χετταϊκή αυτοκρατορία και πολλά Μυκηναϊκά κέντρα. Σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, στους προαναφερθέντες λόγους των επιθετικών κινήσεων αυτών των πρώτων λαών της εποχής του σιδήρου, πρέπει να προστεθεί και η εκδίκηση για τη σφαγή του συγγενικού φύλου τους, των Τρώων. Μόνο η Αίγυπτος κατάφερε να αντιμετωπίσει τα κύματα των εισβολέων με το Ραμσή τον Γ' και να τους αναχαιτίσει περί το 1190π.Χ., χάνοντας πάντως τις ασιατικές παραθαλάσσιες κτήσεις της.

Αμέσως μετά, κατά τα τελευταία χρόνια της 2^{ης} και στο ξεκίνημα της 1^{ης}π.Χ. χιλιετίας, έγιναν και οι μαζικές χερσαίες κατακτητικές μετακινήσεις, προς τα Αχαιϊκά πολιτιστικά κέντρα: Οι αλληπάλληλες κάθοδοι στη νότια Ελλάδα και το Αιγαίο, των μεγαλόσωμων και οπλισμένων με σιδερένια ξίφη βόρειων ελληνικών φύλων, διακλαδώσεων των Δωριέων (Υλλείς, Πάμφυλοι και Δυμάνες), κατά την παράδοση, εξόντωσαν την παρηκμασμένη ήδη Αχαιϊκή ομοσπονδία. Εξαφάνισαν το μυκηναϊκό πολιτισμό της εποχής του ορειχάλκου και αφομοίωσαν ή εκτόπισαν τους επιζώντες προς το νότο. Είναι οι γνωστοί τρεις έως τέσσερις «σκοτεινοί αιώνες», (12^{ος}, 11^{ος}, 10^{ος} και 9^{ος}).

Τα δωρικά αυτά φύλα, πιεζόμενα από τις συνεχιζόμενες εισβολές των βόρειων συγγενών τους, πλημμύρισαν μαζί με τους αυτόχθονες φυγάδες Αχαιούς τα νησιά στις δύο πλευρές του Αιγαίου και τις απέναντι Ασιατικές και Αιγυπτιακές ακτές. Κατά

---

³⁰ Βλέπε την τελευταία ενότητα του προηγούμενου υποκεφαλαίου α.

την πρώτη αυτή ελληνική εξάπλωση (10^{ος} αιώνας) ιδρύονται η αιολική δωδεκάπολη (Σμύρνη, Λέσβος κλπ), η ιωνική δωδεκάπολη (Έφεσος, Μίλητος κλπ) και ακολουθεί η ίδρυση της δωρικής εξάπολης, (Ρόδος, Αλικαρνασσός κλπ).

Από τον 8^ο π.Χ αιώνα, η σταθεροποίηση της νέας τάξης πραγμάτων και εξουσιών στους χώρους της κεντρικής, νότιας και νησιωτικής Ελλάδας, τα σημαντικά πλεονάσματα γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων και η συνακόλουθη πληθυσμιακή αύξηση, σηματοδοτούν μια νέα εξωστρέφεια. Ο αρχαϊκός ελληνικός κόσμος έχει αναγεννηθεί και πραγματοποιεί τη δεύτερη εκτεταμένη εξάπλωση σε μεγάλο μέρος της λεκάνης της Μεσογείου. Δημιουργούνται αποικίες για την απόκτηση νέας γεωργικής και κτηνοτροφικής γης όχι μόνο προς ανατολάς αλλά και στα δυτικά, από την Ιταλία έως τις ακτές της Γαλλίας και της Ιβηρικής χερσονήσου και βόρεια, από το Βυζάντιο μέχρι τη χερσόνησο της Ταυρίδας (της σημερινής Κριμαίας).

Εκτιμάται ότι μέχρι τα μέσα του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, οι Έλληνες είχαν ιδρύσει πάνω από 800 νέες πόλεις-κράτη. Οι μητροπόλεις σχεδίαζαν τα ταξίδια μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια, εφοδίαζαν τους αποίκους με όλα τα απαραίτητα μέσα για απρόσκοπτη συνέχεια της πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής ζωής. Ο επικεφαλής της αποστολής αναζητούσε μια οχυρή τοποθεσία με φυσικό λιμένα και διένειμε τη γη σε ίσα μερίδια, η κοινωνική εκκίνηση της αποικίας ήταν συνήθως δημοκρατική.

Η βιοτεχνία και το υπεράκτιο εμπόριο δεν επισκίαζαν τον κατ' εξοχήν αγροτικό χαρακτήρα των ελληνικών κοινωνιών: Βάση της διατροφής ήταν τα σιτηρά, και σε αντίθεση με τη χλιδή της κοσμικής και ιδεολογικής εξουσίας στα βασίλεια της Εγγύς Ανατολής και της φαραωνικής Αιγύπτου, η ζωή ήταν γενικώς λιτή, «δωρική» και η επίδειξη κατακριτέα, ακόμα και για την άρχουσα τάξη. Ο ελληνικός κόσμος αποτελείται από ανεξάρτητες πόλεις-κράτη, με «δημοκρατικότερη» όμως κατανομή των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Διατηρείται δηλαδή η δομή του συστήματος των Αχαιών με τα πολλά κέντρα κοσμικής εξουσίας, αλλά εξασθενεί η βασιλική και αριστοκρατική παρουσία.

Με τους μεγαλοπρεπείς χώρους λατρείας, ιωνικών και δωρικών ρυθμών, προβάλλονται τα σύμβολα μιας ενιαίας ιδεολογίας. Παρά τον ανταγωνισμό και τις εξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ πόλεων, εκδηλώνεται η συνειδητοποίηση μιας ελληνικής φυλετικής, θρησκευτικής και πολιτιστικής ενότητας. Οι ναοί της Δήλου, των Δελφών και της Ολυμπίας, γίνονται πανελλήνια κέντρα συνάντησης των

αντιπροσώπων των πόλεων, αλλά και ιεροί χώροι άσκησης της κοινής ιδεολογικής εξουσίας και κατάθεσης έργων τέχνης από όλα τα μέρη του ελληνικού κόσμου. Η δε ομόφωνη απόφαση της θεσμοθέτησης των Ολυμπιακών αγώνων, με σημείο εκκίνησης το έτος 776π.Χ. και κοινή χρονολογική κλίμακα τις ολυμπιάδες, δηλώνει την πανελλήνια εμβέλεια αυτής της διακεκριμένης από τα κοσμικά δρώμενα, αλλά αναγνωρισμένης από τους άρχοντες και τον λαό, κοινής ιδεολογικής εξουσίας.

Από οικονομική άποψη είναι σημαντικό το γεγονός ότι η προμήθεια σίτου με χαμηλό κόστος από τις τεράστιες και εύφορες περιοχές του Εύξεινου πόντου, μετέβαλε την ελληνική αγροτική δομή: Οι μικροί καλλιεργητές δεν μπορούσαν να αντέξουν τον ανταγωνισμό των εισαγομένων σιτηρών και ορισμένοι έχαναν λόγω χρεών την ιδιοκτησία τους και κατέληγαν στον πληθυσμό των δουλοπαροίκων. Οι περισσότεροι όμως διέσωζαν την οικονομική και πολιτική τους οντότητα, αλλά και τη δυνατότητα δημιουργίας δημοκρατικού πολιτεύματος, στρεφόμενοι στην παραγωγή περιζήτητων μεσογειακών γεωργικών προϊόντων, όπως λαδιού, κρασιού και οπωροκηπευτικών.

➤ Η πορεία της προ-Ρωμαϊκής Ευρώπης: Ετρούσκοι, Κέλτες, Ίβηρες, Γερμανοί και Σκύθες

Στο τέλος της 3^{ης}π.Χ. χιλιετίας, στην Ευρώπη της εποχής του Χαλκού συνυπήρχαν οι μετακινούμενες ομάδες των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών με τις μεγαλύτερες ενότητες, τις φυλές ή πατριές των διαβαθμισμένων γεωργοκτηνοτροφικών οικισμών. Οι επαφές με τις προηγμένες ασιατικές κοινωνίες της ανατολικής πλευράς της Μεσογείου, τόσο νοτιοανατολικά διά θαλάσσης όσο και βόρεια, μέσω του Δούναβη, διέδωσαν στο ξεκίνημα της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας την επεξεργασία των μετάλλων. Ανέτειλε και στην Ευρώπη η νέα εποχή του Ορειχάλκου, ολοκληρώνεται η ένωση των μετακινούμενων ομάδων σε φυλές, τα ανθεκτικότερα όπλα από κράματα χαλκού αναδεικνύουν τη στρατιωτική εξουσία, περιορισμένης πάντως έκτασης λόγω του δυσεύρετου και δαπανηρού των πρώτων υλών.

Παράλληλα με την κυρίαρχη οικονομική πηγή της γεωργοκτηνοτροφίας αναβλύζουν, όπως έγινε στην Ασία και στην Ελλάδα, οι δύο από τις τρεις νέες δυναμικές οικονομικές πηγές: Η μεταλλουργία και το εμπόριο για τη διακίνηση των μετάλλων του κράματος. Οι αντίστοιχες τέχνες και τεχνικές άνθησαν, οι γειτονικές φυλές

οργανώθηκαν σε χαλαρές συνομοσπονδίες, τα φύλα και οι μικροί οικισμοί σε μεγαλύτερα οχυρωμένα χωριά. Οι κατακτητικές μετακινήσεις άρχισαν. Τα διακοσμητικά, πολύτιμα μέταλλα και η τρίτη οικονομική δύναμη, το νόμισμα, έχουν πάντως περιορισμένη ανάπτυξη μέχρι και τους πρώτους αιώνες της 1^{ης}π.Χ. χιλιετίας, λόγω της αποκεντρωμένης και χαλαρότερης άσκησης των κοσμικών εξουσιών.

Η ανακάλυψη και της μεταλλουργίας του σιδήρου προς το τέλος της 2^{ης}π.Χ. χιλιετίας, έδωσε στα ευρωπαϊκά φύλα, αρχικά της περιοχής του Αιγαίου (12^{ος}π.Χ. αιώνας) και στη συνέχεια της δυτικής Ευρώπης, ένα νέο και αποφασιστικό πολεμικό και οικονομικό πλεονέκτημα, που οδήγησε σε ευρύτατες ανατροπές και ανακατατάξεις εξουσιών κατά το τέλος της 2^{ης} και τους πρώτους αιώνες της 1^{ης} χιλιετίας³¹. Οι Έλληνες και οι Καρχηδόνιοι κυριάρχησαν στα βορειοδυτικά παράλια της Μεσογείου, οι Ετρούσκοι στην Ιταλική χερσόνησο και οι Κέλτες στην ενδοχώρα της δυτικής Ευρώπης. Ακολούθησε τους τελευταίους π.Χ. αιώνες η σταδιακή υποταγή όλων, στην αναδυόμενη Ρωμαϊκή κυριαρχία: Η νέα αυτή αυτοκρατορία επεκτάθηκε στον ευρασιατικό χώρο τον 2^οπ.Χ. αιώνα και ολοκληρώθηκε με την προαναφερθείσα υποταγή της Αιγύπτου το 31π.Χ.

Οι Ετρούσκοι με αινιγματική προέλευση³² και κύριο φυλετικό πλεονέκτημα την οργανωμένη και σε βάθος ανάπτυξη και των τεσσάρων πηγών της κοινωνικής εξουσίας, εγκαταστάθηκαν στη βόρεια Ιταλία στις αρχές του 8^{ου}π.Χ. αιώνα. Η μεγάλη ανάπτυξή τους στηρίχθηκε στη γεωργία, την αξιοποίηση με προηγμένη μεταλλουργία των κοιτασμάτων χαλκού, κασσίτερου, σιδήρου³³ και μόλυβδου και στο εκτεταμένο εμπόριο, με στήριγμα τη ναυτική τους παράδοση και την κυριαρχία τους στο Τυρρηνικό πέλαγος. Από τον 6^οπ.Χ. αιώνα ξεκίνησαν την κατάκτηση όλης της Ιταλικής χερσονήσου, μεταξύ άλλων και των πόλεων-κρατών των Λατίνων³⁴.

Οι Ετρούσκοι ίδρυσαν πολλές πόλεις μεταξύ των οποίων και τη Ρώμη³⁵, πιθανόν το 575π.Χ. Κυβερνούσαν ολιγαρχικά με επικεφαλής το μονάρχη και αυστηρή

---

³¹ Βλέπε την τελευταία ενότητα του προηγούμενου υποκεφαλαίου.

³² Κατά τον Ηρόδοτο, μετανάστευσαν στην Ιταλία από τη Μικρά Ασία διά θαλάσσης, λόγω λιμού.

³³ Ανέδειξαν την νήσο Έλβα σε μεγάλο μεσογειακό κέντρο παραγωγής και εξαγωγής σιδήρου.

³⁴ Κάτοικοι του αρχαίου Λατίου, τμήματος της κεντρικής Ιταλίας. Μετανάστευσαν από την κεντρική Ευρώπη τη 2^ηπ.Χ. χιλιετία, η κοινή γλώσσα τους επικράτησε στην Ιταλία και εξαπλώθηκε διά των Ρωμαίων σε όλη την μετέπειτα αυτοκρατορία. Η ανατολική (βυζαντινή) αυτοκρατορία χαρακτηριζε ως Λατίνους τους λαούς της δυτικής Ευρώπης και τους οπαδούς του καθολικού θρησκευτικού δόγματος.

³⁵ Κατά την παράδοση ιδρύθηκε από τον Ρωμύλο, το 753π.Χ., υπάρχουν όμως τα ίχνη παλαιότερων οικισμών από τις αρχές της 1^{ης}π.Χ. χιλιετίας, πιθανόν οι Λατίνοι υπήρξαν από τους πρώτους οικιστές. Τα θεμέλια της μετέπειτα κυριαρχίας της τέθηκαν πάντως από τους Ετρούσκους.

διαστρωμάτωση, η μεγάλη λαϊκή πλειοψηφία δεν είχε πολιτικά και ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Η ετρουσκική βασιλική εξουσία δεν ήταν κληρονομική και συγκέντρωνε την ιδεολογική, πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Αυτό το πρότυπο διακυβέρνησης της αρχικής ετρουσκικής Ρώμης, ακολουθήθηκε εν μέρει στο πολιτικο-στρατιωτικό σκέλος και στη μετέπειτα Ρωμαϊκή Δημοκρατία, που καθιέρωσε το αντίστοιχο αξίωμα του υπάτου (consul).

Με την αβέβαιη καταγωγή τους να χάνεται στα βάθη της Προϊστορίας, οι Κέλτες³⁶, πρωταγωνιστές της εποχής του σιδήρου, επεκτάθηκαν και κατέκτησαν το μεγαλύτερο μέρος της εκτός ελληνικής και στη συνέχεια ρωμαϊκής επιρροής, Ευρώπης: Από τον Ατλαντικό έως τα Καρπάθια όρη και από τα βρετανικά νησιά ως τη βόρεια Ιταλία, τα δυναμικά κελτικά φύλα σφράγισαν τις απαρχές του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. Ήδη από τον 5^οπ.Χ. αιώνα είχαν καταλάβει τη Γαλλία, τη Βρετανία, την Ιρλανδία, τη Βοημία και τις περιοχές του κεντρικού Δούναβη, πιέζοντας αλλά χωρίς να υποτάξουν τους Ίβηρες της Ισπανίας και Πορτογαλίας, φτάνοντας μέχρι τα γερμανικά φύλα στις κοιλάδες του βορρά και τους Σκύθες στις στέπες της ανατολικής Ευρώπης.

Σε αντίθεση με τη συγκεντρωτική εξουσία των ασιατικών βασιλείων, οι Κέλτες κράτησαν την ανεξαρτησία των πολλών και σχετικά ολιγάριθμων φύλων, συνεργαζόμενων πάντως στενά και οργανωμένα σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης ή κατακτητικών μετακινήσεων, με τη μορφή ομοσπονδίας, μέχρι τον 3^οπ.Χ. αιώνα. Οι ηγέτες τους υλοποιούσαν τις εντολές μιας ομοιογενούς στρατιωτικής τάξης και κυβερνούσαν μια μικρή, διαβαθμισμένη αλλά όχι διαστρωματωμένη κοινωνία, που κατοικούσε σε αγροτικά χωριά αντί των οχυρωμένων ασιατικών και ελληνικών πόλεων. Συγκροτούσαν δε ένα είδος γερουσίας για τη συνεργασία και λήψη κοινών αποφάσεων με τα άλλα φύλα, στα πλαίσια μιας άτυπης συμμαχίας.

Γενικότερα, σύμφωνα με τις αρχαιολογικές έρευνες, από τις αρχές της ιστορίας μέχρι τον 7^ο και 6^οπ.Χ. αιώνα, κατ' ελάχιστο, δηλαδή κατά το μεγαλύτερο μέρος της, οι παραπάνω ευρωπαϊκές κοινωνίες των Κελτών, Ιβήρων, Γερμανών και Σκυθών και πολλές άλλες ασιατικές, χαρακτηριζόμενες και ως «βάρβαρες» από τους αρχαίους Έλληνες προγόνους μας, ζούσαν πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά αποκεντρωμένες, χωρίς ίχνη μόνιμων κεντρικών-επιτακτικών εξουσιών. Οι δομές

---

³⁶ Πιθανόν ινδοευρωπαϊκά νομαδικά φύλα που ήρθαν από τον Καύκασο στην τότε πολιτισμένη Ευρασία, τη 2^ηπ.Χ. χιλιετία.

τους ήταν χαλαρές, οι οικονομίες τους λιτές αλλά αυτοδύναμες και οι εξειδικεύσεις δημιούργησαν τάξεις διαβαθμισμένες, όχι διαστρωματωμένες, σε αντίθεση με τις ασιατικές αυτοκρατορίες ή τις ελληνικές πόλεις-κράτη.

Είναι μείζονος ιστορικής σημασίας το γεγονός ότι, πολλά από αυτά τα δυναμικά φύλα, όπως των Γερμανών και κυρίως των Σκυθών, επέλεξαν συχνά μια νέα, ελεύθερη και περιπετειώδη πορεία ζωής, τελείως αντίθετη της κατεστημένης και χωρικά εγκλωβισμένης κατά την εποχή κυριαρχίας της γεωργίας: Περιθωριοποιούσαν την αγροτική ενασχόληση, εγκατέλειπαν την ασφάλεια της μόνιμης κατοικίας και αναζητούσαν ως μετακινούμενοι ιππείς και κτηνοτρόφοι, εύφορα βοσκοτόπια στις απέραντες ευρασιατικές στέπες. Οι νέοι αυτοί νομάδες ανέπτυξαν στο έπακρο τις τεχνικές και δυνατότητες της έφιππης μετακίνησης³⁷, υπήρξαν δεινοί τοξότες και γενικότερα πολεμιστές και επέδρασαν αποφασιστικά στην ανατροπή των κοσμικών εξουσιών αλλά και στην επικοινωνία και συνοχή της Ευρασίας. Ανέδειξαν δε και σημαντική καλλιτεχνική δραστηριότητα. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της περίοπτης θέσης περίτεχνων χρυσών αντικειμένων από τους νομάδες των στεπών στην «εξευρωπαϊσμένη» συλλογή του Ρώσου τσάρου Πέτρου Α.

Οι σκληρότερες φυσικές και κλιματολογικές συνθήκες διαβίωσης και οι πολλαπλοί βαθμοί ελευθερίας των συνεχών μετακινήσεων σε ανοικτούς ορίζοντες, εξηγούν εν μέρει μόνο, αυτή την ουσιώδη ποιοτική διαφορά στην εξέλιξη των πηγών εξουσίας, μεταξύ των μετακινούμενων έφιππων Γερμανών και Σκυθών –και πολύ αργότερα των ασιατικών τουρκικών και μογγολικών φύλων– και των μόνιμα εγκατεστημένων και διαστρωματωμένων ευρασιατικών κρατών. Είναι δε σημαντική η διαπίστωση και της διαχρονικής επιθετικής υπεροχής αυτών των «εφίππων» κοινωνιών, τόσο κατά την προ-Ρωμαϊκή περίοδο όσο και κατά την παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, μέχρι και το τέλος του Ευρωπαϊκού μεσαίωνα. Όμως υστερούσαν των αστικοποιημένων ασιατικών και ελληνικών κρατών σε εντυπωσιακά πολιτιστικά επιτεύγματα, έδειξαν παράλληλα πολύ μεγαλύτερες φυλετικές αντοχές στο χρόνο, στις κατακτητικές διεκδικήσεις και στις έξωθεν επιθέσεις και καταστροφές.

---

³⁷ Τα ευαίσθητα μέλη του πληθυσμού, (γυναίκες σε εγκυμοσύνη-παιδιά-γέροι) ζούσαν σε προστατευμένες από το κρύο καλύβες, χτισμένες πάνω σε συρόμενα κάρρα. Οι ελεύθερες γυναίκες συμμετείχαν στις έφιππες δραστηριότητες, πιθανόν να δημιούργησαν και τις διηγήσεις περί αμαζόνων.

Η άμβλυση της μαχητικότητας και ο εθισμός των κάτω τάξεων στην υποταγή και την περιθωριοποίηση, κύριο χαρακτηριστικό των διαστρωματωμένων κοινωνιών σε συνδυασμό με την υπαρξιακή τους εξάρτηση από τους περιορισμένους χώρους των πόλεων και τη συγκεκριμένη γεωργοκτηνοτροφική γη (ψυχικός και χωρικός εγκλωβισμός), σκιαγραφούν ίσως μια πρώτη εμπειρική αιτιολόγηση. Αξίζει όμως τον κόπο να μελετηθεί πληρέστερα από τους ειδικούς η παρακμιακή επίδραση της εντατικής γεωργοκτηνοτροφίας, της διαστρωμάτωσης, της δουλείας και της συγκεντρωτικής-επιτακτικής εξουσίας, στις αφομοιωτικές δυνατότητες και βιολογικές αντιστάσεις των κοινωνιών, από τις αρχές της Ιστορίας μέχρι το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας και του ευρωπαϊκού μεσαίωνα. Τα όποια συμπεράσματα θα βοηθήσουν στη συγκριτική αξιολόγηση ανάλογων φαινομένων και για τις μετέπειτα κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, μέχρι τη σημερινή εποχή της υποταγής στην αυτοκρατορία της αγοράς.

γ. Κλασική Ελλάδα και Ελληνιστικός κόσμος (480 έως 31π.Χ.)

➤ Ακμή και διάδοση της Αθηναϊκής δημοκρατίας

Η πρώτη μετά το 480π.Χ. πεντηκονταετία, υπήρξε κατά τους ιστορικούς η περίοδος της μεγάλης πολιτικής και πολιτιστικής ακμής των Ελλήνων και της κλασικής Ελλάδος, με κυρίαρχη την Αθηναϊκή δημοκρατία. Αυτή η, κατά τον Θουκυδίδη, «ιστορική ενότητα», σφραγίζεται από την πρωτοποριακή μέχρι και σήμερα άμεση-εντατική αλλά και αποκεντρωμένη-συλλογική άσκηση όλων των κοσμικών εξουσιών, από τους ελεύθερους πολίτες του Δήμου³⁸. Τα μέλη της εκτελεστικής εξουσίας ορίζονταν με κλήρο και για περιορισμένης διάρκειας θητεία. Πέραν της ισονομίας, ο ελεύθερος δημόσιος λόγος (ισηγορία) ήταν όχι μόνο δικαίωμα, αλλά και υποχρέωση του κάθε πολίτη στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων κατά πλειοψηφία. Η λειτουργία της δημοκρατίας των ελεύθερων πολιτών λαμπρύνεται από την προσωπικότητα του Περικλή, που κυβέρνησε μέχρι το θάνατό του, επί 32 χρόνια (461- 429π.Χ.), με την πειθώ των επιχειρημάτων του.

³⁸ Η εξουσία του Δήμου καλύπτει το σύνολο της πολιτικής εξουσίας, δεν υπάρχουν θεσμοθετημένες κυβερνητικές θέσεις και λειτουργίες ούτε άλλη διάκριση εξουσιών. Το 461π.Χ. παραχωρήθηκε από το Δήμο στη «Βουλή των Πεντακοσίων» ο έλεγχος όλων των πολιτικών θεμάτων.

Κυριαρχούν επομένως οι κοινωνικά εκτεταμένες, αποκεντρωμένες και αδογμάτιστες πηγές εξουσιών, που απελευθερώνουν τον πολίτη από την ασφυκτική εξάρτηση της οικογένειας ή της πατρίδας ή της αδελφότητας και τον εντάσσουν στην ευρύτερη ενότητα και συλλογικότητα της πόλης. Η πολιτική εξουσία υπερέχει ηθικά αλλά και λειτουργικά των άλλων δύο κοσμικών εξουσιών. Ασκείται αλλά και ελέγχεται επίσης με μορφή εντατική αλλά και άμεσα δημοκρατική, στηριζόμενη στη δύναμη του ελεύθερου λόγου. Η ευρύτατη καλλιέργεια αυτής της ελεύθερης δημόσιας παρουσίας του «εικάζειν», δημιούργησε την πανελλήνια πολιτιστική ταυτότητα που άντεξε και επέζησε της μετέπειτα Ρωμαϊκής κατάκτησης και κυριαρχίας. Για πρώτη φορά στην ιστορία ατονεί η συγκεντρωτική-εξαναγκαστική μορφή του συνδυασμού πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας.

Επισημαίνεται εδώ ότι, η «λαϊκή» επανάσταση της εποχής του σιδήρου, λειτούργησε ως καταλύτης στην κυριαρχία των πολλών ελεύθερων πολιτών του Δήμου: Σε πρώτη φάση κατέστησε προσιτή την προμήθεια και συντήρηση του αγροτικού εξοπλισμού (αλέτρι, τσεκούρι, κλπ.) του μικροκαλλιεργητή αλλά και του στρατιωτικού οπλισμού του, ως πεζικάριου. Στήριξε επομένως την επιβίωση της ιδιοκτησίας στους μεγάλους αριθμούς οικογενειών της μικρο-μεσαίας οικονομικής τάξης και την αυτόνομη συμμετοχή των εκπροσώπων της στην άμυνα της πόλης. Σε δεύτερη φάση δημιούργησε την άριστα εκπαιδευμένη και πειθαρχημένη «πυκνή φάλαγγα» των οπλιτών, μια πανίσχυρη για την εποχή πολεμική μηχανή και συνακόλουθα την απόλυτη συνεργασία και πιστή αφοσίωση των πολιτών, στο κοινό ιδεώδες της πόλης-κράτους και στην οργανωμένη, ισόνομη και κυρίαρχη πολιτεία του Δήμου.

Οι επόμενες δύο μεγάλες αναγεννήσεις των αυτοκρατοριών συγκεντρωτικής-επεκτατικής εξουσίας, ο Αλέξανδρος και οι επίγονοι, οι Ετρούσκοι και οι Ρωμαίοι, στήριζαν την κυριαρχία τους στο ίδιο φοβερό στρατιωτικό αλλά και πολιτικό όπλο της συμπαγούς πυκνής φάλαγγας πεζικού, των οικονομικά ανεξάρτητων και ισόνομων πολιτών. Παρά την επικράτηση της ουσιαστικής απολυταρχίας, οι ηγεμόνες τους διασφάλιζαν τα πολιτικά και κοινωνικά προνόμια των μικρομεσαίων τάξεων. Διατηρούσαν δηλαδή την εκπαιδευμένη, μαζική, απόλυτα συντονισμένη και αιχμηρή συλλογικότητα των αγωνιζόμενων, υπέρ βωμών και εστιών απλών, αλλά και ελευθέρων πολιτών-οπλιτών και την αξιοποιούσαν κατά την κρίσιμη ώρα της

μάχης³⁹. Κατατρόπωναν συνακόλουθα οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, επί χίλια χρόνια, γενναίους κατά τα άλλα αντιπάλους, από τους οποίους έλειπαν όμως τόσο το μαζικό, ελεύθερο φρόνημα, διότι παρέμενε προνόμιο της «έφιππης» άρχουσας τάξης, όσο και η συγκεντρωμένη και αυτοπειθαρχούμενη λαϊκή «δύναμη πυρός».

Η Αθηναϊκή συμμαχία (ή της Δήλου) που ιδρύθηκε το 478π.Χ. για την αντιμετώπιση των Περσών, προώθησε στην εποχή του Περικλή το δημοκρατικό πολίτευμα και σε άλλες πόλεις-μέλη της, παρά την αντίδραση της ολιγαρχικής Σπάρτης και τις αντεπαναστάσεις των αριστοκρατών που χρηματοδοτούσαν οι Πέρσες. Αυτούπονομεύτηκε όμως με την ανάδειξη του Αθηναϊκού ιμπεριαλισμού: Αποδείχθηκε δηλαδή από τότε⁴⁰ ότι η άσκηση της επικυριαρχίας σε μια άλλη δημοκρατική κοινωνία, είναι διαχρονικά μια πράξη βαθύτατα αντιδημοκρατική και ακυρώνει στη συνείδηση του πολίτη της κηδεμονευόμενης χώρας, την ουσία αυτού του προσφερόμενου από τον κηδεμόνα, πολιτικού «δώρου» της όποιας δημοκρατίας.

Ύψιστη αρετή σε όλο τον κόσμο της κλασικής Ελλάδας των πόλεων-κρατών, δημοκρατικών ή μη, θεωρείται ο συλλογικός, αλληλέγγυος αγώνας και η ατομική θυσία για την κοινωνία της πόλης, πέρα και πάνω από ιδεολογικούς δογματισμούς ή δεισιδαιμονίες⁴¹. Η ιδεολογική εξουσία διατηρεί και καλλωπίζει το βάθρο της, είναι σεβαστή και τηρούνται απ' όλους οι θεσμοί και κανόνες της, δεν παρεμβαίνει όμως στην πρακτική άσκηση των άλλων εξουσιών. Δεν υπάρχουν αλληλεξαρτήσεις και εμπλοκές με τις κοσμικές εξουσίες, η εμβέλειά της είναι πανελλήνια αλλά και διακριτή. Παρά τους εμφύλιους σπαραγμούς, το ιδεολογικό πάνθεον και οι κοινοί τόποι λατρείας συμβολίζουν αλλά και θεραπεύουν τη φυλετική και πολιτιστική ενότητα επί ενός τεράστιου για την εποχή ελληνικού χερσαίου και θαλάσσιου χώρου: Ο ελληνικός πληθυσμός κατά τον 5^οπ.Χ. αιώνα εκτιμάται ότι υπερέβαινε τα 2.5 εκατομμύρια, όταν ο τότε συνολικός πληθυσμός της Ευρώπης μόλις έφτανε τα 20 εκατομμύρια και όλης της ανθρωπότητας τα 100 εκατομμύρια.

Παρά την εγκαθίδρυση και λειτουργία της δημοκρατίας στην Αθήνα και σε άλλες σύμμαχες πόλεις, η χειρωνακτική εργασία, αυτή η θεμελιώδης συνιστώσα της γεωργοκτηνοτροφικής, βιοτεχνικής και πολιτιστικής παραγωγής, συνεχίζει να

³⁹ Βλέπε και τα «ανατρεπτικά ιστορικά παραδείγματα» στο υποκεφάλαιο γ του προηγούμενου κεφαλαίου.

⁴⁰ Αλλά δυστυχώς, το πάθημα αυτό της Αθηναϊκής δημοκρατίας δεν έγινε μάθημα, ούτε στις μέρες μας.

⁴¹ «Εις οιωνός άριστος αμύνεσθαι περί πάτρις».

παρέχεται σε σημαντικό ποσοστό από τους δούλους⁴²: Κατά κανόνα δεν ήταν ελληνικής καταγωγής και δεν ξεπερνούσαν σε αριθμό, αλλά και σε παραγωγικό δυναμικό τους ελεύθερους πολίτες. Είναι δε απροκάλυπτη και βιολογικά φαιδρή η ανοχή ή και η ηθική αιτιολόγηση της συνεχιζόμενης επί χιλιετίες δουλείας και δουλοκτησίας και από φωτεινά δημοκρατικά αλλά και ορθολογικά πνεύματα της εποχής⁴³.

Αποδεικνύεται δυστυχώς, από την αρχαιότητα έως και σήμερα, η φοβερή διαστροφική δύναμη του ατομικού και συλλογικού «οικονομικού βολέματος», πάνω στις ηθικές αρχές και πρακτικές συνήθειες ολόκληρης της κοινωνίας, με την ανοχή ή και τις ευλογίες των εκπροσώπων και των ταγών της: Οι συγκεκριμένες απάνθρωπες μέθοδοι και επιλογές της εκάστοτε παραγωγικής διαδικασίας, όταν είναι ωφέλιμες για τους καλυμμένους από το εκάστοτε «κοινωνικό συμβόλαιο» πολίτες -τους ελεύθερους πολίτες της Αθηναϊκής δημοκρατίας εν προκειμένω- όχι μόνο μένουν στο απυρόβλητο, αλλά και επιχειρείται θρασύτατα η θωράκισή τους με διάφορες θεωρίες, που μετασχηματίζονται μέχρι και σήμερα, συνήθως σε διάφορες περισπούδαστες κοινωνικο-οικονομικές παραλλαγές.

Αντίθετα, ένα άλλο μείζον πρόβλημα και της εποχής εκείνης, η τοκογλυφία, αντιμετώπιστηκε αποτελεσματικά και μάλιστα ως μείζον ηθικό παράπτωμα: Δεδομένου ότι η δανειοληψία κάλυπτε τότε κατά κανόνα τις έκτακτες και επείγουσες καταναλωτικές ανάγκες της οικογενειακής παραγωγικής μονάδας, π.χ. λόγω κακής σοδειάς –και όχι την αγορά νέων μέσων παραγωγής με κεφαλαιουχική απόδοση- ο τόκος θεωρήθηκε καταχρηστική απόκτηση χρήματος από τους τυχερούς σε βάρος των άτυχων και η τοκογλυφία καταδικάστηκε ως πράξη ηθικά και κοινωνικά απαράδεκτη.

➤ Εμφύλιοι πόλεμοι και παρακμή των ελληνικών πόλεων-κρατών

⁴² Οι μικροϊδιοκτήτες π.χ. καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη τους, «κατ' ανάγκην», τα οικονομικά τους δεν επαρκούσαν για την κατοχή δούλων.

⁴³ Π.χ. ο Αριστοτέλης εκφράζοντας ένα αιώνα αργότερα την κρατούσα από τους αρχαίους χρόνους ηθική αιτιολόγηση, κατατάσσει τους δούλους σε ένα κατώτερο από τη φύση του είδος ανθρώπων, προορισμένο να ανήκει στους κυρίους του, παρόλο που θα έπρεπε να είχε αντιληφθεί το επίκτητο και εξαναγκαστικό αυτής της κατάστασης και το εσφαλμένο της βιολογικής διάκρισης, (υπήρχαν ασφαλώς και στην αρχαία Ελλάδα πολλοί έξυπνοι και ικανοί δούλοι και ακόμα περισσότεροι κουτοί και ανίκανοι αφέντες, παρά τη μόρφωσή τους).

Ο καταστροφικός Πελοποννησιακός πόλεμος, (431-404π.Χ.), διέλυσε όχι μόνο την Αθηναϊκή συμμαχία αλλά και το πολίτευμα της δημοκρατίας. Η ολιγαρχία επεκράτησε, με κυρίαρχη την επιτακτική-εξαναγκαστική στρατιωτική εξουσία της Σπάρτης. Το τέλος του 5^{ου}π.Χ. αιώνα βρήκε την Αθήνα χωρίς στόλο, με γκρεμισμένα τα μακρά τείχη της και υπό καθεστώς τρομοκρατίας των «τριάκοντα τυράννων».

Ο 4^{ος}π.Χ. αιώνας αρχίζει με την κυριαρχία της Σπάρτης στον τότε ελληνικό κόσμο, που επιχειρεί και την πρώτη επίθεση στα περσικά εδάφη της Μικράς Ασίας⁴⁴. Το διαίρει και βασιλεύει των Περσών και οι αντιδράσεις των άλλων ελληνικών πόλεων-κρατών στην συγκεντρωτική και αυταρχική άσκηση της εξουσίας από την σπαρτιατική ολιγαρχία⁴⁵, ανέτρεψαν την κυριαρχία της. Η Αθήνα ανακτά μέρος των κτήσεών της στο Αιγαίο και η Θήβα συνέτριψε στα Λεύκτρα και τη Μαντινεία, με τη «λοξή φάλαγγα», το ανίκητο έως τότε πεζικό της Σπάρτης, τερματίζοντας οριστικά την ηγεμονία των Λακεδαιμονίων, το 362π.Χ.

Εξαντλήθηκε όμως και η ακμή, η πρωταγωνιστική πολιτική ιστορία των κλασικών ελληνικών πόλεων-κρατών. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο οι μεγάλοι φιλόσοφοι της εποχής, θεωρούσαν ότι τόσο οι αρχές και πρακτικές άσκησης της πολιτικής εξουσίας, όσο και ο θεσμός της πόλης-κράτους είχαν αποτύχει. Εστίασαν το έργο τους στις αξίες της προσωπικής ζωής και ηθικής, συνιστώντας έμμεσα την αποχή από τον ενεργό πολιτικό βίο.

Αποδείχθηκε δηλαδή ότι παρά τη φυλετική και ιδεολογική ενότητα των Ελλήνων της εποχής εκείνης και το υψηλό πολιτιστικό τους επίπεδο και έργο, η διάσπαση των άλλων τριών κύριων πηγών εξουσίας στις επί μέρους πόλεις-κράτη, δεν αποτρέπει δυστυχώς, τον μέχρι εξοντώσεως αδελφοκτόνο αγώνα. Αναδύεται συνακόλουθα η ανάγκη μιας ευρύτερης και διαρκέστερης ειρήνης μεταξύ των πόλεων-κρατών, που δυστυχώς δεν επιτεύχθηκε στα πλαίσια μιας συνομοσπονδίας με τιθασευμένες την απληστία και αλαζονεία κάθε μέλους της. Το τίμημα αυτής της αποτυχίας για συναινετική-ειρηνική συνύπαρξη, ήταν η ουσιαστική υποταγή των πόλεων-κρατών

---

⁴⁴ Η επίθεση αρχίζει με νίκες σε βάρος των τοπικών σατραπών αλλά η ήττα του σπαρτιατικού στόλου στην Κνίδο, (394π.Χ.) από τον περσικό υπό την ηγεσία του Αθηναίου ναύαρχου Κόνωνα, αναγκάζει τους σπαρτιάτες να επιστρέψουν.

⁴⁵ Χαρακτηριστική είναι η σκληρή και δεσποτική κυριαρχία της Σπάρτης επί της Θήβας. Καταλύθηκε το 379π.Χ. από τον Πελοπίδα και άλλους μεταμφιεσμένους σε γυναίκες Θηβαίους στη διάρκεια γιορτής με τη σφαγή των τοποτηρητών στρατηγών της. Ένας αγγελιοφόρος από την Αθήνα προσπάθησε να ειδοποιήσει τους σπαρτιάτες στρατηγούς αλλά ο επικεφαλής τον έδιωξε με την ιστορική φράση «Ες αύριον τα σπουδαία».

στην επιτακτική-αναγκαστική, στρατιωτική τουλάχιστον, εξουσία μιας νέας επικυρίαρχης πολιτικής δύναμης με απολυταρχικά χαρακτηριστικά. Δικαιώνεται δυστυχώς σε σημαντικό βαθμό και από την ιστορική αυτή περίοδο η άποψη του φιλοσόφου Thomas Hobbes για τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου⁴⁶, (παρά τις ελπίδες μου για το αντίθετο...)

Όσον αφορά τις οικονομικές αξίες της πολιτικής εξουσίας, μεγάλη ιστορική και διαχρονική σημασία πρέπει να αποδοθεί στη θέση του Πλάτωνα: Οι ταγοί των κοινωνικών εξουσιών, αυτοί που ασκούν τη διοίκηση του κράτους και το προστατεύουν από τους εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους, οφείλουν να ζουν λιτά και δικαιούνται να κατέχουν μόνο τα απολύτως απαραίτητα για την καθημερινή τους διαβίωση. Κατά το μεγάλο αυτό φιλόσοφο, η απόκτηση αξιόλογης ακίνητης ή κινητής περιουσίας είναι ανεπίτρεπτη για τους άρχοντες, διότι η ενασχόληση με ίδια συμφέροντα, όχι μόνο τους αποσπά από το καθήκον τους, αλλά και τους μετατρέπει σε εκμεταλλευτές - τυράννους των πολιτών που υποχρεούνται να υπηρετούν.

➤ Φίλιππος, Αλέξανδρος και η νέα παγκόσμια αυτοκρατορία

Το κενό εξουσίας από την αλληλοεξόντωση των πόλεων-κρατών κάλυψε η ανερχόμενη νέα ελληνική δύναμη των μακεδόνων. Ο Φίλιππος Β΄ κατά τα 24 χρόνια της βασιλείας του (360-336π.Χ.), συνένωσε τη χώρα του και αναδιοργάνωσε τις υποδομές και το στρατό της. Συνέτριψε τους Φωκείς που είχαν βεβηλώσει το ιερό των Δελφών, κατέλαβε τη Χαλκιδική και κατατρόπωσε την αντιμακεδονική συμμαχία Αθηνών και Θηβών στη μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.). Μπόρεσε έτσι να ιδρύσει το 337π.Χ. την «πανελλήνια συμμαχία»⁴⁷ εναντίον της συνεχιζόμενης περσικής απειλής. Δεν πρόλαβε όμως να πραγματοποιήσει το σχέδιό του για επίθεση στην Περσία, δολοφονήθηκε ένα χρόνο αργότερα.

Διαδεχόμενος τον πατέρα του σε ηλικία 20 ετών ο Αλέξανδρος, παρέλαβε την «αρίστη» για την εποχή της πολεμική μηχανή⁴⁸. Επέδειξε όμως και σπάνιες, σε όλη

⁴⁶ Παρουσιάστηκε ήδη στο υποκεφάλαιο α του πρώτου κεφαλαίου των εισαγωγικών δεδομένων.

⁴⁷ Συμμετείχαν όλες οι ελληνικές πόλεις, πλην της Σπάρτης, τη διοίκηση ασκούσε το συμβούλιο των αντιπροσώπων τους και ο Φίλιππος πήρε τη θέση ηγεμόνα της συμμαχίας και αρχηγού των ελληνικών στρατευμάτων.

⁴⁸ Πέραν της φοβερής «μακεδονικής φάλαγγας» είχε εξελιχθεί και η αποτελεσματικότητα του ιππικού, αξιοποιώντας και πειθαρχώντας τις παραδοσιακές υπεροχές των βορειοελλαδικών πολεμικών φυλών.

την ανθρώπινη ιστορία, στρατιωτικές και πολιτικές ικανότητες. Κατάφερε σε δύο χρόνια να εξουδετερώσει την αντίδραση τμήματος της μακεδονικής αριστοκρατίας, να συντρίψει τη νέα εξέγερση μερικών ελληνικών πόλεων με επικεφαλής τη Θήβα και να οργανώσει τη μεγάλη εκστρατεία του εναντίον των Περσών. Το 334π.Χ. πέρασε τον Ελλήσποντο και νίκησε το στρατό των Περσών σατραπών στον Γρανικό ποταμό, κατακτώντας στη συνέχεια τις μεσογειακές ακτές με τις πόλεις-λιμένες της Μικράς Ασίας.

Ο Πέρσης μονάρχης Δαρείος ο Γ΄ τέθηκε επικεφαλής του στρατού του⁴⁹ και αντιμετώπισε τον Αλέξανδρο στην Ισσό. Η συντριβή της περσικής στρατιάς το 333π.Χ. και η φυγή του Δαρείου, άφησαν το πεδίο ελεύθερο για την κατάκτηση της βόρειας Συρίας, των φοινικικών πόλεων με την πρωτεύουσά τους Τύρο που αντιστάθηκε και κατεστράφη και της Αιγύπτου όπου ο Αλέξανδρος έλαβε τον τίτλο του Φαραώ από τον αρχιερέα και ίδρυσε στο δυτικό δέλτα του Νείλου την νέα πρωτεύουσα, Αλεξάνδρεια.

Η δεύτερη συντριβή της περσικής στρατιάς υπό τον Δαρείο στην πεδιάδα των Γαυγαμήλων το 331π.Χ., άνοιξε στον Αλέξανδρο το δρόμο για την κατάκτηση και της Μεσοποταμίας. Εισέρχεται χωρίς αντίσταση στη Βαβυλώνα και τα Σούσα, όπου θεμελίωσε και την οικονομική συνιστώσα της εξουσίας του, θέτοντας σε κυκλοφορία τεράστιο αριθμό νομισμάτων που έκοψε από τη μεγάλη ποσότητα χρυσού των θησαυροφυλακίων της πόλης. Κυκλοφόρησε έτσι το πρώτο κοινό νόμισμα της τότε ευρασιατικής οικονομίας.

Προχωρώντας στην καρδιά της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, ο Αλέξανδρος έφτασε, πολιορκήσε, κατέλαβε και πυρπόλησε το 330π.Χ. μια από τις μητροπόλεις της, την Περσέπολη, ολοκληρώνοντας έτσι θριαμβευτικά τους στόχους της εκστρατείας του αλλά και του τότε ελληνισμού. Ο Δαρείος δολοφονείται από το δικό του σατράπη της Βακτριανής, ο Αλέξανδρος αποδίδει στη σωρό του βασιλικές τιμές, καταδιώκει το δολοφόνο και αυτοανακηρύσσεται νόμιμος κληρονόμος της περσικής αυτοκρατορίας.

Μακεδόνες και λοιποί Έλληνες θεωρούν ότι δεν έχει νόημα η περαιτέρω εκστρατεία, αλλά ο Αλέξανδρος θέτει ως νέο στόχο την επέκταση της αυτοκρατορίας σε όλον τον

---

⁴⁹ Υπερδιπλάσιου αριθμητικά από τον ελληνικό αλλά ανομοιογενούς, μειωμένης πειθαρχίας και διεσπαρμένης δύναμης κρούσης, με μεγάλο αριθμό μισθοφόρων, ελληνικής καταγωγής.

τότε γνωστό κόσμο. Επιλέγει ως πρωτεύουσά του τη Βαβυλώνα, μεταθέτοντας το βάρος της πολιτικής εξουσίας του στην Ασία, εξουδετερώνει τις αντιδράσεις και προετοιμάζεται για νέες κατακτήσεις. Το 327π.Χ. ο Αλέξανδρος ξεκινάει την εκστρατεία κατά της Ινδίας, επιχειρώντας να φτάσει μέχρι τα νότιο-ανατολικά σύνορα του τότε γνωστού κόσμου. Νίκησε το γενναίο Ινδό μονάρχη Πύρο στον ποταμό Υδάσπη, κατέκτησε την κοιλάδα του Ινδού αλλά η κόπωση του στρατού, η συσπείρωση των ινδικών βασιλείων ενώπιον του κοινού εχθρού και οι γενικευμένες απόπειρες ανταρσίας στα μετόπισθεν, τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει τη συνέχεια προς την κοιλάδα του ποταμού Γάγγη.

Μετά το δύσκολο ταξίδι της επιστροφής στα Σούσα και τη Βαβυλώνα⁵⁰, ο Αλέξανδρος αφέθηκε στην ανατολίτικη ζωή της χλιδής και των υπερβολών, σχεδιάζοντας πάντα νέες φιλόδοξες εκστρατείες και έχοντας πιθανότατα ξεχάσει το διάλογό του με τον Διογένη⁵¹ στην Κόρινθο. Με τον αιφνίδιο και πρόωρο θάνατό του το 323π.Χ. στη Βαβυλώνα, ο Αλέξανδρος κληροδότησε τη μεγαλύτερη αυτοκρατορία της μέχρι τότε Ιστορίας. Παρά τον όρκο των στρατηγών για αδιάσπαστη ευρασιατική ενότητα, η αυτοκρατορία του διαμελίστηκε στα ελληνιστικά βασίλεια.

➤ Η Ελληνιστική εποχή

Ακολούθησαν οι τρεις αιώνες της ελληνιστικής περιόδου, με συνεχείς συγκρούσεις μεταξύ των επιγόνων του Αλεξάνδρου και κυρίαρχες για μεγάλο διάστημα τρεις δυναστείες: Των Αντιγονιδών στην Ελλάδα, των Σελευκιδών στην Ασία και των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο. Ενδιάμεσα ιδρύονται και ανεξάρτητα βασίλεια όπως της Περγάμου (263π.Χ.) με τη μεγάλη βιβλιοθήκη της, που διασώθηκε μέχρι την υποταγή της στους Ρωμαίους το 133π.Χ.

Διατηρήθηκαν τα Ασιατικά και Μακεδονικά πρότυπα της ολιγαρχικής και συγκεντρωτικής-επιτακτικής πολιτικό-στρατιωτικής εξουσίας, με προφανές επακόλουθο τον περιορισμό του ελεύθερου και δημόσιου πολιτικού λόγου στην

⁵⁰ Ο στρατός χωρίστηκε, σχεδιάστηκαν δύο τολμηρές αλλά ενδιαφέρουσες διαδρομές και ο στόλος υπό τον Νέαρχο εξερεύνησε τη διαδρομή από την κοιλάδα του Ινδού μέχρι τις εκβολές του Ευφράτη, στον Περσικό κόλπο.

⁵¹ Ο φιλόσοφος Διογένης, επαναστατικός και ανατρεπτικός για την εποχή του, διδάσκει ότι η ανθρώπινη ευτυχία βρίσκεται στη φυσική, λιτή ζωή, στην αυτογνωσία και στον διδακτικό «αστεϊσμό». Στην προσφορά του Αλέξανδρου, «τι χάρη θέλεις να σου κάνω» απάντησε λακωνικά, «αποσκοπίσόν με» και επισήμανε στον στρατηλάτη ότι ένας βασιλιάς είναι ωφέλιμος μόνον όταν ωφελεί τον λαό.

άρχουσα τάξη. Ξεχάστηκε η ανανεωτική δύναμη της ισηγορίας των δημοκρατικών ελληνικών πόλεων-κρατών, δεν ξανακούστηκε η πρόσκληση του κήρυκα προς τους απλούς πολίτες, «τις αγορεύειν βούλεται;». Η ανεκτική στάση στο ιδεολογικό σκέλος, δηλαδή ο σεβασμός στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και παραδόσεις των κατακτημένων χωρών, βοήθησε πάντως τις κοσμικές εξουσίες στην άσκηση των καθηκόντων τους.

Η καλλιέργεια των τεχνών και των επιστημών συνεχίστηκε με μεγάλο κέντρο την Αλεξάνδρεια. Η Αθήνα, αν και στερημένη πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, διατήρησε την πρωταγωνιστική θέση της στη φιλοσοφία, με αναθεώρηση του κλασικού ιδεώδους και ανάδειξη νέων ρευμάτων με κέντρο τον άνθρωπο. Η εξέλιξη της αττικής διαλέκτου ανέδειξε μία κοινή σε όλη την ανατολική Μεσόγειο ελληνιστική γλώσσα, που επέτρεψε την πολιτισμική συνοχή και διάδοση των ιδεολογικών αξιών. Βοήθησε δε στη συνέχεια και την ταχύτατη εξάπλωση του Χριστιανισμού τον 1^ο και 2^ο μ.Χ. αιώνα.

Η ανερχόμενη Ρωμαϊκή πολιτική και στρατιωτική εξουσία, υπέταξε τον 2^ο π.Χ. αιώνα τον Ευρασιατικό ελληνιστικό κόσμο και ολοκλήρωσε την κατάκτησή του με την Αίγυπτο των Πτολεμαίων το 31 π.Χ.

δ. Η απόλυτη Ρωμαϊκή κυριαρχία (2^{ος} αιώνας π.Χ. έως 476 μ.Χ.)

- Ρωμαϊκή Δημοκρατία: Πατρίκιοι και πληβείοι, αστικό δίκαιο και ιδιοκτησία

Το τέλος της Ετρουσκικής μοναρχίας (619-509 π.Χ.), μετά από λαϊκή εξέγερση υπό την αιγίδα των πατρικίων, γόνων (gens) των παλαιών αριστοκρατικών οικογενειών, λατινικής, σαβινικής και ετρουσκικής προέλευσης, σηματοδότησε για τη Ρώμη το ξεκίνημα μιας νέας μορφής πολιτικής εξουσίας. Περιείχε ανάμικτα στοιχεία απολυταρχίας (ύπατοι), αριστοκρατίας (σύγκλητος) και δημοκρατίας (res publica, πράγμα του λαού) και στην προ-αυτοκρατορική περίοδο της εφαρμογής της μπορεί πράγματι να ονομαστεί, επιεικώς έστω, «Δημοκρατία».

Το βαθειά εμπεδωμένο ατομικό και συλλογικό καθήκον της προσωπικής θυσίας για τη Ρωμαϊκή πολιτεία, η οργανωμένη και ιεραρχημένη κοινωνική δομή και στρατιωτική

εκπαίδευση και η λιτή διαβίωση, συνόψιζαν τις κύριες αξίες ζωής του Ρωμαίου πολίτη. Συνέθεταν μια νέα, δυναμική μετεξέλιξη των στρατοκρατικών Ετρουσκικών, Ασσυριακών και Ελληνικών -κυρίως Σπαρτιατικών- κοινωνικο-πολιτικών παραδόσεων και πρακτικών. Όλοι οι πολίτες ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, είχαν το ρόλο και τη συμμετοχή τους στις κοσμικές εξουσίες και συγκεκριμένη αποστολή στο πολύπλοκο σύστημα προετοιμασίας των ενόπλων δυνάμεων και διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων.

Επί δυόμιση αιώνες (509-265π.Χ.), οι Ρωμαίοι βελτιώνοντας και συμπληρώνοντας συνεχώς την κοινωνική τους οργάνωση και την κληρονομημένη από τους Ετρούσκους πυκνή φάλαγγα οπλιτών, αγωνίζονται για την κατάκτηση της Ιταλικής χερσονήσου που ολοκληρώθηκε με την άλωση και του Τάραντα, της μεγαλύτερης ελληνικής αποικίας στη νότια Ιταλία. Μάχονται παράλληλα και για την απώθηση των Κελτικών φύλων: Οι Galli (Γαλάτες), όπως τους αποκαλούσαν οι Ρωμαίοι, έφτασαν στην Ιταλία το 400π.Χ. και τα τέσσερα κύρια φύλα τους έσπειραν τον τρόπο και κατάφεραν το 387π.Χ. να λεηλατήσουν και την ίδια τη Ρώμη. Το 225π.Χ. η νίκη των Ρωμαίων επί δύο Κελτικών φύλων στην κοιλάδα του Πάδου, έθεσε τέλος στην εξωτερική αυτή απειλή.

Στο εσωτερικό κοινωνικό μέτωπο, η τάξη των πληβείων (plebs), δηλαδή ελεύθερων μεν πολιτών, αλλά χωρίς νομική κατοχύρωση, εξαρτώμενων από κάποιο γένος (gens) αριστοκρατών-πατρικίων, αγωνίζεται για τον περιορισμό των προνομίων των αφεντικών της. Καταφέρνει στα μέσα του 5^{ου}π.Χ. αιώνα τη γραπτή αποτύπωση του δικαίου, δηλαδή τη θέση σε ισχύ ενός γραπτού κοινωνικού συμβολαίου που εξασφάλιζε κατ' αρχήν την ισότητα στην απονομή δικαιοσύνης.

Οι ζωτικές στρατιωτικές ανάγκες κάλυψης των εκατονταρχιών⁵² από τους πληβείους, ανάγκασαν τους πατρικίους να εκχωρήσουν σταδιακά αρκετά από τα προνόμιά τους: Το 304π.Χ. εκδίδονται οι διατάξεις του αστικού δικαίου (legis actiones), το 300π.Χ. κατοχυρώνεται με νόμο (lex valeria) η δυνατότητα προσφυγής ενώπιου του λαού και το 287π.Χ. οι πληβείοι εκφράζονται πολιτικά μέσω των δέκα δημάρχων. Αποκτούν το δικαίωμα εκλογής στο αξίωμα του υπάτου το 367π.Χ. και αναγνωρίζονται ως ισότιμοι πολίτες το 278π.Χ. Τα ψηφίσματα των συνελεύσεων των πληβείων αποκτούν ισχύ

---

⁵² Στην αναδιοργάνωση του στρατού σε εκατονταρχίες, ήδη από την εποχή της μοναρχίας (βασιλεία Σέρβιου Τύλλιου), οφείλεται η διοικητική υπεροχή της Ρωμαϊκής πολεμικής μηχανής.

νόμου, οπότε και λήγει η πάλη τους με τους πατρικίους. Δεν έγινε όμως δυνατή στην πράξη, η απεριόριστη πρόσβαση των πληβείων στη διοίκηση του Ρωμαϊκού κράτους. Υιοθετώντας την υποστηρικτική της ιδιοκτησίας και του προσωπικού συμφέροντος άποψη του Αριστοτέλη⁵³, οι Ρωμαίοι διαχώρισαν με ορθολογική δεινότητα τα δημόσια πράγματα και αγαθά του λαού ως συνόλου, (*res publica*) από τα ιδιωτικά (*res privata*). Θεσμοθέτησαν το αδιαφιλονίκητο και το απόλυτο του ατομικού δικαιώματος στην προσωπική περιουσία. Κατοχύρωσαν δε όχι μόνο την καλή αλλά και την κακή χρήση της ιδιοκτησίας, θέτοντας τα θεμέλια της άκριτης προσωπικής ικανοποίησης των εχόντων, με τις αρνητικές συνέπειες που και οι ίδιοι ως δημόσια οντότητα υπέστησαν κατά την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Πρέπει όμως να επισημανθεί εδώ ένα θετικό γεγονός μείζονος σημασίας για την κοινωνική συνοχή και την αποτελεσματική άσκηση των κοσμικών εξουσιών: Η άρχουσα τάξη παρά τις καταχρήσεις της, αναγνώριζε ότι οι απλοί ελεύθεροι πολίτες αποτελούσαν το σταθερό μακροχρόνιο υπαρξιακό στήριγμά της. Φρόντιζε να προστατεύει τη μικρή ιδιοκτησία γης των πληβείων, θεσμοθετώντας την πάση θυσία διαφύλαξη της οικογενειακής αγροτικής καλλιέργειας. Η μακριά αυτή ρωμαϊκή παράδοση της εκχώρησης, ενός στοιχειώδους πολιτικού και οικονομικού δικαιώματος σε όλους τους γεωργούς της επικράτειας, εμπεδώθηκε στη συνείδηση των λαών της αυτοκρατορίας. Μετά την κατάρρευσή της έδωσε στον αγροτικό κόσμο της μεσαιωνικής Ευρώπης, τη δύναμη των διαρκών εξεγέρσεων κατά των μεγαλοϊδιοκτητών της γης.

➤ Η κατάκτηση της Μεσογείου

Τα επόμενα εκατό χρόνια, μέχρι τα μέσα του 2^{ου} π.Χ. αιώνα, η Ρωμαϊκή κυριαρχία επεκτείνεται σε όλη τη Μεσόγειο. Μετά από τρεις πολέμους (από το 200 έως το 168 π.Χ.) οι Ρωμαϊκές λεγεώνες, η τελευταία, καλύτερη και συνεχώς αναβαθμιζόμενη⁵⁴ μετεξέλιξη της πειθαρχημένης πυκνής φάλαγγας βαριά

⁵³ Σε αντίθεση με το δάσκαλό του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης όχι μόνο υποστηρίζει την κτήση και επαύξηση της ατομικής περιουσίας αλλά αναδεικνύει και τα μειονεκτήματα της κοινοκτημοσύνης.

⁵⁴ Οι Ρωμαίοι, κορυφαίοι για την εποχή τους στη συνεχή βελτίωση και πρακτική αξιοποίηση των τεχνικών και της τεχνολογίας σε κοινωφελή και μακρόπνοα έργα, (δρόμοι, υδραγωγεία, κλπ), φρόντιζαν σχολαστικά και την αναβάθμιση της πολεμικής τους μηχανής, διδασκόμενοι και από τους αντιπάλους τους στα πεδία των μαχών. Η λεγεώνα αναδείχθηκε και σε αυτόνομη, μετακινούμενη, αυτοεφοδιαζόμενη και κυρίως αποτελεσματική μονάδα κατασκευών, όχι μόνο οχυρώσεων αλλά και

οπλισμένων πεζικάριων, στους οποίους εντάχθηκαν οργανικά και ίλες κατάλληλα εξοπλισμένου ιππικού, συντρίβουν τον τελευταίο Μακεδόνα βασιλιά Περσέα στη μάχη της Πύδνας. Αμέσως μετά, 155 χρόνια από το θάνατο του Αλεξάνδρου, η Μακεδονία γίνεται ρωμαϊκή επαρχία και ακολουθεί η υποταγή του υπόλοιπου Ελλαδικού χώρου. Παράλληλα οι Ρωμαίοι νικούν και τους Σελευκίδες της Συρίας στη Μικρά Ασία, καταλύοντας ουσιαστικά το βασίλειό τους⁵⁵.

Στο διάστημα της ίδιας εκατονταετίας (από το 262 έως το 146π.Χ.), οι Ρωμαίοι συγκρούονται τρεις φορές και με τους Καρχηδονίους. Αναπτύσσουν μεθοδικά τις ναυτικές τους δυνάμεις για την κυριαρχία της Μεσογείου, αιφνιδιάζονται όμως από ξηράς στην ίδια την Ιταλική χερσόνησο και ζουν την Καρχηδονική απειλή προ των πυλών της Ρώμης. Η ήττα του Αννίβα από τον Σκιπίωνα στην αφρικανική Ζάμα, το 202π.Χ., σηματοδότησε τη λήξη του δεύτερου Καρχηδονικού πολέμου αλλά και της Καρχηδονικής κυριαρχίας στη δυτική Μεσόγειο. Οι Ρωμαίοι όμως επέμειναν στην ολοσχερή καταστροφή της Καρχηδόνας και την πραγματοποίησαν προκαλώντας οι ίδιοι τον τρίτο Καρχηδονικό πόλεμο (149-146π.Χ.). Ολόκληρη η Μεσόγειος είχε πλέον γίνει για τους Ρωμαίους η δική τους θάλασσα, (mare nostrum).

Παρά τη συνακόλουθη μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου, επισημαίνεται εδώ ότι κατά την ιεράρχηση των οικονομικών αξιών, όπως εκφράστηκε και από την αριστοτελική ηθική, η γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή κατείχε και στους Ρωμαίους την περίοπτη θέση, το δε εμπόριο θεωρείτο κοινωνικά υποδεέστερο. Η αναγκασία για τη διακίνηση και ανταλλαγή αγαθών άσκησή του, ήταν ηθικά ελέγξιμη π.χ. ως προς το αδίκημα της αισχροκέρδειας. Το γεγονός αυτό οδήγησε και τη Ρωμαϊκή δημοκρατία στην ηθική θεμελίωση της μειωτικής αντιμετώπισης των ανθρώπων που θέτουν ως κύριο στόχο ζωής την κοινωνική καταξίωση μέσω της συγκέντρωσης και επιδεικτικής αξιοποίησης του χρήματος.

δημοσίων έργων, κυρίως οδοποιίας, που δημιουργούσαν τους αναγκαίους δίαυλους επικοινωνίας και ελέγχου της ευρύτερης περιοχής τους.

⁵⁵ Η τελική μετατροπή της Συρίας σε ρωμαϊκή επαρχία έγινε ένα αιώνα αργότερα από τον Πομπήιο, (το 64π.Χ.).

➤ Αστάθεια, απολυταρχία και ρωμαϊκή ειρήνη

Τον αιώνα που ακολούθησε την καταστροφή της Καρχηδόνας, η ρωμαϊκή δημοκρατία δοκιμάστηκε από τη διεύρυνση της διαστρωμάτωσης και της ανισοκατανομής του οικονομικού περισσεύματος και την παράλληλη μείωση της αγροτικής παραγωγής, λόγω των πολεμικών καταστροφών που προηγήθηκαν αλλά και των πολλών δούλων από τους αιχμάλωτους πολέμου, που προσέφεραν στους πατρικίους την εύκολη αλλά όχι αποδοτική λύση για την καλλιέργεια της γης. Η πειρατεία δυσκολεύει το εμπόριο και μεγαλώνει η πολιτική διαφθορά. Οι εμφύλιες συγκρούσεις, οι σφαγές πολιτών⁵⁶ και η οικονομική κάμψη, εμπέδωσαν το αίσθημα ανασφάλειας, το φόβο και οδήγησαν την πολιτική και στρατιωτική εξουσία στην ακραία συγκεντρωτική-επιτακτική μορφή τους. Οι όποιοι ρωμαϊκοί δημοκρατικοί θεσμοί επί της ουσίας περιορίστηκαν δραματικά, οι εξουσίες συγκεντρώνονται στους υπάτους που μετεξελίσσονται σύντομα σε απόλυτους άρχοντες, τους αυτοκράτορες.

Κατά τη δεκαετία του 70π.Χ., η ρωμαϊκή σύγκλητος αναθέτει απόλυτες κοσμικές εξουσίες σε τρεις ικανούς νέους πολιτικούς, τον Πομπήιο, τον Καίσαρα και τον Κράσσο, για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και την αποκατάσταση της εσωτερικής ασφάλειας και εξωτερικής κυριαρχίας. Εντός μιας γενεάς, όλοι οι στόχοι επιτυγχάνονται: Ο Πομπήιος καταπνίγει τις εξεγέρσεις, αναδιοργανώνει και επεκτείνει τις κτήσεις στην Ισπανία και την εγγύς ανατολή και απαλλάσσει τη Μεσόγειο από τους πειρατές. Ο Καίσαρας κατακτά την υπόλοιπη Γαλατία και τη Βρετανία, απωθεί τα γερμανικά φύλα πέραν του Ρήνου και ο Κράσσος καταπνίγει την εξέγερση του Σπάρτακου στην Ιταλία. Η απρόσκοπτη συρροή των αγαθών των κτήσεων και ο χρυσός των Κέλτικων ιερών, ανορθώνουν και πάλι την οικονομία της Ρώμης.

Το 56π.Χ. η τριανδρία μοιράζεται τις επαρχίες της απέραντης επικράτειας και ασκεί όλες τις εξουσίες της υπό τη σκιώδη εποπτεία της συγκλήτου. Η Ρωμαϊκή δημοκρατία βρίσκεται στο απόγειο της εδαφικής της επέκτασης αλλά και στο τέλος της. Πράγματι, μετά το θάνατο του Κράσσου, το 53π.Χ., αρχίζει η τελική μάχη του Καίσαρα για την

---

⁵⁶ Π.χ. δικτατορία του Σύλλα με αιτιολογικό την αποκατάσταση της δημοκρατίας (81-79π.Χ.): Επαναφέρει την απόλυτη κυριαρχία των πατρικίων και «προγράφει» τους αντιπάλους. Μόνο στον ιππόδρομο έξι χιλιάδες ρωμαίοι πολίτες σφαγιάστηκαν.

απόλυτη κυριαρχία της αυτοκρατορίας. Νίκησε τον Πομπήιο το 48π.Χ., επέβαλε στη Σύγκλητο το διορισμό του ως ισόβιου δικτάτορα και μοναδικού υπάτου και προχώρησε σε σημαντικές εσωτερικές και εξωτερικές μεταρρυθμίσεις, μειώνοντας και τις εξουσίες της συγκλήτου. Δολοφονείται το 44π.Χ. από ομάδα δημοκρατικών συγκλητικών.

Αμέσως συγκροτείται μια δεύτερη τριανδρία από τον Μάρκο-Αντώνιο, το στενότερο συνεργάτη του Καίσαρα, τον Γάιο Οκτάβιο, ανιψιό και θετό γιό του Καίσαρα και τον Αιμίλιο Λέπιδο, επίσης πιστό φίλο του Καίσαρα. Η σύγκλητος της αναθέτει το 43π.Χ. απόλυτες εξουσίες και ακολουθεί η ήττα των δημοκρατικών από τον Αντώνιο το 42π.Χ., στους Φιλίππους. Η αυτοκρατορία μοιράζεται και πάλι, ο Λέπιδος καθαιρείται και εξορίζεται, στο δε εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των δύο επιγόνων, ο Αντώνιος ηττάται στη ναυμαχία του Ακτίου (31π.Χ.) από τον Οκτάβιο, καταφεύγει στην Αίγυπτο με την Κλεοπάτρα, καταδιώκεται και αυτοκτονεί⁵⁷.

Η σύγκλητος και οι πληβείοι, χάριν της ασφάλειας και της ευμάρειας, εκχώρησαν όλες τις σημαντικές πολιτικές και στρατιωτικές εξουσίες της δημοκρατίας τους, προσφέροντας στον νικητή Οκτάβιο και το όνομα Αύγουστος (σεβαστός). Ο Οκτάβιος κήρυξε τη ρωμαϊκή ειρήνη σε όλη την επικράτεια, (pax Augusta) και ως ρωμαίος αυτοκράτορας τη διασφάλισε, κυβερνώντας με ευφυΐα και πυγμή μέχρι το θάνατό του, το 14μ.Χ. Ο πληθυσμός στην Ιταλική χερσόνησο έφτασε τα 7 εκατομμύρια και στο σύνολο της αυτοκρατορίας τα 60 εκατομμύρια, επί συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού 170 εκατομμυρίων. Οι πληθυσμιακές αυτές πυκνότητες συρρικνώθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος του ευρωπαϊκού μεσαίωνα και επανήλθαν χίλια και πλέον χρόνια αργότερα, περί τον 12^ομ.Χ. αιώνα.

➤ Παρακμή και πτώση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας

Ακολούθησαν τέσσερις αιώνες συγκεντρωτικής-επιτακτικής εξουσίας των αυτοκρατόρων, με αυξανόμενη σταδιακά εντροπία, που έγινε μη αναστρέψιμη κατά τον τελευταίο 4^ο μ.Χ. αιώνα, μέχρι την τελική πτώση. Η άσκηση εξουσίας μέσω της ηγεμονίας του πρώτου μεταξύ ίσων (principatus), μετασχηματίστηκε σε κυριαρχία του

---

⁵⁷ Η Κλεοπάτρα προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια και του Οκτάβιου, αποτυγχάνει και αυτοκτονεί για να αποφύγει την διαπόμπευσή της στη Ρώμη, τερματίζοντας το 30π.Χ. την τελευταία αιγυπτιακή δυναστεία των Πτολεμαίων. Η Αίγυπτος υποβαθμίζεται σε ρωμαϊκή επαρχία.

δεσπότη (dominatus). Συρρικνώθηκε η ουσία αλλά η ψυχολογική σημασία της συμμετοχής του ρωμαίου πολίτη στο όλο πλέγμα των κοσμικών εξουσιών. Σημαντικό μερίδιο ευθύνης είχε η αύξηση της εκμετάλλευσης των δούλων στα μεγάλα αγροκτήματα, που καθιστούσε μη ανταγωνιστική την παραγωγή των ελεύθερων μικροϊδιοκτητών γης. Το σύστημα λειτουργούσε απολυταρχικά, με κεντρικά αποφασισμένες και ελεγχόμενες τις αποκεντρωμένες στις επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αναγκαίες για την τοπική διοίκηση, πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές αρμοδιότητες.

Η μονοπρόσωπη εξουσία εξακολουθούσε να θεωρείται κληρονομική και αδιαίρετη (patrimonium indivisum), αλλά τα συνήθη κρούσματα ανικάνων επιγόνων επέβαλαν την προταθείσα από τους στωικούς φιλοσόφους υιοθεσία και διαδοχή του αρίστου: Ο εκάστοτε αυτοκράτορας επέλεγε και υιοθετούσε τον «άριστο διάδοχο», που συχνά δεν ήταν ρωμαϊκής καταγωγής⁵⁸ και η σύγκλητος επικύρωνε αυτή τη διαδοχή με τη συναίνεση του στρατού και του λαού της Ρώμης. Η αξιοκρατική αυτή βελτίωση της απολυταρχίας παρέτεινε τη ζωή της ρωμαϊκής κυριαρχίας⁵⁹.

Το συνεχώς αυξανόμενο κόστος των στρατιωτικών δαπανών για την υπεράσπιση των ανατολικών και κυρίως των δυτικών συνόρων της αυτοκρατορίας (στον Ρήνο και τον Δούναβη), οδήγησε στην εύκολη λύση των αλληπάλληλων υποτιμήσεων του ρωμαϊκού νομίσματος, δηλαδή στην έκδοση και κυκλοφορία «κίβδηλων» νομισμάτων, με εξαιρετικά μειωμένο ποσοστό αργύρου, γεγονός που τραυμάτιζε καίρια τη γενικότερη αξιοπιστία της αυτοκρατορίας.

Στη μακριά αυτή διάρκεια της παρακμής των εξουσιών της αυτοκρατορίας, ξεκίνησε κατά το δεύτερο μισό του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, μια τελευταία περίοδος ανάκαμψης με τη μεταρρύθμιση και διοικητική αναδιοργάνωση του Διοκλητιανού (284-305μ.Χ.). Ο τελευταίος αυτός μεταρρυθμιστής-αυτοκράτορας, μίκρυνε την έκταση των επαρχιών, διπλασιάζοντας τον αριθμό τους, ενίσχυσε τη διοικητική δομή τους, δημιούργησε αξιόπιστο περουσσιολόγιο, πάταξε τον υπερβολικό πλούτο με αποφασιστικά μέτρα και βελτίωσε το φορολογικό σύστημα. Καταπίεσε όμως υπέρμετρα και τους

⁵⁸ Π.χ. τον μεταρρυθμιστή Τραϊανό (98-117μ.Χ.), ισπανικής καταγωγής.

⁵⁹ Το ευφυές αυτό παράδειγμα δεν ακολουθήθηκε από τους απόλυτους μονάρχες των εθνικών ευρωπαϊκών κρατών, μετά τη μεσαιωνική φεουδαρχία ούτε από τους σουλτάνους της μωαμεθανικής αυτοκρατορίας μετά την κατάκτηση του Βυζαντίου. Η δύσκολη ανεύρεση ικανών φυσικών διαδόχων και οι επιμιξίες (π.χ. οίκος Βουρβόνων), επιτάχυναν την παρακμή και ανατροπή των μοναρχιών.

μικρομεσαίους ιδιοκτήτες γης και δημιούργησε μια μακροχρόνια αντιπαραγωγική ύφεση.

Η αστάθεια και ανασφάλεια, λόγω συνεχών επιδρομών γερμανικών φύλων στα δυτικά σύνορα, ωρίμασε την ανάγκη μετάθεσης του πολιτικού κέντρου βάρους μεγάλου μέρους της αυτοκρατορίας στην ανατολή. Η άνοδος του Κωνσταντίνου Α΄ στην εξουσία⁶⁰ (312-337μ.Χ.), σηματοδότησε την ανακήρυξη και ανατολικής πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας στο Βυζάντιο⁶¹ το 330μ.Χ., που μετονομάστηκε σε Κωνσταντινούπολη. Ενισχύθηκε παράλληλα και η απόλυτη μοναρχία με την περαιτέρω υποβάθμιση της Συγκλήτου και των άλλων λαϊκών εξουσιών.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 4^ο μ.Χ. αιώνα οι αστικές περιοχές παρήκμαζαν, η γεωργική παραγωγή και ο αγροτικός πληθυσμός έφθιναν, οι λεγεώνες έχαναν την πολιτικο-στρατιωτική υπεροχή τους. Τελευταίος μονοκράτορας υπήρξε ο Θεοδόσιος Α΄ (347-395μ.Χ.), που διαίρεσε⁶² την αυτοκρατορία του σε ανατολική και δυτική. Ακολούθησαν ογδόντα χρόνια επιδρομών και συρρίκνωσης της δυτικής αυτοκρατορίας, η Ρώμη λεηλατήθηκε δύο φορές και το τέλος επέρχεται, με την παραίτηση του τελευταίου δυτικού αυτοκράτορα, Ρωμύλου Αυγουστίλου, υπέρ του «βάρβαρου» εισβολέα Οδόακρου, βασιλέα μιας ισχυρής ομάδας γερμανικών φύλων, των Ερούλων, το 476μ.Χ.

ε. Ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, (Βυζάντιο, 330-1453μ.Χ.) και μεσαιωνική Ρωσία

- Φυσικά πλεονεκτήματα, χριστιανισμός και πρώτη περίοδος ακμής

Με το θάνατο του Θεοδοσίου Α΄ το 395μ.Χ., ο γιός του Αρκάδιος έγινε ο πρώτος μονάρχης της χωριστής πλέον ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ήδη από το ξεκίνημά της, το 330π.Χ., με την ανακήρυξη ως ανατολικής αυτοκρατορικής πρωτεύουσας της Κωνσταντινούπολης, η νέα αυτή πολιτική οντότητα υπερείχε έναντι

⁶⁰ Μέχρι το 324μ.Χ. κυβερνούσε τη δυτική αυτοκρατορία, με τον Λικίνιο κυβερνήτη της ανατολικής.

⁶¹ Παλαιά αποικία των Μεγαρέων.

⁶² Ο Θεοδόσιος κληροδότησε στους δύο του γιούς του Ονόριο και Αρκάδιο το δυτικό και ανατολικό τμήμα αντίστοιχα.

της αντίστοιχης δυτικής, λόγω σημαντικών γεωστρατηγικών και οικονομικών πλεονεκτημάτων: Η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν σε καίρια ευρασιατική θέση, διέθετε καλύτερη φυσική οχύρωση, η ευρύτερη ενδοχώρα της ήταν πλουσιότερη σε γεωργοκτηνοτροφικά αγαθά και απείχε πολύ από τους πλέον επικίνδυνους για την εποχή εκείνη, δυτικούς εισβολείς.

Από πλευράς πηγών ιδεολογικής εξουσίας, ο Κωνσταντίνος Α΄ κήρυξε τη λήξη των διωγμών των Χριστιανών, με το διάταγμα περί ανεξιθρησκίας (313μ.Χ.). Αυτό δεν εμπόδισε την έναρξη διωγμών εναντίον όλων των μη χριστιανών, μερικές δεκαετίες αργότερα, αλλά και τη μαζική διείσδυση της νέας ιδεολογίας ως επικυρίαρχης στις άλλες τρεις πηγές εξουσίας. Μια προσέγγιση των, κατά την ταπεινή μου γνώμη, επιπτώσεων αυτής της εξέλιξης επιχειρείται στην τελευταία ενότητα αυτού του υποκεφαλαίου.

Οι πηγαίες ηθικές αρχές του Χριστιανισμού, ως προς την άσκηση των κοσμικών εξουσιών υπήρξαν κατ' εξοχή δημοκρατικές, γι' αυτό και διαδόθηκαν ευρύτατα σε όλα τα κοινωνικά στρώματα μιας αυτοκρατορίας που είχε συρρικνώσει τις ιδρυτικές δημοκρατικές δομές της και της οποίας η άρχουσα τάξη είχε ξεχάσει την αρχή της λιτής και σεμνής διαβίωσης. Ας ξαναθυμηθούμε έξη από αυτές:

- Αναδεικνύεται ως κοινωνικά πρωτεύουσα και ανεκτίμητη, η αξία των απλών, ταπεινών ανθρώπων του μόχθου και της χειρονακτικής εργασίας.
- Αμφισβητείται δυναμικά η κατεστημένη-διαστρωματωμένη άρχουσα τάξη και η ενδημική διαφθορά της μόνιμης κοσμικής ή ιδεολογικής εξουσίας.
- Καταδικάζεται ως κατάχρηση κάθε άσκηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος της οικονομικής εξουσίας⁶³.
- Η συλλογικότητα ιεραρχείται ως ανώτερη της ατομικότητας και θεσπίζεται η υποχρέωση της κοινωνικής αλληλεγγύης (αγαπάτε αλλήλους).
- Τίθεται ρητά και παραστατικά ο κανόνας της αναδιανομής του περισσεύματος των έχοντων (ο έχων δύο χιτώνας να δώσει εις τον μη έχοντα τον έναν και ο έχων τροφάς ομοίως).
- Υποδεικνύεται όχι μόνο η ματαιότητα του άκρατου υλισμού αλλά και η κενότητα και τελική δυστυχία στην οποία οδηγεί, γεγονός το οποίο αισθάνονται κατά βάθος αρκετοί από τους εκάστοτε οικονομικά ισχυρούς.

⁶³ Π.χ. η είσπραξη τόκου εθεωρείτο εκβιασμός σε βάρος αυτών που βρίσκονται σε ανάγκη.

Ας αφήσουμε στην κρίση του καθενός από εμάς το ποσοστό εφαρμογής στην πράξη των παραπάνω ωραίων ανθρωπιστικών αλλά και αποτελεσματικών για την ισότητα και τη δημοκρατία κοινωνικών αρχών, από τους επί 2.000 χρόνια πολιτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες που ορκίστηκαν στο χριστιανισμό να τις εφαρμόσουν. Ευτυχώς, ο ολοκληρωμένος⁶⁴ αυτός λόγος, ανεξαρτήτως εντεταλμένων αρχόντων και τελετουργικών, αγγίζει ακόμα τις καρδιές πολλών απλών ανθρώπων.

Η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, διατηρώντας κατά τους πρώτους αιώνες της τις δοκιμασμένες «ρωμαϊκές» αρχές και μεθόδους άσκησης των κοσμικών εξουσιών, γνώρισε μια πρώτη περίοδο ακμής που κορυφώθηκε επί αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ (527-565μ.Χ.): Με πυγμή, διπλωματία και ικανούς συνεργάτες, ο Ιουστινιανός κατάφερε να ανακτήσει και σημαντικό μέρος της παλαιάς δυτικής αυτοκρατορίας, το μεγαλύτερο τμήμα της Ιταλίας, της βόρειας Αφρικής και τμήμα της Ισπανίας. Παράλληλα εκσυγχρόνισε και κωδικοποίησε το ρωμαϊκό δίκαιο και επιχείρησε την ενοποίηση της ιδεολογικής εξουσίας, την εγκαθίδρυση δηλαδή ενός οικουμενικού Χριστιανισμού.

➤ Εξωτερικές πιέσεις και εσωτερικές αδυναμίες

Τους αιώνες που ακολούθησαν αναδύονται σοβαρές εξωτερικές πιέσεις προς την αυτοκρατορία από τους Πέρσες, τους Νορμανδούς, τους Σλάβους και τους Άραβες, που ενοποιοούνται και ανασυγκροτούνται υπό τη νέα ιδεολογική σκέπη του Ισλάμ. Αντιμετωπίζονται συνήθως αδύναμα έως οριακά, λόγω της παρακμής των αυστηρών οργανωτικών και λειτουργικών ρωμαϊκών κανόνων και της μετατόπισης του κέντρου βάρους της άσκησης εξουσιών, από τη δυναμική παρουσία της αυτοκρατορίας σε όλη την επικράτεια, στη διπλωματική της επιδεξιότητα και τους εξ' αποστάσεως περίπλοκους χειρισμούς ισορροπίας επί των αντίπαλων δυνάμεων. Ο δυτικός ρωμαϊκός ορθολογισμός νοθεύεται από την ανατολική αδυναμία προς τις αδιαφανείς διαπραγματεύσεις και τις ρευστές, αβέβαιες συμμαχίες. Η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία μετατρέπεται σε Βυζάντιο.

Η εξασθένιση των κοσμικών εξουσιών οφείλεται και στην εσωστρέφεια που προκάλεσαν οι δογματικές διαφορές μεταξύ φανατισμένων οπαδών της επικυρίαρχης

---

⁶⁴ Αξιόλογοι άθεοι στοχαστές έχουν παραδεχθεί ότι οι παραπάνω κοινωνικές αρχές συγκροτούν μια σπάνια και διαχρονική τελειότητα.

ιδεολογικής εξουσίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η βίαιη σύγκρουση εικονομάχων και εικονολατρών που ξεκίνησε στα τέλη του 7^{ου} και κράτησε μέχρι τα μέσα του 9^{ου} αιώνα και η εκχώρηση καταχρηστικών δικαιωμάτων και μεγάλης ακίνητης περιουσίας στην εκκλησία και στους κύριους υποστηρικτές της, τους γαιοκτήμονες, κατά τα μέσα του 11^{ου} αιώνα. Πρόκειται για γεγονότα αδιανόητα για τον πάλαι-ποτέ ελληνικό και ρωμαϊκό ορθολογισμό.

Παρόλα αυτά υπήρξαν και περίοδοι διατήρησης της αυτοκρατορικής αίγλης και ανάκτησης του εδαφικού της αντικρίσματος. Χαρακτηριστική είναι η αποτελεσματική διοίκηση και συνακόλουθη ανάκαμψη της εδαφικής κυριαρχίας και της οικονομίας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τον Ηράκλειο (610-641μ.Χ.), τον Κωνσταντίνο Ε΄ (741-775μ.Χ.), τον Βασίλειο Β΄ - βουλγαροκτόνο- (976-1025μ.Χ.), τον Αλέξιο Α΄ (1081-1118μ.Χ.) και άλλους: Αξιοποιώντας τη ρωμαϊκή πολιτική κληρονομιά αλλά και εφαρμόζοντας τις ακραίες ωμότητες των προκατόχων τους Ρωμαίων αυτοκρατόρων προς τους ηττημένους, οι κοσμικές εξουσίες ανέδειξαν και πάλι κατά τις περιόδους αυτές, τις χρονικά περιορισμένες δυνατότητες μιας σκληρής και αμείλικτης διακυβέρνησης.

➤ Παρακμή και πτώση του Βυζαντίου

Στη συνέχεια του 12^{ου} αιώνα, η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία φθίνει και ως προς τις τρεις κοσμικές πηγές της κοινωνικής εξουσίας. Η ιδεολογική πηγή τις υποτάσσει, αυξάνει υπέρμετρα την εντροπία τους και μειώνει τις δυνατότητές τους να αντιμετωπίσουν τις συνεχώς αυξανόμενες εξωτερικές απειλές. Οι αυτοκράτορες διαπιστώνουν ότι η επικυρίαρχη διείσδυση του θείου που επέβαλαν ή επέτρεψαν, για να αυξήσουν την επιρροή τους στο λαό των πιστών, παγιδεύει ανεξέλεγκτα τις ουσιαστικές δυνατότητές τους να κυβερνήσουν ορθολογικά.

Η άλωση και λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους δυτικούς τυχοδιώκτες της τέταρτης σταυροφορίας το 1204, σήμανε το ουσιαστικό τέλος του Βυζαντίου ως ανατολικής αυτοκρατορικής οντότητας. Παρά την παλινόρθωση του 1261 από το Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο⁶⁵, το Βυζάντιο ήταν πλέον ένα σχετικά μικρό κράτος, περιορισμένο σε τμήμα των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, παγιδευμένο ανάμεσα

⁶⁵ Κυβέρνησε έως το 1282 με πολιτική οξυδέρκεια.

στην εχθρική Δύση και στη νέα μεγάλη Ανατολική απειλή, τη συνεχώς ισχυροποιούμενη και επεκτεινόμενη Οθωμανική κυριαρχία⁶⁶.

Ο εξευμενισμός της Δύσης με την ιδεολογική υποταγή της ανατολικής εκκλησίας στη δυτική, (ένωση εκκλησιών στη σύνοδο της Λυών το 1274 και αποδοχή των όρων της συνόδου της Φλωρεντίας το 1438), όχι μόνο δεν απέδωσε την αναμενόμενη υποστήριξη αλλά εξόργισε και τον ιδεολογικά πολωμένο κλήρο και λαό του Βυζαντίου.

Το οριστικό τέλος πλησίαζε και όμως οι καταστροφικοί εμφύλιοι πόλεμοι συνεχίστηκαν. Στις 29 Μαΐου του 1453 η Κωνσταντινούπολη κατακτήθηκε από τον Οθωμανό Σουλτάνο⁶⁷ Μεχμέτ Φατίχ (που ονομάστηκε Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής), έγινε η νέα πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και στη συνέχεια αλώθηκαν τα τελευταία βυζαντινά οχυρά του Μυστρά (1456) και της Τραπεζούντας (1461).

➤ **Επικράτεια των Ρως και μεσαιωνική Ρωσία**

Αν και συνήθως υποτιμημένη από ορισμένους δυτικούς ιστορικούς, η διαχρονική παρουσία της μεσαιωνικής Ρωσίας, από τον 9^ο αιώνα και μετά, είναι κυρίαρχη στο Ευρασιατικό γίγνεσθαι. Οι σλαβικοί λαοί της πρώτης επικράτειας των Ρως, με την τεράστια εδαφική τους έκταση, τον άφθονο και ποικίλο φυσικό και ορυκτό τους πλούτο, το εκτεταμένο εμπόριο και τη στρατιωτική τους ισχύ, δηλαδή την κυρίαρχη θέση τους στην γεωργοκτηνοτροφία, στην παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση φυτικών, ζωικών και ορυκτών υλικών και στην πολεμική παράδοση, διαδραμάτισαν σπουδαίο ιστορικό ρόλο στην κρίσιμη για τις ανθρώπινες κοινωνίες και τις εξουσίες τους εποχή του ευρωπαϊκού μεσαίωνα. Η μετεξέλιξή τους, το Ρωσικό Έθνος, συνεχίζει σήμερα αδιάλειπτα⁶⁸ να διαδραματίζει σε παγκόσμια κλίμακα έναν από τους πρωταγωνιστικούς ρόλους και στις τέσσερις πηγές της κοινωνικής εξουσίας.

---

⁶⁶ Ξεκίνησε ως εμιράτο του Οσμάν ή Οθμάν, ένα από τα πολλά εμιράτα των Σελτζούκων Τούρκων στη Μικρά Ασία, κατίσχυσε των άλλων εμιράτων και μετεξελίχθηκε τον 14^ο αιώνα στην Οθωμανική αυτοκρατορία, (βλέπε και τη σχετική παράγραφο του τελευταίου (ζ) υποκεφαλαίου).

⁶⁷ Ο τίτλος του Σουλτάνου προέρχεται από το αραβικό «σουλτανάτ» που σημαίνει δύναμη, κράτος, εξουσία. Ως επίσημος τίτλος εξουσίας, ισότιμος του Αυτοκράτορα, Βασιλιά, κλπ, καθιερώθηκε από την δυναστεία των Οσμανιδών (Οθωμανών) τον 15^ο αιώνα.

⁶⁸ Υπήρξε βέβαια η κάμψη μιας περίπτωσης δεκαετίας (1989-1998).

Τα νομαδικά σλαβικά φύλα⁶⁹ των μεγάλων πεδιάδων της βορειοανατολικής Ευρώπης και της βόρειας Ασίας, άργησαν να οργανωθούν σε συνεκτικές ομοσπονδίες, οι σκληρές κλιματικές και γεωργοκτηνοτροφικές συνθήκες δύσκολα τιθασεύτηκαν, παρά τις μεγάλες δυνατότητες της εποχής του σιδήρου. Η επίπονη εκχέρωση των πυκνών δασών για τη δημιουργία γεωργικής γης, το παγωμένο έδαφος κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του χρόνου και η ανάγκη περιοδικής επανάληψης αυτής της προσπάθειας (ανά 10 έως 15 χρόνια), λόγω εξάντλησης της γονιμότητας παρά τη βαθειά άροση, εμπόδιζαν τη δημιουργία αξιόλογων μόνιμων συγκεντρώσεων και ικανών πλεονασμάτων αγαθών. Καθυστέρησαν επομένως οι κοινωνικές διαστρωματώσεις και οι συνακόλουθες επιθετικές φιλοδοξίες της άρχουσας τάξης. Οργανωμένοι σε πατριαρχικές δομές, οι Σλάβοι είχαν ακολουθήσει την παράδοση της διοίκησης των φυλών τους από τους αρχηγούς των οικογενειών. Φαίνεται όμως ότι κατέκτησαν τη δημοκρατική συνήθεια λήψης των σημαντικών αποφάσεων από τις λαϊκές τους συνελεύσεις.

Σύμφωνα με την επικρατέστερη θεωρία, τα σλαβικά φύλα της σημερινής Ουκρανίας και βορειοδυτικής Ρωσίας ανασυγκροτούνται και αναβαθμίζουν τις εξουσίες και την παρουσία τους κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα, με την κυρίαρχη παρουσία της άρχουσας πολεμικής και πολιτικής τάξης των Βαράγγων Ρως, ενός από τα ισχυρότερα σκανδιναβικά φύλα των Βαράγγων της εποχής. Οι Ρως επικράτησαν στην ευρύτατη αυτή περιοχή με τη στρατιωτική οργάνωση και υπεροχή τους και τις εμπορικές τους ικανότητες, κληροδότησαν το βαραγγικό όνομά τους στη σημερινή Ρωσία και βέβαια απορροφήθηκαν σταδιακά από τον κυρίαρχο σλαβικό πληθυσμό. Έτσι, περί το 800μ.Χ., τέσσερις και πλέον αιώνες μετά τις κατακτητικές επιδρομές των γερμανικών φύλων που κατέλυσαν τη δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, εμφανίζεται η πρώτη σημαντική και εκτεταμένη κρατική οντότητα, με υπολογίσιμες για τα κατεστημένα συστήματα εξουσίας, -ακόμα και για την ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία-, εμπορικές και στρατιωτικές δυνατότητες. Πρόκειται για το «πριγκιπάτο των Ρως» της ευρύτερης περιοχής του Κιέβου.

Το 860 οι πολεμιστές των Ρως εμφανίζονται για πρώτη φορά απειλητικοί, αλλά όχι και επικίνδυνοι στα τείχη της Κωνσταντινούπολης και επανέρχονται δριμύτεροι το

---

⁶⁹ Ινδοευρωπαϊκής προέλευσης, μνήθηκαν κατά τους προϊστορικούς χρόνους στη γεωργοκτηνοτροφία και εξαπλώθηκαν σε μια τεράστια ευρασιατική περιοχή, από τα παράλια της Αδριατικής μέχρι τη βόρεια Ασία.

907. Οι Βυζαντινοί αναγνωρίζουν στην εδαφική, οικονομική και στρατιωτική δύναμη του πριγκιπάτου ένα σύμμαχο-αντιστάθμισμα στους ισχυρούς Βούλγαρους του τσάρου Συμεών (893-927). Συνάπτουν με τους Ρως εμπορική συνθήκη ειρήνης με μεγάλα αμοιβαία οικονομικά οφέλη και την ανανεώνουν σε κάθε καινούργια απειλή, επιχειρώντας παράλληλα και την ιδεολογική και πολιτική προσέγγιση με αυτή τη νέα ισχυρή βορειοανατολική ευρωπαϊκή οντότητα.

Το 957 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος 7^{ος}, υποδέχεται επίσημα και με τιμές αρχηγού κράτους την πριγκίπισσα και αντιβασίλισσα των Ρως Όλγα, η οποία και βαπτίζεται (πιθανόν το 961) χριστιανή ορθόδοξη. Λίγο αργότερα ο πρίγκιπας Βλαδίμηρος (980-1015) παντρεύεται τη βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα, βαπτίζεται με τους κατοίκους του Κιέβου το 988 στον ποταμό Δνείπερο και εισάγει τους Ρως στην ανατολική χριστιανική οικογένεια. Η κυριαρχία των Ρως του Κιέβου στις πριγκιπικές ηγεμονίες της περιοχής και η αναβάθμιση των κοινωνικών υποδομών της νέας εκτεταμένης επικράτειας, ολοκληρώνεται από το Γιαροσλάβο το Σοφό (1018-1054) που στέφθηκε στο Κίεβο μέγας πρίγκιπας της ευρύτερης περιοχής Κιέβου-Νόβγκοροντ, οδήγησε στο απόγειό του το κράτος των Ρως αλλά και θεμελίωσε τη μετεξέλιξή του στο Ρωσικό έθνος.

Ο νομικός κώδικας, του Γιαροσλάβου, «η δικαιοσύνη των Ρως», θεσμοθετεί πρωτοπόρες για την εποχή αρχές, σε αντίθεση με τις απάνθρωπες πρακτικές του δυτικοευρωπαϊκού μεσαίωνα. Με επιγαμίες, ο πρίγκιπας του Κιέβου προσπαθεί να συσφίξει τις σχέσεις του με τους βασιλικούς οίκους της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, της Γαλλίας, Νορβηγίας, Ουγγαρίας και Πολωνίας και παράλληλα εδραιώνει το χριστιανισμό, ενισχύοντας την παρουσία της εκκλησίας με εντυπωσιακούς καθεδρικούς ναούς. Αξίζει εδώ να επισημανθεί ότι το ανατολικοευρωπαϊκό κράτος των Ρως, χάρις και στη στενή επικοινωνία του με το Βυζάντιο, υπερείχε σαφώς των αντίστοιχων δυτικοευρωπαϊκών κρατών του 11^{ου} αιώνα, τόσο από πλευράς αστικών μεγεθών όσο και κοινωνικών λειτουργιών. Πέραν του «κοινωνικού συμβολαίου» του Γιαροσλάβου, στις μεγάλες για την εποχή πόλεις του Κιέβου⁷⁰, του Νόβγκοροντ, του Τσέρνιγκοφ κλπ., υπήρχε δημόσια εκπαίδευση και στοιχειώδης πρόνοια για τη διατροφή και υγεία των απόρων, κατακτήσεις αδιανόητες στην τότε δυτική μεσαιωνική Ευρώπη.

---

⁷⁰ Το Κίεβο είχε 50.000 κατοίκους έναντι 30.000 του Παρισιού και μόλις 12.000 του Λονδίνου.

Ακολουθεί ενάμιση αιώνας παρακμής, λόγω εξωτερικών επιδρομών από τουρκο-μογγολικές φυλές και εσωτερικών συγκρούσεων μεταξύ των πριγκιπάτων της περιοχής. Το καταστροφικό γεγονός των αρχών του 13^{ου} αιώνα, η άλωση και λεηλασία της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους δυτικούς σταυροφόρους, πλήττει εμπορικά αλλά και εξοργίζει ιδεολογικά τους Ρως που δε συγχωρούν αυτή την ταπείνωση των χριστιανών από χριστιανούς. Το κέντρο βάρους των Ρως μετατοπίζεται επί το ασφαλέστερο προς τα βορειοδυτικά, ενισχύεται η μεγάλη μητρόπολη του βορρά, το Νόβγκοροντ αλλά και οι εμπορικές σχέσεις με τη Δυτική Ευρώπη. Αντιμετωπίζουν στη συνέχεια και οι ίδιοι στα εδάφη τους τις επιδρομές των διωγμένων από τους αγίους τόπους Τευτόνων ιπποτών, που συγκεντρώθηκαν και αποφάσισαν το 1237 την προς ανατολάς επέκταση και κατάκτηση όλων των εμπορικών κέντρων των Ρως, στη δυτική όχθη της Βαλτικής. Είναι προφανής ο καλλιεργούμενος φανατισμός εναντίον των ορθόδοξων χριστιανών και η συνεχιζόμενη μεγάλη πίεση στη στρατιωτική εξουσία από την επικυρίαρχη τότε, καθολική εκκλησία.

Στις 5 Απριλίου 1242, ο πρίγκιπας του Νόβγκοροντ, Αλέξανδρος Νιέφσκι, νίκησε τους δυτικούς εισβολείς στην ιστορική μάχη της λίμνης των Πάγων⁷¹. Λόγω της έντασης των σχέσεων με τη Δύση, της φανατικής ιδεολογικής συμπεριφοράς και των συνακόλουθων ακροτήτων των «καθολικών» γερμανικών στρατευμάτων προς τους ανθιστάμενους, «ορθόδοξους» ανατολικοευρωπαϊκούς λαούς, η νίκη των Ρως του Νιέφσκι θεωρήθηκε ισάξια της νίκης των Φράγκων κατά των Αράβων, πέντε αιώνες πριν, στο Πουατιέ⁷². Από θρησκευτική άποψη αναγνωρίστηκε ως εκδίκηση για τη σύληση της Κωνσταντινούπολης και νίκη της ορθοδοξίας επί των διωκτών της, των «λατίνων» του καθολικισμού.

Η επίθεση των Μογγόλων⁷³ στα εξασθενημένα πριγκιπάτα των Ρως, ξεκινάει με τη νίκη τους το 1223 στην περιοχή του Κιέβου, αναστέλλεται από το θάνατο του ηγέτη τους Τζένγκις Χαν (1227) και συνεχίζεται δέκα χρόνια αργότερα με την κατάκτηση όλων των παλαιών πριγκιπάτων των Ρως, φθάνοντας μέχρι τα όρια της νέας επικράτειας του Νόβγκοροντ. Οι Ρως αποκόπτονται από τη Δύση και το Βυζάντιο, διατηρούν την ορθόδοξη ιδεολογική τους ενότητα, λόγω και της θρησκευτικής ανοχής

⁷¹ Η ιστορική σημασία των γεγονότων αποδίδεται εκπληκτικά στη διάσημη ταινία του S. Eisenstein, «Αλέξανδρος Νιέφσκι, (1938).

⁷² Βλέπε για τους Φράγκους στο επόμενο υποκεφάλαιο (στ).

⁷³ Βλέπε και τη σχετική παράγραφο του τελευταίου (ζ) υποκεφαλαίου.

των κατακτητών, αλλά γίνονται πλέον φόρου υποτελείς στο μεγαλύτερο μέρος της επικράτειάς τους και δυτικό προγεφύρωμα της αυτοκρατορίας των μογγόλων και των συμμάχων τους τατάρων. Αναδύεται επομένως η ανάγκη μιας νέας μετακίνησης των εξουσιών προς το πριγκιπάτο της Μόσχας, κέντρο βάρους των κρατιδίων των Ρως, αλλά και δυτική πύλη της αναδυόμενης νέας Ρωσικής επικράτειας.

Χρειάστηκαν άλλοι δύο αιώνες εσωτερικών ανακατατάξεων για τη μετεξέλιξη των πριγκιπάτων των Ρως σε μια συνειδητή νέα ρωσική εθνότητα και την απαλλαγή της από τη Μογγολο-ταταρική κηδεμονία. Το 1453 ήρθε το οριστικό τέλος του Βυζαντίου, με την άλωση της Κωνσταντινούπολης και η «ανατολική» Ρώμη γίνεται πρωτεύουσα της νέας Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Ρώσοι αντιλαμβάνονται ότι είναι το τελευταίο ανάχωμα στην ισλαμική εξάπλωση προς τη βορειοανατολική Ευρώπη και τη βόρεια Ασία και οι μόνοι συνεχιστές της χριστιανοορθόδοξης ιδεολογικής, πολιτικής και πολιτιστικής παράδοσης.

Αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση και των τελευταίων βυζαντινών θυλάκων στο Μυστρά και την Τραπεζούντα, ο πρίγκιπας της Μόσχας Ιβάν Γ΄ (1462-1505) ελευθερώνει τη χώρα του από τους Μογγόλους και ανακηρύσσεται «Τσάρος⁷⁴ πασών των Ρωσιών». Με το τέλος του ευρωπαϊκού μεσαίωνα η Ρωσία αναδεικνύεται ο συνεχιστής και μάλιστα κραταιός, της ορθόδοξης χριστιανικής ιδεολογίας, με την κοσμική εξουσία απαλλαγμένη όμως από την επικυριαρχία της ιδεολογικής. Ακολουθώντας και το παράδειγμα των βασιλέων της δυτικής Ευρώπης, ο Τσάρος Ιβάν Γ΄ ο Τρομερός (1533-1584), καταλύει στην επικράτειά του το φεουδαρχικό σύστημα, ενισχύοντας αποφασιστικά το συγκεντρωτικό-επιτακτικό κράτος και τη μοναρχική εξουσία. Επεκτείνει παράλληλα τα ρωσικά όρια προς ανατολάς και προς βορράν, κατακτώντας το Αστραχάν (έξοδος του Βόλγα στην Κασπία Θάλασσα) και το Καζάν, αρχίζει την προσάρτηση της Σιβηρίας και διεκδικεί για τη Μόσχα τον τίτλο της νέας Ρώμης. Η δημιουργία του μεγάλου Ρωσικού κράτους γίνεται πραγματικότητα και ολοκληρώνεται τον επόμενο αιώνα, επί της δυναστείας των Ρομανώφ.

---

⁷⁴ Czar, από το λατινικό Caesar, που υποδήλωνε τον απόλυτο ηγεμόνα, ο τίτλος αυτός είχε ήδη χρησιμοποιηθεί δύο αιώνες πριν, με τη γερμανική εκδοχή του (Κάιζερ), από τους μονάρχες του Γερμανικού έθνους.

➤ Διακριτή ή επικυρίαρχη άσκηση της ιδεολογικής εξουσίας

Είναι πολύπλοκη και δυσχερής η εμβάθυνση στα εσωτερικά αίτια της παρακμής των κοσμικών εξουσιών στις αυτοκρατορίες και της ποσόστωσης κάθε αιτίου, στη φάση της μη αναστρέψιμης τελικής τους κατάρρευσης. Ας μου επιτραπεί λοιπόν η απομόνωση μιας σημαντικής παραμέτρου, των διαφορετικών ποσοστών επιρροής της εκάστοτε ιδεολογικής εξουσίας στο ευρύτερο κοινωνικό γίνεσθαι και συνακόλουθα στην άσκηση των τριών κοσμικών εξουσιών: Από την διακριτή-διακριτική άσκηση της ιδεολογικής εξουσίας, μέχρι τη διόγκωση-επέκταση της επιρροής της σε όλα τα σημαντικά κοινωνικά δρώμενα και την καταχρηστική αξιοποίησή της από τους κυβερνώντες τις τρεις κοσμικές πηγές.

Είναι ιστορική αλήθεια ότι οι αρχαίοι Έλληνες, ορισμένοι Ασιάτες μονάρχες και οι Ρωμαίοι, είχαν επιτύχει σε μεγάλο βαθμό το διαχωρισμό του θείου από το κοσμικό, της θρησκευτικής πίστης από τη στρατιωτική, πολιτική και οικονομική εξουσία. Το γεγονός αυτό επέτρεπε την ελεύθερη και αδογμάτιστη σκέψη, τον ορθολογισμό στη διαχείριση των φυσικών και ανθρώπινων πόρων, την άνθηση της τεχνολογίας και των τεχνών, την αναζήτηση και αξιοποίηση των μυστικών του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Περιορίζε δε τον ελέω ιδεολογικής εξουσίας φανατισμό των ανθρώπων και τη συνακόλουθη χρησιμοποίησή τους κατά την άσκηση των κοσμικών εξουσιών.

Οι ιερείς των αρχαίων Ελλήνων και της προχριστιανικής Ρωμαϊκής περιόδου, περιορίζονταν στο σημαντικό για τον απλό άνθρωπο αλλά διακριτό ρόλο τους. Όλοι όφειλαν να σέβονται τα θεία με αυστηρές τιμωρίες σε περίπτωση ύβρεων, αλλά και να ανέχονται κατά τις εδαφικές επεκτάσεις τους, τα ιδεολογικά πιστεύω των κατακτημένων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ιδεολογική ειρήνη στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, θεμελιώθηκε στη ρητή αρχή «ειρήνη των θεών» (*pax deorum*) δηλαδή, στην απροσχημάτιστη αποδοχή και προστασία των θρησκευτικών όλων των λαών της επικράτειας. Τον ίδιο διαχωρισμό πέτυχε και το σύνολο του χριστιανικού δυτικού κόσμου μετά το μεσαίωνα με τα γνωστά μεγάλα πνευματικά και αναπτυξιακά αποτελέσματα.

Η βυζαντινή αυτοκρατορία και όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο μακρύς ευρωπαϊκός μεσαίωνας, μετά την κατάρρευση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, δίνοντας

υπέρμετρη βαρύτητα στην ιδεολογική εξουσία και μεγάλα προνόμια στον κλήρο, έχασαν αυτό το σημαντικό πολιτικό και αναπτυξιακό πλεονέκτημα. Οι δύο ανατολικοί αιώνες της εικονομαχίας και το δυτικό κυνήγι μαγισσών και φτωχών-πρωτοπόρων στοχαστών και ερευνητών, είναι δυο χαρακτηριστικές θλιβερές αποδείξεις.

Οι κοσμικοί άρχοντες έθεταν αναγκαστικά στις πρώτες τους προτεραιότητες, την αδιέξοδη επίλυση δογματικών θρησκευτικών διαφορών, νομιμοποιούσαν και ενίσχυαν τις κοσμικές εξουσίες του κλήρου, τις φανατικές ιδεολογικές ακρότητες του λαού και το χειρότερο, παραμελούσαν το κύριο καθήκον τους: Την ορθολογική αναβάθμιση της αξιοποίησης των πόρων και των μέσων παραγωγής αγαθών, κοινωφελών έργων και υπηρεσιών και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών και γενικότερα της οργάνωσης και κοινωνικής απόδοσης των τριών κοσμικών εξουσιών.

στ. Ο Δυτικοευρωπαϊκός Μεσαίωνας (476-1492)

➤ Κατάρρευση, ανασυγκρότηση και εμπλοκή των εξουσιών

Η έννοια του μεσαίωνα (μέσος αιώνας) είναι δυτικοευρωπαϊκό εφεύρημα των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Χαρακτηρίζει –καθ' υπερβολήν– μια περίοδο 1000 χρόνων πολιτικής και αναπτυξιακής οπισθοδρόμησης και υπέρμετρης διόγκωσης της δογματικής ιδεολογικής εξουσίας. Αρχίζει από την κατάρρευση και κατάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τελειώνει με την εκπνοή του 15^{ου} αιώνα⁷⁵, που σηματοδοτείται από την ισχυροποίηση των εθνικών κοσμικών εξουσιών, τη διαφυγή του βυζαντινού πολιτιστικού κεφαλαίου στη Δύση και κυρίως, την αναγέννηση της αδογματίστης σκέψης και την ευρύτατη διάδοσή της μέσω της τυπογραφίας.

Το κενό εξουσίας μετά την παραίτηση του τελευταίου δυτικού αυτοκράτορα κάλυψαν αφ' ενός, οι εισβολείς Οστρογότθοι, Βησιγότθοι και Λομβαρδοί και αφ' ετέρου, η συγκρότηση νέων κρατών στις πρώην ρωμαϊκές επαρχίες της Γαλατίας και Βρετανίας, κυρίως από τους Φράγκους και τους Αγγλοσάξονες. Ακολουθώντας το ρωμαϊκό παράδειγμα του Κωνσταντίνου Α΄, οι νέοι ηγέτες ενίσχυσαν την πολιτική

---

⁷⁵ Τέσσερις δεκαετίες μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από την Οθωμανική αυτοκρατορία.

εξουσία τους μέσω της ένωσης με τη νέα ιδεολογική εξουσία, το Χριστιανισμό. Ασπαζόμενοι τη νέα πίστη, αναλαμβάνουν και το ρόλο του αρχηγού της εκκλησίας.

Παράλληλα όμως οργανώνεται ανεξάρτητα και υποδειγματικά για την εποχή εκείνη η διοίκηση της δυτικής «ρωμαιοκαθολικής» εκκλησίας⁷⁶, κατά τα παλαιότερα οργανωτικά πρότυπα διοίκησης επαρχιών της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, καλύπτοντας εν μέρει το δομικό κενό που άφησε η κατάρρευσή της. Τα μελλοντικά παπικά κράτη απέκτησαν τη λειτουργική υποδομή τους και η συμβολική άδεια για τη δημιουργία τους δόθηκε με την παραχώρηση από τον Κωνσταντίνο Α΄ της θερινής του κατοικίας, στον επίσκοπο της Ρώμης.

Οι εκκλησιαστικοί άρχοντες κατακτούν και ασκούν παράλληλα με τους βασιλείς, σημαντική κοσμική εξουσία, με κέντρο την πρωτεύουσα της παλαιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ανώτατο θρησκευτικό άρχοντα τον Πάπα, υποστηρίζοντας μάλιστα δημόσια την ανωτερότητα της εκκλησίας έναντι του κράτους⁷⁷. Από πλευράς οικονομικής εξουσίας, η μεγάλη ακίνητη περιουσία επισκοπμάτων και μοναστηριών και ο φόρος της δεκάτης των πιστών, έδιναν στην εκκλησία πρωταγωνιστικό κοσμικό ρόλο: Εκτιμάται ότι εισέπραττε το ένα τέταρτο του συνόλου της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής.

➤ Φράγκοι και Καρλομάγνια αυτοκρατορία

Η αναβάθμιση των κοσμικών εξουσιών στο βασίλειο των Φράγκων κατά τον 8^ο αιώνα, οδήγησε στη δημιουργία της πρώτης μετά τους Ρωμαίους, βραχύβιας όμως, πραγματικής δυτικής αυτοκρατορίας: Ο Κάρολος Μαρτέλος καταλαμβάνει το φραγκικό θρόνο στις αρχές του 8^{ου} αιώνα, απωθεί τους γειτονικούς επιθετικούς μονάρχες και το 732 κερδίζει την ιστορική για την Ευρώπη νίκη στο Πουατιέ, εναντίον των αράβων εισβολέων.

---

⁷⁶ Οι αρχές αυτής της διοικητικής οργάνωσης στηρίζονται στον «Κανόνα των Βενεδικτίνων». Ο άγιος Βενέδικτος, (480-547), ιδρυτής του τάγματος των Βενεδικτίνων μοναχών αλλά και του δυτικού μοναχισμού, πέτυχε το 529 μια σύνθεση εκκλησιαστικών κανόνων και αρχών θρησκευτικής οργάνωσης των πρώην ρωμαϊκών επαρχιών, στηριζόμενος και στην τελευταία μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού. Ο επίσκοπος Ρώμης άγιος Γρηγόριος (520-604) την εφάρμοσε στη διοικητική οργάνωση της δυτικής εκκλησίας.

⁷⁷ Π.χ. ο υπεύθυνος των επαρχιών της βόρειας Ιταλίας, επίσκοπος Μεδιολάνων, Άγιος Αμβρόσιος (339-398).

Ο γιός του συνεχίζει την ισχυροποίηση και επέκταση του βασιλείου και ο εγγονός του Καρλομάγνος (774-814), ολοκληρώνει την κυριαρχία των Φράγκων στο μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Ευρώπης, από τα Πυρηναία έως τον Έλβα και την Ιταλία, νότια της Ρώμης. Το 800 στέφεται «αυτοκράτορας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁷⁸» από τον πάπα Λέοντα Γ΄ και το 812 αναγνωρίζεται η ανακήρυξή του και από τον αυτοκράτορα της ανατολής, Μιχαήλ Α΄. Ο Καρλομάγνος οργανώνει την περιφερειακή διοίκηση σε κομητείες⁷⁹, το εκτεταμένο εμπόριο αναζωογονείται και με την ανοχή της εκκλησίας χρησιμοποιεί ως εργατικό δυναμικό τα ανθρώπινα λάφυρα των εκστρατειών του, ασπαζόμενος επί της ουσίας την απροκάλυπτη δουλεία.

Μετά το θάνατό του Καρλομάγνου οι επίγονοι συγκρούονται μεταξύ τους, η αυτοκρατορία διαιρείται σε τρία βασίλεια (843, συνθήκη του Βερντέν) που στη συνέχεια υποδιαιρέθηκαν σε μικρότερα φέουδα ή διαλύθηκαν. Ένα αιώνα αργότερα κυριάρχησε το ισχυρό φέουδο της Σαξωνίας, άρχισε να εκλέγει βασιλείς και το γερμανικό κράτος γνωρίζει νέα ακμή με τη στέψη του αυτοκράτορα Όθωνα Α΄, ως μονάρχη της ανατολικής (γερμανικής)⁸⁰ αυτοκρατορίας, η οποία το 1254 ονομάζεται και επισήμως «Άγια (Sacrum) Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία». Το 1486 προσδιορίζεται και εθνολογικά ως «Άγια Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού έθνους», (nationis Germanicae) και συνεχίζεται μέχρι τον Φραγκίσκο Β΄ των Αψβούργων, όταν το 1806 υποχρεώθηκε σε παραίτηση από τον Ναπολέοντα.

Χαρακτηριστικό αυτής της αυτοκρατορίας είναι η σχετικά περιορισμένη εδαφική επικυριαρχία και η ασθενής συγκεντρωτική-επιτακτική εξουσία. Η επικράτεια ήταν τεμαχισμένη σε εκατοντάδες μικρά κρατίδια, βασίλεια, πριγκιπάτα, δουκάτα, κομητείες και ελεύθερες πόλεις. Ο αυτοκράτορας κυβερνούσε ουσιαστικά μόνο στις δικές του περιορισμένες γαίες, επιχειρώντας βέβαια συνεχώς να αυξήσει την εδαφική και πολιτική κυριαρχία του, συνήθως χωρίς μεγάλη επιτυχία.

---

⁷⁸ Imperator Romanorum. Έκανε όμως χρήση του μετριοπαθούς τίτλου Imperator Romanum gubernans Imperium («Αυτοκράτορας που κυβερνά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία») για να διασφαλίσει την αναγνώριση από τον ομότιπλο Βυζαντινό αυτοκράτορα.

⁷⁹ Διαίρεσε διοικητικά την αυτοκρατορία σε 350 κομητείες με επικεφαλής διορισμένους κόμητες.

⁸⁰ Στέφθηκε με τον γερμανικό αυτοκρατορικό τίτλο Κάιζερ, από το λατινικό Καίσαρ (Caesar). Ίδια ετυμολογία έχει ο τίτλος Czar (Τσάρος), όπως είδαμε στη σχετική με τη Ρωσία, προηγούμενη ενότητα.

➤ Κυριαρχία και χαρακτηριστικά της φεουδαρχικής δομής

Η γεωργοκτηνοτροφία παραμένει καθ' όλο το μεσαίωνα κυρίαρχη συνιστώσα της οικονομίας, μειώνονται όμως η μεγάλη εξειδίκευση και το εμπόριο για τη διακίνηση των προϊόντων. Ο ρόλος της «Αγοράς» περιορίστηκε στο ελάχιστο αναγκαίο: Οι εργάτες της γης, δούλοι, δουλοπάροικοι ή και ελεύθεροι, εκχωρούσαν μέρος της παραγωγής τους στον αφέντη και αντάλλασαν ένα άλλο τμήμα της με τους χειροτέχνες για αγαθά πρώτης ανάγκης, (εργαλεία, υφάσματα κλπ). Δεν πουλούσαν ή αγόραζαν υπό την έννοια της εμπορίας μέσω νομισμάτων σε μια ανοικτή αγορά. Δημιουργήθηκαν όμως οι συντεχνίες μεταξύ χειροτεχνών που διασφάλιζαν την ποιότητα υλικών και κατασκευών, αλλά και ρύθμιζαν τις τιμές και τα ημερομίσθια των τεχνιτών.

Ως προς το ηθικό σκέλος των μέσων και των προτεραιοτήτων της παραγωγικής διαδικασίας, επέρχεται ήδη από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα μια μείζονος σημασίας θετική παρέμβαση της ιδεολογικής εξουσίας: Αναδεικνύονται από τον άγιο Βενέδικτο⁸¹, τόσο η χειρωνακτική εργασία ως χριστιανική αξία ισάξια της προσευχής, όσο και ο κανόνας της οικονομικής αυτάρκειας, δηλαδή της παραγωγής όλων των βασικών αγαθών διαβίωσης στα εκκλησιαστικά ή μοναστικά κτήματα. Δημιουργούνται έτσι οι ανθεκτικότερες, σε περιόδους κρίσεων των κοσμικών εξουσιών, αποκεντρωμένες και αυτάρκεις παραγωγικές δομές που ταίριαζαν και στο προρωμαϊκό ιστορικό παρελθόν της Ευρώπης.

Τον 13^ο αιώνα ένας εμπνευσμένος θεολόγος και μεγάλος φιλόσοφος, ο άγιος Θωμάς Ακινάτης⁸², παρεμβαίνει δυναμικά στο καίριο για κάθε οικονομία θέμα των αγοραίων τιμών των προϊόντων. Θεμελιώνει την αρχή ότι «η δίκαια τιμή ενός προϊόντος είναι θρησκευτικά επιβεβλημένη» και συμπληρώνοντας την Αριστοτελική ηθική, καταδικάζει κοινωνικά και θρησκευτικά τους με υπερτιμολογημένη πώληση ή υποτιμημένη αγορά κερδοσκόπους και κάθε εμπορική πράξη τους. Απαγορεύει εξ' άλλου ρητά την είσπραξη τόκου αλλά και τις συναλλαγές που γίνονται για το χρηματικό κέρδος, επιτρέποντας μόνο τις αναγκαίες αγοροπωλησίες για τις

⁸¹ Ο άγιος Βενέδικτος καθιέρωσε το πρότυπο «προσευχή και εργασία» (ora et labora) και ανέδειξε την ψυχική και πνευματική καλλιέργεια, θεωρώντας αναγκαία την ύπαρξη βιβλιοθήκης και σχολείου στα θρησκευτικά κέντρα, όπως εκκλησίες και μοναστήρια, (βλέπε και υποσημείωση 51).

⁸² Ο Ακινάτης, (1225-1274), θεωρούμενος από τους μαθητές του ως ο «Αγγελικός και Παγκόσμιος Δάσκαλος», αναβάθμισε τη θεολογική και πρακτική αξία της φύσης κατά την ανθρώπινη προσπάθεια προσέγγισης του Θεού.

προμήθειες αγαθών διαβίωσης. Καταδικάζει επομένως το παιγνίδι με το χρήμα, (βλέπε σημερινά χρηματιστήρια) και τους κάθε μορφής μεσάζοντες και κερδοσκόπους.

Οι αποκεντρωμένες παραγωγικές δομές ακολουθήθηκαν πρόθυμα και από τους φεουδάρχες, που προέκυψαν από τη μετεξέλιξη των φοροεισπρακτόρων ή στρατιωτικών διοικητών της παλαιάς αυτοκρατορίας και των τοποτηρητών με τον τίτλο του κόμητα της διοίκησης Καρλομάγνου. Αυτοί οι νέοι κατέχοντες τα μεγάλα κτήματα ή φέουδα, αξιοποίησαν τη σταδιακή αποσάθρωση της αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου και επεκράτησαν πλήρως ως στρατιωτικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα εξουσίας, στο μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. Έγιναν οι απόλυτοι τοπικοί κοσμικοί άρχοντες, δημιουργοί και διαχειριστές της «φεουδαρχικής δομής» της μεσαιωνικής Ευρώπης, με κύρια χαρακτηριστικά την αυστηρή υποτέλεια όλων των ανθρώπων που ζούσαν στη γη τους, με όρκο πίστης και συνθήκες ουσιαστικής δουλείας.

Η εκκλησία κάλυψε ιδεολογικά τη νέα αυτή αυστηρή φεουδαρχική διαστρωμάτωση ερμηνεύοντας ως θεία βούληση την ύπαρξη τριών βασικών κοινωνικών τάξεων με τα αντίστοιχα δικαιώματα και υποχρεώσεις: Οι άρχοντες αποτελούσαν την τάξη των πολεμιστών, οι κληρικοί και μοναχοί την τάξη των εκπροσώπων του θεού και της προσευχής και όλοι οι άλλοι την τάξη των υπόχρεων εργασίας. Οποιαδήποτε αμφισβήτηση αυτής της διαστρωμάτωσης, ή ακόμα χειρότερα εξέγερση, ήταν μεγάλο αμάρτημα με θεικές τιμωρίες (κακή σοδειά, λιμός κλπ), αλλά και αυστηρές κοσμικές ποινές από τον άρχοντα-φεουδάρχη, που κατά την εκκλησία κυβερνούσε με τη χάρη του θεού.

Η ευρωπαϊκή λογοτεχνία του μεσαίωνα, τα ιπποτικά έπη και η λυρική ποίηση, είναι κατ' εξοχήν ταξική, ασχολείται μόνο με τους άρχοντες εξιδανικεύοντας την πολιτεία τους και αγνοώντας το σκληρά εργαζόμενο λαό, τις ασφυκτικές δομές και μεθόδους της διακυβέρνησής του. Στην εποχή εκείνη οφείλεται η επιτιμητική απήχηση της λέξης «χωρικός» (paysan), που όμως υπήρξε ο πραγματικός ήρωας, στυλοβάτης αλλά και πρωτοπόρος της μεσαιωνικής κοινωνίας.

Αγωνιώντας για την επιβίωσή του και απομονωμένος στο φέουδο του «ελέω θεού αφέντη», ο χωρικός του μεσαίωνα ανέπτυξε στο έπακρο την εφευρετικότητά του και θεμελίωσε την επαναστατική για την εποχή του αύξηση της ανά μονάδα γης

γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής, ανοίγοντας νέους δρόμους και στην παγκόσμια αγροτική οικονομία: Κατασκεύασε και διάδωσε το βαρύ άροτρο, διεισδύοντας βαθύτερα στα βαριά και υγρά εδάφη, εφάρμοσε το σύστημα της εναλλακτικής καλλιέργειας τριών αγρών, αξιοποίησε το νερόμυλο αλλά και τη δύναμη των ζώων (πετάλωμα, νέο ζέψιμο) κλπ.

Η φεουδαρχία κυριάρχησε από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα, μέχρι την ανάπτυξη των μεσαιωνικών πόλεων με την αστική συνείδηση και οικονομική ισχύ των πολιτών τους και την ανάδυση νέων ισχυρών συγκεντρωτικών βασιλείων, μετά τον 13^ο αιώνα. Οι φεουδάρχες επιβίωσαν πάντως και στη συνέχεια ως τάξη των ευγενών, με περιορισμένες μεν αλλά όχι ασήμαντες εξουσίες, μέχρι τις ανατροπές των πολιτικών και οικονομικών εξουσιών, από τη Γαλλική και τη βιομηχανική επανάσταση.

➤ Η δημιουργία των Ευρωπαϊκών «εθνικών» κρατών

Η αποτυχία της ίδρυσης μιας ενιαίας κοσμικής εξουσίας στο δυτικό κόσμο υπό την επικυριαρχία της εκκλησίας, οδήγησε σταδιακά στη δημιουργία των «εθνικών» ευρωπαϊκών κρατών. Η δυτική εκκλησία θεσμοθέτησε ιδεολογικά και τελετουργικά τη θεοκρατική προέλευση και εκχώρηση όλων των εξουσιών στον εθνικό μονάρχη. Επιχείρησε παράλληλα να επιβάλλει την ηγεμονία της στα κοσμικά δρώμενα⁸³ της Ευρώπης αλλά οι ανερχόμενες βασιλικές δυναστείες έχοντας εξασφαλίσει «τη χάρη του θεού», φρόντισαν να αποδεσμευτούν από την παπική κηδεμονία. Το πέτυχαν δε σταδιακά, τον 14^ο αιώνα, με την ενίσχυση και της αυτονομίας των εθνικών εκκλησιών τους οπότε και έληξε η παπική κοσμική κυριαρχία του μεσαίωνα.

Οι Ευρωπαίοι μονάρχες έδωσαν τη δυσκολότερη εσωτερική μάχη τους εναντίον της φεουδαρχίας, για την ανάκτηση μέρους της μεγάλης οικονομικής και στρατιωτικής εξουσίας της. Στη Γαλλία και την Ισπανία οι βασιλείς επικράτησαν σταδιακά των φεουδαρχών, από τον 13^ο έως τον 15^ο αιώνα⁸⁴ δημιουργώντας και ένα πρότυπο μοναρχικού απολυταρχισμού, ο οποίος όμως με τις ακρότητές του οδήγησε και στη γαλλική επανάσταση. Η Γερμανία, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, παρέμεινε

⁸³ Ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄(1198-1216) ουσιαστικά συγκυβέρνησε με τον γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β΄ και επηρέαζε σημαντικά τα περισσότερα άλλα Ευρωπαϊκά βασίλεια, με εξαίρεση τη Γαλλία.

⁸⁴ Στη Γαλλία, η μοναρχία αρχίζει να υπερισχύει στις αρχές του 13^{ου} αιώνα επί Φιλίππου Β΄ και κατισχύει των ευγενών με το τέλος του εκατονταετούς πολέμου με την Αγγλία, το 1453.

συνομοσπονδία κρατιδίων, σε μια εκτεταμένη μεν, αλλά μειωμένης συγκεντρωτικής-επιτακτικής εξουσίας αυτοκρατορία.

Το τέλος του ευρωπαϊκού μεσαίωνα βρίσκει την Ιταλία διασπασμένη σε πολλά ανεξάρτητα κράτη, μερικά από τα οποία είχαν ακμάζουσα οικονομία, δυναμικές κοσμικές εξουσίες και συνέβαλαν καθοριστικά στην ευρωπαϊκή αναγέννηση, όπως η δημοκρατία της Βενετίας, η Φλωρεντία της εποχής των Μεδίκων, το βασίλειο της Νάπολης και το δουκάτο του Μιλάνου. Αυτός ο κατακερματισμός άνοιγε όμως τις κατακτητικές ορέξεις των ισχυρών πλέον εθνικών κρατών Ισπανίας και Γαλλίας αλλά και της Γερμανικής αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα να μεταφερθεί στην Ιταλία το πεδίο συγκρούσεων και η χώρα να κατακτηθεί από τους τότε «μεγάλους» κατά τον επόμενο 16^ο αιώνα.

Αντίθετα, στη μεσαιωνική Αγγλία η μοναρχία συνθηκολόγησε με τους φεουδάρχες αλλά και με τους αστούς, αποδέχθηκε τον καταστατικό έλεγχο της εξουσίας της και υπέγραψε το 1215 τον «Μεγάλο Χάρτη των Ελευθεριών» (Magna Carta Libertatum), το πρώτο μετα-Ρωμαϊκό κοινωνικό συμβόλαιο για τη θεσμοθέτηση ορισμένων δημοκρατικών δικαιωμάτων. Κατοχυρώθηκε ο στοιχειώδης σεβασμός της ατομικής ελευθερίας από τη μοναρχική εξουσία, π.χ. οι τιμωρίες επιβάλλονται μόνο με δικαστική απόφαση. Στη συνέχεια, τον 14^ο αιώνα, η Αγγλία απέκτησε κοινοβούλιο με συγκεκριμένες εξουσίες και δύο σώματα: Τη βουλή των λόρδων, (ευγενείς (φεουδάρχες), και αρχιερείς) και τη βουλή των αντιπροσώπων (ιππότες των κομητειών και αστοί των πόλεων).

Δημιουργήθηκε έτσι ένα άλλο πρότυπο διακυβέρνησης, η συνταγματική μοναρχία: Επιβλήθηκε μετά τη γαλλική επανάσταση και στην ηπειρωτική Ευρώπη επί ένα και πλέον αιώνα, παραχωρώντας στη συνέχεια, σταδιακά, τη θέση του στις σημερινές μορφές της «αβασίλευτης» αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

➤ Τραυματισμός και αναγέννηση

Η ποιοτική και ποσοτική βελτίωση της γεωργικής παραγωγής, από τον 7^ο αιώνα και μετά, η αστική ανάπτυξη και η συνακόλουθη πληθυσμιακή αύξηση στην Ευρώπη κατά τον 13^ο αιώνα, ανετράπησαν κατά το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, κυρίως από τις αλληπάλληλες και εξοντωτικές επιδημίες της μαύρης πανώλης και εν μέρει από

τον εκατονταετή αγγλογαλλικό πόλεμο. Από το 1350 έως το 1450 ο πληθυσμός μειώθηκε δραματικά, από 78 σε 55 εκατομμύρια. Οι υποδομές σε δρόμους και αρδευτικά έργα εγκαταλείφθηκαν, η Ευρώπη τραυματίστηκε. Προετοίμασε όμως παράλληλα και την απαλλαγή της από το θρησκευτικό και πολιτιστικό δογματισμό, διότι αναδείχθηκε η αδυναμία των ιδεολογικών συμβόλων στην αντιμετώπιση της μαζικής εξολόθρευσης του πληθυσμού και η αποτελεσματικότητα του ορθολογισμού.

Τα πανεπιστήμια αυξάνονταν σε αριθμό αλλά και δυνάμωσαν σε αδογμάτιστη, ελεύθερη διδακτέα ύλη. Μεγάλοι συγγραφείς και ποιητές όπως ο Δάντης, ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος άνησαν το γραπτό λόγο και επαναθεμελίωσαν το μέτρο στην ανθρώπινη κλίμακα, τον ανθρωπισμό (ουμανισμό), με εφελτήριο τις απεξαρτημένες από τη φεουδαρχία ιταλικές πόλεις. Οι αγωνιζόμενοι εναντίον της αριστοκρατίας αστοί, αναδεικνύουν τις αρετές της εργατικότητας, της εφευρετικότητας, της συνετής διαχείρισης και της διακριτικής ζωής, τις οποίες βέβαια απεμπόλησαν σταδιακά κατά τους επόμενους αιώνες.

Ο άγιος Αυγουστίνος και ο Θωμάς ο Ακινάτης ενσωμάτωσαν στοιχεία της πλατωνικής και αριστοτελικής σκέψης στο χριστιανισμό. Προετοίμασαν την έλευση του Λούθηρου και του Καλβίνου, τον 16^ο αιώνα, την καταδίκη του «συγχωροχαρτιού» και του «αλάθητου» του Πάπα, το διαχωρισμό κράτους και εκκλησίας, την αυτονομία της συνείδησης, την επανεξέταση και επανίδρυση του χριστιανισμού σύμφωνα με τις αρχικές κοσμικές και θρησκευτικές αρχές του. Το ποσοστό επιτυχίας σ' αυτό το τελευταίο και δύσκολο εγχείρημα της ουσιαστικής επανίδρυσης υπήρξε χωρικά και ποιοτικά περιορισμένο, διότι οι μεγάλες υποδομές των κατεστημένων συμφερόντων των κοσμικών και ιδεολογικών εξουσιών, αντέδρασαν βίαια με όλα τα θεμιτά και αθέμιτα μέσα.

Στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα, οι παραπάνω θεμελιώδεις αλλαγές ενισχύονται και από την εφεύρεση της τυπογραφίας, τη χρήση της ναυτικής πυξίδας και τη μαζική φυγή διανοούμενων, καλλιτεχνών αλλά και των καλλιτεχνημάτων του αλωθέντος Βυζαντίου στη δυτική Ευρώπη. Αναδύεται αποφασιστικά η νέα εποχή, αναγεννώνται οι τρεις κοσμικές πηγές της κοινωνικής εξουσίας και οι πολιτιστικές συνιστώσες τους, με την ισορροπημένη διείσδυση αρχών και μεθόδων της Ελληνορωμαϊκής παράδοσης.

Αρχίζει παράλληλα να γίνεται εμφανής η δύναμη ενός πρώιμου καπιταλισμού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τους έμπορους-θαλασσοπόρους, που με κρατική χρηματοδότηση αναζητούν με θάρρος αλλά και απληστία πηγές πλούτου στους νέους κόσμους. Ο δυτικοευρωπαϊκός μεσαίωνας τελειώνει με την εκπνοή του 15^{ου} αιώνα και τη συμβολική σημασία της ανακάλυψης της Αμερικής, το 1492, από τον Χριστόφορο Κολόμβο.

ζ. Ο κόσμος μέχρι και τους μεσαιωνικούς χρόνους: Ισλάμ, Ινδία, Κίνα, Άπω Ανατολή και Αμερική

Συνεχίζεται μέχρι και τη μεσαιωνική χιλιετία της Ευρώπης η ανά τον «πολιτισμένο» κόσμο οικονομική κυριαρχία της γεωργοκτηνοτροφίας, με τις διαβαθμισμένες ή συνηθέστερα, διαστρωματωμένες κοινωνίες. Αυτές οι «εγκλωβισμένες» κοινωνίες, καλύπτουν όμως ένα μικρό ποσοστό των κατοικημένων εδαφών. Η ελεύθερη νομαδική ζωή των «απολίτιστων» τροφοσυλλεκτών και κυνηγών, με χαλαρές κοινωνικές δομές και σποραδική γεωργοκτηνοτροφία, συνεχίζεται στις αχανείς εκτάσεις των άνυδρων κεντρικών και των ψυχρών βόρειων και νοτίων περιοχών του πλανήτη και στην Αυστραλία.

➤ Γέννηση και ανάδειξη του Ισλαμισμού

Το σημαντικότερο ιδεολογικό, πολιτικό και στρατιωτικό γεγονός κατά τη μακρά περίοδο του ευρωπαϊκού μεσαίωνα, είναι η ίδρυση και ανάδειξη του Ισλάμ⁸⁵, μιας δυναμικής νέας θρησκευτικής και ταυτόχρονα πολιτικής εξουσίας. Γεννήθηκε στις αρχές του 7^{ου} αιώνα στην άνυδρη αραβική χερσόνησο. Την περιοχή αυτή κατοικούσαν νομαδικές φυλές βεδουίνων, τη διεκδικούσαν όμως λόγω της καίριας εμπορικής θέσης της -σταυροδρόμι εγγύς ανατολής με ινδικό ωκεανό και μεσόγειο- η βυζαντινή και η περσική αυτοκρατορία. Ιδρυτής του ισλαμισμού είναι ο Μωάμεθ⁸⁶ (570-632) που πέτυχε να θεμελιώσει μια ισχυρή ιδεολογία σε μονοθεϊστική βάση και

⁸⁵ Στα αραβικά «Ισλάμ» σημαίνει «υποταγή» στην απόλυτη μοναδικότητα και απρόσωπη υπερβατικότητα του Θεού (Αλλάχ).

⁸⁶ Ο Μωάμεθ, Προφήτης του Θεού, έλαβε κατά την παράδοση από τον άγγελο Γαβριήλ και μετέφερε στους ανθρώπους ένα αντίγραφο του Κορανίου που είναι ο μόνος αναλλοίωτος λόγος του Θεού.

μέχρι το 629, ημερομηνία θριαμβευτικής εισόδου στη Μέκκα, να ενώσει την πλειοψηφία των αραβικών φυλών δημιουργώντας ένα συμπαγές θρησκευτικό κράτος με ισχυρό στρατό.

Ο Ισλαμισμός διαδόθηκε ταχύτατα διότι συνθέτει ένα κατανοητό ιδεολογικό δόγμα, με σαφείς υπερβατικές θέσεις, προστατευτικές για τον απλό άνθρωπο ηθικές και κοινωνικές αρχές και συνεκτικές πρακτικές. Έχει αφομοιώσει ορισμένες δοκιμασμένες στο χρόνο αραβικές, περσικές (ζωροαστρικές), ιουδαϊκές και χριστιανικές παραδόσεις αλλά και αρχαιοελληνικές, πλατωνικές και αριστοτελικές ρίζες. Τον ακολουθούν μέχρι σήμερα περισσότεροι από ένα δισεκατομμύριο πιστοί και παραμένει η πρώτη σε ταχύτητα διάδοσης θρησκεία στον κόσμο.

Αμέσως μετά, οι διάδοχοί του Μωάμεθ κατέκτησαν την περσική αυτοκρατορία, απώθησαν τους βυζαντινούς από τη Συρία και την Αίγυπτο και ίδρυσαν μέχρι το 642, την πρώτη ισλαμική αυτοκρατορία με κύριο χαρακτηριστικό εξωτερικής πολιτικής την ήπια φορολογία και την ιδεολογική ανοχή στις θρησκείες και τα έθιμα των κατακτημένων.

Ακολούθησε μια περίοδος εσωτερικού διχασμού που οδήγησε στο σχίσμα ανάμεσα στους Σίιτες και στους Σουνίτες⁸⁷. Συνεχίστηκε όμως η επέκταση του Ισλάμ με την κατάκτηση της βόρειας Αφρικής, την εισβολή στην βόρεια Ινδία⁸⁸ και την προέλαση στην Ιβηρική χερσόνησο, μέχρι την αναχαίτιση από τους Φράγκους στην προαναφερθείσα ιστορική μάχη του Πουατιέ (732). Μετά από μια νέα περίοδο μεγάλης πολιτικής και οικονομικής ακμής με μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Δαμασκό στη Βαγδάτη (762)⁸⁹, επέρχεται η διάσπαση του ισλαμικού κράτους σε πολλά βασίλεια.

➤ Η Οθωμανική αυτοκρατορία

Από τον 11^ο αιώνα οι Σελτζούκοι Τούρκοι –το δυναμικότερο φύλο των Ογούζων Τούρκων⁹⁰– κυριαρχεί στον ισλαμικό κόσμο της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής. Τον

⁸⁷ Αποτελούν σήμερα και την πλειοψηφία.

⁸⁸ Με την τελική επικράτηση του Ισλαμισμού στο σημερινό Πακιστάν.

⁸⁹ Η Βαγδάτη ως νέα πρωτεύουσα, γνώρισε τη μεγαλύτερη οικονομική και πολιτική – ιδεολογική ακμή της επί Χαλίφη Χαρούν αλ-Ρασίντ (766-809).

⁹⁰ Φυλετικοί πρόγονοι των Σελτζούκων Τούρκων, ένωσαν τα τουρκόφωνα νομαδικά φύλα, στις στέπες της κεντρικής Ασίας και εξαπλώθηκαν σε ασιατικές και ανατολικές ευρωπαϊκές περιοχές.

13^ο αιώνα παρήκμασαν τα μεγάλα σουλτανάτα και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα η Μικρά Ασία είχε διασπαστεί σε εμιράτα. Σημαντικότερο από αυτά, αναδείχθηκε το εμιράτο του Οσμάν ή Οθμάν: Δημιουργήθηκε κοντά στην Προύσα της Μικράς Ασίας, αναπτύχθηκε υπό την ηγεμονία του Οσμάν ή Οθμάν Α΄ (1280-1324), επικράτησε σε όλη την περιοχή και πήρε την ονομασία του κράτους των Οσμανιδών ή Οθωμανών.

Υπό την ηγεσία του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή⁹¹, το δυναμικό αυτό νέο κράτος εξελίχθηκε στη μετέπειτα Οθωμανική αυτοκρατορία που κατέλυσε τον 15^ο αιώνα τα υπολείμματα της Βυζαντινής κυριαρχίας. Ο Σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ μετέφερε την πρωτεύουσά του στην Κωνσταντινούπολη, υπέταξε το χερσαίο και θαλάσσιο Ελλαδικό χώρο, την Τραπεζούντα, μεγάλο τμήμα των Βαλκανίων, πολλές από τις κτήσεις της Γένοβας και της Βενετίας στη Μεσόγειο, και πάτησε το 1480 στην Ιταλία, με την κατάληψη του Οτράντο.

Οι κατ' εξοχήν συγκεντρωτικές-επιτακτικές κοσμικές εξουσίες αυτής της αυτοκρατορίας, υιοθέτησαν στοιχεία του εθιμοτυπικού και της διοίκησης των βυζαντινών, αλλά χρησιμοποιούσαν και ήλεγχαν πολύ καλύτερα από τους βυζαντινούς και τους ευρωπαϊούς άρχοντες του Μεσαίωνα την ιδεολογική εξουσία: Δεν επέτρεψαν ποτέ στις θρησκευτικές ηγεσίες της να γίνουν επικυρίαρχες. Στο πλαίσιο δε του ανεκτικού ισλαμικού δόγματος προς τους αλλόθρησκους, αλλά και για να αξιοποιήσει το χριστιανικό πληθυσμό της, η Οθωμανική αυτοκρατορία παραχώρησε προνόμια στα άλλα δόγματα, όπως στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

➤ Ο Ινδικός γίγαντας

Η δεύτερη μεγαλύτερη ασιατική εθνολογική οντότητα, η Ινδία, αναδύεται στην Ιστορία προς το τέλος της 3^{ης} π.Χ. χιλιετίας με την ανάπτυξη στα εύφορα και αυτολιπαινόμενα εδάφη της κοιλάδας του Ινδού⁹², μιας σημαντικής γεωργικής οικονομίας και αστικοποίησης, ανάλογης της Μεσοποταμίας. Η απότομη κατάρρευση αυτής της πρώτης οργανωμένης κεντρικής παρουσίας των τεσσάρων κοινωνικών εξουσιών, χωρίς ανάκαμψη και οποιαδήποτε συνέχεια, οδήγησε σε μια μεγάλης χρονικής διάρκειας πολιτική και αναπτυξιακή «αφασία»: Η Ινδία διανύει το μεγαλύτερο μέρος

⁹¹ Τρίτος γιος του Σουλτάνου Μουράτ Β΄. Στα τουρκικά αναφέρεται ως Fatih Sultan Mehmet.

⁹² Στο σημερινό Πακιστάν.

της ιστορίας της, υποταγμένη και αγκυλωμένη σε μια ανελέητη ιδεολογική και φεουδαρχική κυριαρχία.

Μόλις κατά τον 4^οπ.Χ. αιώνα, άρχισε να συνέρχεται ο ναρκωμένος Ινδικός γίγαντας από την ακραία διαστρωμάτωση και τα επιβαλλόμενα από την άρχουσα ιδεολογική τάξη (κάστα) των βραχμάνων⁹³, ασφυκτικά τελετουργικά, πνευματικά και οικονομικά δεσμά του. Σε αυτό συνέβαλε αποφασιστικά ο Βουδισμός⁹⁴, μια νέα ιδεολογική πηγή, που αμφισβήτησε τις καταχρηστικές κοινωνικές δομές και τη βία, κηρύσσοντας την αγάπη, την ελεημοσύνη, τη χαρά και τη γαλήνη. Οι κοσμικές εξουσίες παρέμεναν πάντως απολυταρχικές, κατά το σύνηθες ασιατικό πρότυπο, με εναλλασσόμενες περιόδους επέκτασης της αυτοκρατορίας αλλά και διάσπασής της σε πολλά μικρά βασίλεια. Η διαστρωμάτωση παρέμενε επίσης άκαμπτη, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και της λήψης αποφάσεων ανήκε αποκλειστικά στην αριστοκρατία και τους ιερείς.

Στη διάρκεια των πρώτων μ.Χ αιώνων αναδύεται και ακμάζει στην Ινδία μια νέα ιδεολογική πηγή εξουσίας, εξελιγμένη μορφή του Βραχμανισμού, ο Ινδουισμός. Στηρίζεται στη βραχμανική παράδοση, απαλλαγμένη όμως από τη μεγάλη ακαμψία και την τελετουργική βία του απώτερου παρελθόντος και προδιαγράφει τρεις δρόμους για την ανθρώπινη σωτηρία: Την πειθαρχία των πράξεων, την κατάκτηση της γνώσης και την απόλυτη αφοσίωση. Ο Ινδουισμός επικράτησε τελικά στη χώρα, μέχρι σήμερα και παράλληλα η απήχηση του Βουδισμού μειώνεται αισθητά από τον 4^ο αιώνα και μετά. Κυριάρχησε όμως ο Βουδισμός στην Κίνα⁹⁵ και σε άλλες χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας, (Ταϊλάνδη, Βιρμανία, Κεϋλάνη κλπ).

Ο Ισλαμισμός άρχισε να εισχωρεί στην βόρεια Ινδία με τους Άραβες, που κατέλαβαν τον 7^ο αιώνα την κοιλάδα του Ινδού. Οι συνεχείς πόλεμοι μεταξύ των μεγάλων ινδικών βασιλείων ευνόησαν αυτή τη διείσδυση και μερικούς αιώνες αργότερα, από το 1.000 έως το 1.200, οι επιθετικές επεκτάσεις των εξισλαμισμένων ινδικών λαών εδραίωσαν την κυριαρχία τους στην περιοχή του σημερινού Πακιστάν. Κατά τον 15^ο και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, η Ινδία είναι χωρισμένη σε μουσουλμανικά σουλτανάτα στο βορρά και ινδικά κράτη στο νότο.

---

⁹³ Ιερέων και απόλυτων ερμηνευτών της θρησκευτικής παράδοσης του Βραχμανισμού.

⁹⁴ Ιδρύθηκε από τον Σινάρτα, (560-480π.Χ.), γιο ηγεμόνα μικρού βασιλείου, το οποίο και εγκατέλειψε για να αποσυρθεί σε μοναστήρι. Ο Σινάρτα πήρε το όνομα Βούδας μετά τη θεία φώτιση.

⁹⁵ Ο Βουδισμός έφτασε στην Κίνα από τη βόρεια Ινδία τον 1^ο μ.Χ. αιώνα και επικράτησε πλήρως μέχρι τον 5^ο αιώνα.

Ακολούθησε η κατάκτηση και η ενοποίηση της Ινδίας από τους Μογγόλους που ίδρυσαν μια αυτοκρατορία το 1526. Ανακαλύπτουν όμως οι Ευρωπαίοι της αναγέννησης, (Πορτογάλοι, Ολλανδοί, Άγγλοι, Γάλλοι) τη μεγάλη οικονομική σημασία της Ινδίας και από τον 16^ο αιώνα εισβάλλουν ακάθεκτοι, περιορίζοντας σταδιακά την επικράτειά της. Το 1857, οι Βρετανοί που είχαν εν τω μεταξύ κυριαρχήσει στην Ινδία, καταπνίγουν μια καθολική επανάσταση και δύο χρόνια αργότερα η βασίλισσα Βικτωρία ανακηρύσσεται και αυτοκράτειρα των Ινδιών.

➤ Κίνα, η μεγαλύτερη ασιατική εθνότητα

Η μεγαλύτερη ασιατική εθνολογική οντότητα, η Κίνα, ξεκίνησε επίσης την οικονομική και αστική της ζωή στις εύφορες εκτάσεις του κίτρινου ποταμού κατά τη 2^ηπ.Χ. χιλιετία. Διάνυσε ένα πρώτο σημαντικό μέρος της ιστορικής της διαδρομής υπό απολυταρχική φεουδαρχική εξουσία⁹⁶ και σταθερές κοινωνικές και πολιτιστικές δομές. Με κύρια πηγή οικονομικής αλλά και πολιτικής εξουσίας τη γεωργοκτηνοτροφία, η αυστηρά διαστρωματωμένη άρχουσα τάξη ανέδειξε τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, σε αντικείμενο συνεχούς διεκδίκησης και συνακόλουθης επέκτασης προς τον εύφορο Νότο. Η αγροτική Κίνα προσπάθησε ανεπιτυχώς να προστατευθεί από τα νομαδικά φύλα των άγονων βόρειων περιοχών της, με την κατασκευή ενός εντυπωσιακού μεγάλου τείχους.

Οι αρχές του κοινωνικού συμβολαίου και οι πρακτικές για την άσκηση των κοσμικών εξουσιών, θεμελιώθηκαν στην Κίνα από δύο σχολές σκέψης:

- Την απολυταρχική⁹⁷ (ή σχολή των νομοδιδασκάλων) με κύριους στόχους μιας διακυβέρνησης, τη μεγιστοποίηση των εδαφών και των πόρων του κράτους, με παράλληλη άνευ όρων υποταγή στον ηγεμόνα και
- τη «δημοκρατικότερη» Κομφουκιανή⁹⁸, που περιόριζε τους παραπάνω στόχους, θέτοντας στον ηγεμόνα τρεις βασικές υποχρεώσεις: Την εκπαίδευση του λαού, την ίση κατανομή των υλικών αγαθών και την άσκηση της εξουσίας μόνο από

⁹⁶ Σε πολύ μεγάλα μεγέθη, ανάλογα των ευρωπαϊκών βασιλείων.

⁹⁷ Με κύριο εκφραστή τον Σανγκ Γιανγκ (390-338π.Χ.). Το δόγμα του ακολούθησε και ο πρώτος αυτοκράτορας Τσιν Σι Χουάνγκ-τι.

⁹⁸ Με εμπνευστή και καθοδηγητή τον Κομφούκιο ή Κουνγκ-Τσιού (551-479π.Χ.). Η ιδανική κοινωνία κατά τον Κομφούκιο συντίθεται από ανθρώπους που βελτιώνουν συνεχώς τις ηθικές αρετές τους με τη μόρφωση και την πειθαρχία και πραγματώνεται με την συνεχή διδασκαλία για την τήρηση των συνακόλουθων ηθικών κανόνων από κυβερνώντες και κυβερνώμενους.

τους ηθικά και πνευματικά άριστους. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, οι λαϊκές μάζες έχουν καθήκον να εργάζονται και να υπακούουν, απολαμβάνοντας τα οφέλη της καλής διακυβέρνησης.

Κατά τον 5^οπ.Χ. αιώνα, άρχισε η αλλαγή δομής της πολιτικής εξουσίας με τη μάχη μεταξύ φεουδαρχών, για την επικράτηση του ισχυρότερου και την εγκαθίδρυση μιας αυτοκρατορίας, γεγονός που επιτεύχθηκε το 221π.Χ. Ο πρώτος αυτοκράτορας Τσιν Σι Χουάνγκ-τι (221-210π.Χ.), ισάξιος σε ικανότητες αλλά ασύγκριτος σε ωμότητες του Αλεξάνδρου και του Ιούλιου Καίσαρα, εφάρμοσε καθ' υπερβολήν τις αρχές και πρακτικές της σκληρής σχολής των νομοδιδασκάλων: Ένωσε «διά πυρός και σιδήρου» όλη την απέραντη χώρα, διέλυσε τη φεουδαρχική δομή, εμπέδωσε την απόλυτη κεντρική εξουσία και έκαψε βιβλία αλλά και τους στοχαστές που δε συμβάδιζαν με τις αρχές διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας του, επιβάλλοντας την τυφλή πειθαρχία των πολιτών. Ενίσχυσε με ριζικές μεταρρυθμίσεις και έργα υποδομής την κεντρική οικονομική και πολιτική εξουσία – οργάνωση της χώρας σε 36 διοικητικές περιφέρειες, ενιαίο νόμισμα, τυποποίηση μέτρων και σταθμών, κατασκευή αξιόπιστου οδικού δικτύου – και διασφάλισε την ένοπλη αυτοκρατορική υπεροχή με την καθιέρωση υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας των ανδρών για το μεγαλύτερο διάστημα της ενήλικης ζωής τους.

Τα 500 χρόνια που ακολούθησαν και μέχρι τα τέλη του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, παρά τις εξωτερικές εισβολές και ορισμένες εξεγέρσεις εξαθλιωμένων αγροτών, η αυτοκρατορία διατηρήθηκε, εφαρμόζοντας όμως εν μέρει και τις κοινωνικά δικαιότερες Κομφουκιανικές αρχές. Από τις αρχές του 4^{ου} αιώνα μέχρι και τον 6^ο αιώνα, η Κίνα αποσταθεροποιήθηκε από τις μαζικές εισβολές βαρβαρικών φύλων στις βόρειες επαρχίες της. Επανενώθηκε και ανασυγκροτήθηκε διοικητικά και οικονομικά κυρίως επί των δυναστειών Σουέι (589-617) και Τανγκ (618-879).

Μετά από μια ενδιάμεση πεντηκονταετία νέων διασπάσεων και εσωτερικών αναταραχών, η Κίνα γνώρισε επί 300 χρόνια υπό την δυναστεία Σουνγκ (960-1279), μεγάλη οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, ανάλογη της μετέπειτα ευρωπαϊκής αναγέννησης: Η συγκεντρωτική-επιτακτική πολιτική εξουσία ασκείται από αξιοκρατικά επιλεγμένους αξιωματούχους, σύμφωνα με τους κανόνες της Κομφουκιανής ηθικής, ενώ η διακριτή από τις κοσμικές ιδεολογική εξουσία, ασκείται σύμφωνα με τις υπερβατικές αρχές του Βουδισμού. Αναπτύχθηκαν οι θετικές επιστήμες και οι καλές

τέχνες, με τη στήριξη της επαρχιακής (γαιοκτήμονες) αλλά και της αστικής αριστοκρατίας οι πόλεις γνώρισαν μεγάλη οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη. Παράλληλα ο κινέζικος ουμανισμός αναδεικνύει το αναγεννησιακό πρότυπο του ανθρώπου με την ολοκληρωμένη παιδεία και τα σφαιρικά ενδιαφέροντα και δραστηριότητες.

➤ Τζένγκις Χαν και Ταμερλάνος

Η βίαια ένωση των ισχυρών νομαδικών φύλων⁹⁹ στα βόρεια σύνορα της Κίνας, υπό το κοινό όνομα «Μογγόλοι», από το χαρισματικό ηγέτη Τζένγκις Χαν, ανέτρεψε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα τις ισορροπίες των εξουσιών, όχι μόνο στην Κίνα αλλά και σε ολόκληρη την Ασία. Έχοντας οργανώσει ένα ισχυρό, αποτελεσματικό και ταχύτατο για την εποχή στρατιωτικό σύστημα, με προηγμένα για την εποχή του επιθετικά-πολιορκητικά και πληροφοριακά μέσα, και εφαρμόζοντας την τακτική τρόμου και μαζικής σφαγής των ανθισταμένων, εισέβαλε στη βόρεια Κίνα, κατέκτησε και λεηλάτησε το Πεκίνο. Στη συνέχεια στράφηκε προς τα δυτικά, κυριεύοντας και καταστρέφοντας το Καρά Κιτάι και στη συνέχεια το μεγάλο ισλαμικό βασίλειο της Χωρασμίας, ισοπεδώνοντας την πρωτεύουσα Σαμαρκάνδη, έφτασε δε μέχρι την τότε επικράτεια των Ρως και νίκησε το 1223 τους σκληρούς πολεμιστές της. Στη συνέχεια οι διάδοχοί του κατέκτησαν μεγάλο μέρος του κράτους των Ρως, όπως είδαμε στη σχετική παράγραφο του υποκεφαλαίου (ε).

Οι γιοί του Τζένγκις Χαν ολοκλήρωσαν και την κατάκτηση της Κίνας επιβάλλοντας τη δική τους δυναστεία Γιουάν, (1279-1367). Η διοίκηση της τεράστιας αυτοκρατορίας των Μογγόλων, στηριζόταν στην στρατιωτική αριστοκρατία με φεουδαρχικές δομές και εξουσίες και αυστηρούς κανόνες πειθαρχίας στον εκάστοτε εκλεγόμενο «μεγάλο Χαν», τον ανώτατο αρχηγό της αυτοκρατορίας. Διασφάλιζε δε το εμπόριο σε όλη την κεντρική Ασία, τόσο από πλευράς διακίνησης αγαθών όσο και με αξιόπιστα και εκτεταμένα χρηματοπιστωτικά δίκτυα.

Η Μογγολική αυτοκρατορία παρήκμασε τον 14^ο αιώνα, κυρίως διότι αφομοιώθηκε πολιτιστικά από τους κατακτημένους λαούς και στη συνέχεια κατακτήθηκε από τον

---

⁹⁹ Πρόκειται για τα νομαδικά φύλα των Κεραϊτών (από το οποίο προέρχεται ο Τζένγκις Χαν) των Τατάρων και των Ναϊμάνων, που ζούσαν στην περιοχή της λίμνης Βαϊκάλης.

Ταμερλάνο γιό Τούρκου Εμίρη και τελευταίο μεγάλο Ασιάτη επιδρομέα, (1360-1405). Κατάφερε να νικήσει και να αιχμαλωτίσει τον Οθωμανό Σουλτάνο Βογιαζήτ-μεταθέτοντας για μερικές δεκαετίες την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Δε διέθετε όμως τις πολιτικές ικανότητες του Τζένγκις Χαν. Η αυτοκρατορία του Ταμερλάνου διασπάστηκε αμέσως μετά το θάνατό του σε πριγκιπάτα.

➤ Άπω Ανατολή και Ιαπωνία

Η Άπω Ανατολή, με τη χερσόνησο της Ινδοκίνας και το εκτεταμένο νησιωτικό τόξο μεταξύ Ασίας και Ειρηνικού ωκεανού, από τις Φιλιππίνες μέχρι τη χερσόνησο της Καμτσάκα, άργησε να περάσει στην περίοδο της γεωργοκτηνοτροφίας.

Η κυρίαρχη δύναμη της Άπω Ανατολής, η Ιαπωνία¹⁰⁰ με τα 4.068 νησιά της, εισέρχεται καθυστερημένα στη νεολιθική εποχή, τη 2^ηπ.Χ. χιλιετία. Μόλις τον 4^οπ.Χ. αιώνα άρχισαν οι συστηματικοί εποικισμοί από την προηγμένη Κίνα, η εισαγωγή της υδροκαλλιέργειας ρυζιού, της κτηνοτροφίας μεγάλων ζώων (αγελάδες, άλογα) και της μεταλλουργίας χαλκού και σιδήρου. Οι πηγές της ιδεολογικής εξουσίας είναι πολυθεϊστικές, κυριαρχούν στο πάνθεον τα στοιχεία της φύσης και τα πνεύματα, με τον Ήλιο στην κορυφή και τους διακεκριμένους πρόγονους στη βάση των οφειλομένων από τους ανθρώπους τιμών. Η ιαπωνική αυτή παράδοση εμποτίστηκε μετά τον 5^ο μ.Χ. αιώνα από το Βουδισμό και διατήρησε τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της μέχρι σήμερα.

Συνεπείς και προς τις ιδεολογικές τους αρχές, όλες οι εξουσίες στην Ιαπωνία είχαν αυστηρή πατριαρχική δομή, με φεουδαρχικά χαρακτηριστικά: Η χώρα είχε κατανεμηθεί στις αριστοκρατικές «πατριές», τις οικογένειες με το θεοποιημένο πρόγονο, οι χωρικοί και οι τεχνίτες τους ανήκαν και ο πρεσβύτερος κάθε οικογένειας ασκούσε τόσο τις κοσμικές όσο και τη θρησκευτική εξουσία.

Τον 2^ο μ.Χ. αιώνα αρχίζει η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας με τη δημιουργία της αυτοκρατορίας του Γιαμάτο, η δυναστική σειρά της οποίας έφτασε ως τις μέρες μας. Στις αρχές του 7^{ου} αιώνα ολοκληρώνεται η επιβολή της απόλυτης μοναρχίας κατά το Κινέζικο πρότυπο της δυναστείας Τανγκ: Εφαρμόζονται οι κοινωνικές

¹⁰⁰ Το Ιαπωνικό αρχιπέλαγος πρωτοκατοικήθηκε, πιθανόν μέσω παγωμένου διαδρόμου από τη Σιβηρία. Αποκόπτεται όμως και απομονώνεται από την ηπειρωτική χώρα περί το 10.000π.Χ., με τη λήξη της τελευταίας περιόδου των παγετώνων.

Κομφουκιανικές αρχές, όλες οι γαίες ανήκουν στο κράτος και διανέμονται για χρήση και μόνον, ο αυτοκράτορας είναι απόλυτος ηγεμόνας και διοικεί με τη βοήθεια κεντρικής κυβέρνησης επιλεγμένων αξιωματούχων, καθοδηγώντας ηθικά το λαό. Το κοινωνικό συμβόλαιο –οι νόμοι της εποχής εκείνης- συγκεντρώθηκε το 702 στον κώδικα Τάϊκο, έργο που συγκρίνεται σε αξία με το Ρωμαϊκό δίκαιο και αποτέλεσε τη νομική βάση της Ιαπωνίας μέχρι το 1912.

Οι πατριές της Ιαπωνικής αριστοκρατίας έχασαν την τυπική εδαφική και στρατιωτική κυριαρχία, πέτυχαν όμως να διατηρήσουν το προνόμιο της αποκλειστικής συμμετοχής στις εξετάσεις για τις θέσεις άσκησης της κεντρικής και περιφερειακής κοσμικής εξουσίας. Αποκτούν έτσι νέα κληρονομικά προνόμια στη διοίκηση του κράτους, συσσωρεύουν πλούτο και ουσιαστική πολιτική και στρατιωτική δύναμη, η κεντρική αυτοκρατορική εξουσία αποδυναμώνεται και αυξάνεται η διαφθορά. Παράλληλα ενισχύεται υπέρμετρα και η κοσμική εξουσία των μοναστηριών.

Από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα οι πατριές των αριστοκρατών ενίσχυσαν την πηγή της στρατιωτικής τους εξουσίας αλλά και τη διοίκηση και γεωργική απόδοση των περιοχών που κυβερνούσαν, δημιουργώντας και αναδεικνύοντας μέσα από τις μάζες των χωρικών μια νέα τάξη πολεμιστών, τους πιστούς Σαμουράι¹⁰¹. Μετά τις συνεχείς συγκρούσεις μεταξύ πατριών, τον 12^ο αιώνα, εκχωρήθηκαν και γαίες στους Σαμουράι, ενισχύοντας έτσι την ανασυσταθείσα Ιαπωνική φεουδαρχική δομή. Ακολούθησαν άλλα 600 χρόνια δράσης των Σαμουράι, με απόγειο των δραστηριοτήτων κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα, οπότε συντάχθηκε και ο συνώνυμος «κώδικας τιμής».

Η κεντρική εξουσία ανακάμπτει τον 17^ο αιώνα, οι Σαμουράι περιορίζονται και καταργούνται οριστικά, με τη διάλυση της φεουδαρχικής δομής, το 1871. Οι σκληρές αρχές του κώδικα τιμής των Σαμουράι διατηρήθηκαν όμως στον Ιαπωνικό στρατό μέχρι και τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο.

---

¹⁰¹ Σημαίνει «υποτελείς» στον κύριό τους, τον οποίο υπηρετούν ως όργανα μεταφοράς της εξουσίας του, με απόλυτη αφοσίωση, μέχρι θανάτου.

➤ Η Αμερική μέχρι την «ανακάλυψή» της από τη Δύση

Η Αμερικανική ήπειρος¹⁰², πλούσια σε φυσικούς πόρους και προκολομβιανά ιδεολογικά και κοσμικά επιτεύγματα, χαρακτηρίζεται από μια εθνολογική και πολιτισμική ασυνέχεια. Οι Ευρωπαίοι κατακτητές και οι μεταφερθέντες για την εξυπηρέτησή τους Αφρικανοί, ουσιαστικά εξόντωσαν τους γηγενείς πληθυσμούς και τον πολιτισμό τους, οι παλαιές ιστορικές εθνότητες εξαφανίστηκαν ή περιθωριοποιήθηκαν στο επίπεδο του ιστορικού αξιοθέατου (Ινδιάνοι).

Χαρακτηριστικός είναι στην Αμερικανική ήπειρο ο χωρικός περιορισμός της ανάπτυξης μεγάλων προκολομβιανών βασιλείων και αυτοκρατοριών με διαστρωματωμένες κοινωνίες, στη μεταξύ των τροπικών του καρκίνου και του αιγόκερου ζώνη της κεντρικής και νότιας Αμερικής. Πρόκειται για τις περιοχές που βρίσκονται σήμερα το Μεξικό και το Περού, όπου και διακρίθηκαν δύο μεγάλες συγκεντρωτικές-επιτακτικές εξουσίες:

- Η μεγάλη αλλά χαλαρή αυτοκρατορία των Ατζέκων που κατέκτησαν τον 14^ο αιώνα την ακόμα χαλαρότερη επικράτεια των Ολμέκων, αξιοποιώντας την σημαντική πολιτισμική τους ανάπτυξη. Επεκτάθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος των σημερινών περιοχών του Μεξικού και της Γουατεμάλας, κατά προτίμηση σε εύφορες παραποτάμιες εκτάσεις. Εκτιμάται ότι ο πληθυσμός τους έφτασε τα 12 εκατομμύρια και υπάρχουν ομοιότητες στην πολιτική και πολιτισμική αφομοίωση των κατακτημένων από τους Ατζέκους, Ολμέκων με τη Ρωμαϊκή κατάκτηση της Αρχαίας Ελλάδας.
- Η συγκεντρωτική-θεοκρατική αυτοκρατορία των Ίνκας που κυριάρχησαν την ίδια εποχή σε όλο το σημερινό Περού, μέχρι την κατάκτηση και εξόντωσή τους από τους Ισπανούς εισβολείς του 16^{ου} αιώνα.

Στις άλλες αχανείς βορειότερες και νοτιότερες των τροπικών εκτάσεις της Αμερικής, κυριαρχούσαν οι χαλαρές νομαδικές ή ημινομαδικές κοινωνίες των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών με περιορισμένες γεωργοκτηνοτροφικές δραστηριότητες και αναπτυγμένη οικολογική συνείδηση. Με κύριο δομικό στοιχείο, τις φυλές ή πατριές και απαλλαγμένες από την απληστία της συσσώρευσης ακίνητης και κινητής

---

¹⁰² Εκτιμάται ότι πρωτοκατοικήθηκε από τους προγόνους μας homo sapiens εδώ και 40.000 χρόνια, που έφθασαν από την Ασία μέσω του Βερίγγειου πορθμού και της Αλάσκας από τους δύσκολους «δρόμους του πάγου».

ιδιοκτησίας και την αλαζονεία της εκτεταμένης κοσμικής εξουσίας, οι κοινωνίες αυτές έζησαν χωρίς πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές ακρότητες μέχρι την εξαφάνισή τους από τους εισβολείς της «πολιτισμένης» Δύσης.